AANZET

Dossier: Emancipatie

De Kunst ter verdediging. Over de vermeende homoseksualiteit van Oscar Wilde en zijn verzet hiertegen

King made by the People. Martin Luther King Jr. en het lokaal activisme

Verschillende wegen leiden naar Rome. De Amerikaanse burgerrechtenbewegingen in Noord en Zuid

De kindervriend. Tolerantie tegenover pedofilie in de jaren zeventig en begin jaren tachtig in Nederland

---

Het utraquisme in de verdediging. De utraquistische kerk en de Boheemse Belijdenis van 1575

Het Belgisch toeval. Hoe een Brussels relletje tot een onafhankelijkheidsrevolutie leidde

Historisch Tijdschrift Aanzet | Jaargang 29, nr. 3

Historisch Tijdschrift Aanzet, opgericht in 1982, wordt sinds 2000 uitgegeven door de Utrechtse Historische Studentenkring. Een jaargang bestaat uit twee nummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of recente historische uitgaven.

De Aanzet-redactie bestaat uit studenten die op vrijwillige basis werken. Zij studeren Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Postadres
Historisch Tijdschrift Aanzet
Drift 6
3512 BS Utrecht
030-2536449

Abonnementen
Sluit een abonnement af door een email te sturen naar redactie.aanzet@gmail.com.

Een jaarabonnement kost €10,-.
Steunleden betalen €15,-.

Rekeningnummer: 53.60.314
t.n.v. UHSK te Utrecht
3512 BS/6 Utrecht
o.v.v. het gewenste abonnement

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij twee maanden voor afloop opgezegd. Leden geven een adreswijziging door aan de redactie.

Losse nummers
Losse nummers zijn verkrijgbaar door een e-mail naar de redactie te sturen (€5,-).

ISSN
0926-1265

Redactie
Gidi Pols (hoofdredacteur), Esther van Ameijde, Remy Balistreri, Sven Hermans, Sacha van Leeuwen, Nick Oosterwijk, Léjon Saarloos, Joeri Tolboom, Jelle Wassenaar, Milou Wery, Sef Wijnands en Wisanne van 't Zelfde.

Redactieraad
Prof. dr. Joris van Eijnatten, prof. dr. Ed Jonker, dr. Remco Raben, dr. Carine van Rhijn, dr. Joes Segal, dr. Christianne Smit en drs. Edwin van der Veldt.

Online
redactie.aanzet@gmail.com
http://aanzet.wordpress.com
www.twitter.com/redactieaanzet
www.facebook.com/aanzet

De redactie heeft ernaar gestreefd om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Zij die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten, worden vriendelijk verzocht contact op te nemen met de redactie.

Mei 2014

4 Redactioneel
Gidi Pols

ARTIKELEN

6 De Kunst ter verdediging. Over de vermeende homoseksualiteit van Oscar Wilde en zijn verzet hiertegen
Jeffrey Ducaat

18 King made by the People. Martin Luther King Jr. en het lokaal activisme in de strijd voor burgerrechten in Montgomery in de jaren vijftig en zeventig
Sacha van Keulen

33 Verschillende wegen leiden naar Rome. Een vergelijking tussen de Amerikaanse burgerrechtenbewegingen in het Noordelijke New York en het Zuidelijke Birmingham
Maud Mosterd

45 De kindervriend. Tolerantie tegenover pedofilie in de jaren zeventig en begin jaren tachtig in Nederland
Hannah Hamans

59 Het utraquisme in de verdediging. De utraquistische kerk en de Boheemse Belijdenis van 1575
Elwin Moerkens

75 Het Belgisch toeval. Hoe een Brussels relletje tot een onafhankelijkheidsrevolutie leidde
Tim Wencker

RUBRIEKEN

29 Beeldspraak
Iris Clever

55 De Passie van... Oscar Gelderblom
Esther van Ameijde en Sven Hermans

70 Geschiedenis als Toekomst
Gidi Pols en Nick Oosterwijk

RECENSIES

88 Bossenbroek, gids in de Boerenoorlog
Gidi Pols

92 Lijvige 'Dom-monografie' vult gapend gat Utrechtse geschiedschrijving
Remy Balistreri

95 Het wetenschappelijke antwoord op de Velser Affaire
Wisanne van 't Zelfde

Redactioneel

Gidi Pols

Sinds de Verlichting staat het ideaal van gelijkheid hoog in het vaandel van de westerse wereld. Toch worden lang niet alle groepen als gelijkwaardig gezien. Daarom strijden verschillende minderheidsgroepen al jaren, in sommige gevallen al eeuwen, voor hun rechten. Dit nummer van Aanzet bevat een dossier van vier artikelen waarin emancipatiebewegingen centraal staan.

Jeffrey Ducaat toont in zijn artikel aan hoe Oscar Wilde door het gebruik van het Kunstdiscours zich probeerde vrij te pleiten in een rechtszaak tegen hem en zijn boek The Picture of Dorian Gray. Ducaat koppelt deze rechtszaak aan het bredere kader van de constructie van 'homoseksualiteit' als identiteit.

Het tweede dossierartikel voert ons naar de Verenigde Staten in de jaren vijftig. De Afro-Amerikanen kwamen toen op voor hun burgerrechten. Onmiddellijk denk ik aan Martin Luther Kings beroemde woorden: I have a dream. Sacha van Keulen nuanceert in haar artikel de rol van King en laat zien hoe belangrijk lokaal activisme tijdens de burgerrechtenbeweging was.

Ook Maud Mosterd nuanceert de gebruikelijke visie op de burgerrechtenbeweging. Haar artikel laat zien dat het onterecht is om te spreken over één burgerrechtenbeweging. Daarom kijkt dit artikel naar de verschillende bewegingen in het noordelijke New York en het zuidelijke Birmingham.

In het laatste artikel over emancipatie bespreekt Hannah Hamans het taboe rond pedofilie. Ze vergelijkt de tegenwoordige afkeer met de vermeende tolerantie van de jaren zeventig en tachtig en vraagt zich af in hoeverre pedofilie in die tijd echt getolereerd werd.

Naast het dossier staan er in dit nummer ook twee artikelen die niet over emancipatie gaan. Het eerste is geschreven door Elwin Moerkens en gaat over de utraquistische kerk in Tsjechië. Deze kerk vormde volgens Moerkens een derde weg tussen het katholicisme en protestantisme.

Tim Wencker beargumenteert in zijn artikel dat toeval een belangrijke rol speelde als oorzaak van de Belgische revolutie van 1830. Op deze manier geeft hij agency een belangrijke plaats in het debat en zet hij zich af tegen de structuralistische visie.

Voor de 'Passie van…' spraken we dit keer met de kersverse hoogleraar

financiële geschiedenis Oscar Gelderblom. Hij vertelt onder andere over het historische computerspel dat hij ontwikkelde. Ook in 'Geschiedenis als Toekomst' met Renger de Bruin ontmoeten de wetenschap en het grote publiek elkaar. De 'Beeldspraak' is dit keer geschreven door Iris Clever en sluit aan op het dossier.

Veel leesplezier, en vergeet de recensies niet!<<

De Kunst ter verdediging

Over de vermeende homoseksuele identiteit van Oscar Wilde en zijn verzet hiertegen

Jeffrey Ducaat

In de inleiding van zijn boek The Picture of Dorian Gray schreef Oscar Wilde: 'All art is quite useless.' Dit artikel laat echter zien dat Oscar Wilde zijn kunstopvatting gebruikte om zich te verweren in een rechtszaak waarin hij op basis van Dorian Gray werd beschuldigd van sodomie en grove onfatsoenlijkheid. Daarnaast plaatst de auteur de rechtszaak tegen Wilde in een breder kader van moderne identiteitsvorming en de constructie van de categorie 'homoseksualiteit.' Er wordt betoogd dat ons rigide begrip van identiteit recent ontstaan is en dat een historische blik ons aan kan zetten tot reflectie hierop.

Oscar Wilde spendeerde het grootste deel van zijn leven als de volmaakte gentleman in laat-Victoriaans Engeland. Nadat hij glansrijk was afgestudeerd als classicus aan de Universiteit van Oxford, maakte hij snel carrière als dichter, recensent en toneelschrijver. Hij was verder ook fervent aanhanger van het decadentisme[1] en een voorvechter van het esthetische principe l'art pour l'art. Wilde schroomde bovendien niet om eenieder te laten zien hoe een dandy zich diende te kleden. Kortom, Wilde bezat iedere deugd die de Londense upperclass waardeerde.[2] Wat hem interessant maakte voor zijn tijdgenoten, was dat hij geregeld de grenzen van het aanvaardbare opzocht. Wilde weigerde zijn werk te schikken naar moralistische normen: hij bewandelde zijn eigen artistieke pad.[3] Dit zorgde ervoor dat zijn toneelstukken inspirerend, uitdagend en gewaagd waren. Wilde werd geroemd om zijn scherpzinnige blik op de maatschappij en haar taboes. Deze eigenzinnige toneelstijl droeg bij aan het 'fenomeen Wilde'; ieder voornaam individu in Londen had in ieder geval van hem of zijn werk gehoord.

Wilde weigerde zijn werk te schikken naar moralistische normen: hij bewandelde zijn eigen artistieke pad

Na de publicatie van zijn boek *The Picture of Dorian Gray* in 1890 verslechterde de reputatie van Wilde echter met rasse schreden. De roman ontving zeer negatieve kritieken van toonaangevende recensenten en bovendien veroorzaakte het boek buiten de kring van specialisten, in het hart van de Londense upperclass, nagenoeg evenveel commotie. Het boek zou namelijk direct refereren aan wellust tussen jonge mannen; hetgeen onaanvaardbaar werd geacht. Wilde was te ver gegaan. Een recensent van de *St. James's Gazette*, een toenmalige Londense avondkrant, uitte zijn ontsteltenis door de inhoud van het verhaal bewust ongemoeid te laten. In zijn bespreking zocht hij vooral naar een verklaring voor Wilde's handelen; waarom zou een veelbelovend persoon als hij er voor kiezen om zijn reputatie met deze publicatie op het spel te zetten?

1 Laat negentiende-eeuwse geestelijke stroming. Aanhangers van het decadentisme beargumenteerden dat de wereld door het geloof in wetenschap en blinde geldzucht banaal geworden was. Deze onwenselijke realiteit kon volgens hen slechts ontvlucht worden door de wereld van de kunst op te zoeken.

2 M. Holland, *Irish Peacock & Scarlet Marquess. The Real Trial of Oscar Wilde* (Londen 2003) XVI.

3 N. Frankel (ed.), *The Picture of Dorian Gray: an annotated, uncensored edition* (Londen 2011) 151 en 192.

> *We do not propose to analyse "The Picture of Dorian Gray": that would be to advertise the developments of an esoteric prurience. … The puzzle is that a young man of decent parts, who enjoyed the opportunity of associating with gentlemen, should put his name to so stupid and vulgar a piece of work.*[4]

De kritiek van de recensent was niet vergezocht; de hoofdrolspeler uit het boek, Dorian Gray, verkondigt namelijk meermaals zijn diepe bewondering voor de verschijning van één van zijn mannelijke vrienden. Wilde begaf zich met deze zinspelingen op onveilig terrein omdat intieme relaties tussen mannen in de Victoriaanse tijd beschouwd werden als buitengewoon onfatsoenlijk en verachtelijk. Geslachtsgemeenschap tussen mannen werd bovendien streng bestraft onder het recente Amendement van Labouchere uit 1885.[5] Doordat veel brieven van Wilde behouden zijn gebleven, is er bewijs dat Wilde zich jarenlang schriftelijk heeft verdedigd tegen aanvallen op zijn werk.[6] Vijf jaar na het verschijnen van *The Picture of Dorian Gray* werd het hem echter te veel; hij nam geen genoegen meer met het geven van schriftelijke repliek en begaf zich naar de rechtbank.

Tegen het advies van goede vrienden in startte Wilde een rechtszaak wegens smaad tegen de negende markies van Queensberry, de vader van een van Wilde's intiemste vrienden. De markies had hem er publiekelijk van beschuldigd dat hij zich 'gedroeg als een sodomiet.'[7] Tot groot genoegen van de markies verzamelde zijn advocaat in slechts een paar dagen tijd een overweldigende hoeveelheid bewijsmateriaal. Verschillende mannelijke prostituees, ook wel *rent boys* genoemd, stonden te popelen om te getuigen tegen Wilde uit financieel winstbejag of persoonlijke wrok. Zodoende kwam er een reeks getuigenissen voorhanden die de beschuldiging van Queensberry bevestigden.

Niet alleen Wilde's direct aanwijsbare daden maar ook zijn individu, zijn persoonlijkheid, stonden dus terecht

4 M.P. Gillespie (ed.), *The Picture of Dorian Gray* (New York 2007) 358.

5 De maximale straf waarin dit amendement voorzag was een tweejarige gevangenisstraf met zware arbeid.

6 M. Holland and R. Hart-Davis (ed.), *The Complete Letters of Oscar Wilde* (New York 2000) 428.

7 The National Archives, 'Trials of Oscar Wilde', http://www.nationalarchives.gov.uk/museum/item.asp?item_id=41 (6-4-2014).

Naast getuigenissen maakte de advocaat van Queensberry gebruik van het boek en de brieven van Wilde. Aan de hand van citaten uit deze bronnen beweerde hij dat Wilde, net zoals Dorian Gray, het aanzicht van mannen boven dat van vrouwen verkoos. Niet alleen Wilde's direct aanwijsbare daden maar ook zijn individu, zijn persoonlijkheid, stond dus terecht. Dit verklaart waarom Wilde zich zo hard inspande om zijn artistieke werk te verdedigen in de rechtszaal en daarbuiten; zowel zijn werk als zijn eigen persoon lag in de weegschaal. Wilde verloor de eerste rechtszaak en werd gearresteerd op beschuldiging van grove onfatsoenlijkheid onder het Amendement van Labouchere.[8] Dit leidde tot de tweede rechtszaak, waarin Wilde voor het eerst zelf terecht stond.

In de rechtszaken vormden zijn tegenstanders de identiteit van Wilde. Om dit proces van identiteitsvorming te kunnen duiden, moeten er een aantal belangrijke wetenschappers aangehaald worden die eerder over dit thema schreven. De historicus en filosoof Michel Foucault heeft overtuigend beschreven hoe het begrip 'identiteit' aan het begin van de twintigste eeuw tot stand kwam en snel invloedrijk werd. In zijn boek *The Will to Knowledge*, het eerste deel van de boekenreeks getiteld *The History of Sexuality*, stelt Foucault dat de popularisering van het begrip identiteit te maken heeft met het toenemende gezag van wetenschappers in dezelfde periode. Volgens Foucault ging deze verschuiving van gezag direct ten koste van de invloed en autoriteit van de kerk als traditioneel instituut. Simpel gezegd namen wetenschappers de plaats in van geestelijken in het bieden van alomvattende verklaringen en geloofwaardige oplossingen in de complexe realiteit. Doordat het traditionele gezag van predikanten vervaagde, konden wetenschappers, voornamelijk deskundigen binnen het recht en de geneeskunde, een nieuw en overtuigend wereldbeeld presenteren dat in overeenstemming was met hun wetenschappelijke bevindingen.

Foucault stelt dat deze deskundigen individuen classificeerden op basis van hun (criminele) gedragingen. Niet langer stond gedrag an sich dus centraal maar werd juist gekeken naar wat dit gedrag vertelde over het individu; het

8 In Victoriaans Engeland werd het nauwkeurig beschrijven van immorele daden niet op prijs gesteld, hierdoor luidt het amendement als volgt: 'Any male person who, in public or private, commits, or is a party to the commission of, or procures, or attempts to procure the commission by any male person of, any act of gross indecency with an other male person, shall be guilty of a misdemeanour, and being convicted thereof, shall be liable at the discretion of the Court to be imprisoned for any term not exceeding two years, with or without hard labour.' – Fordham University, 'The Law in England, 1290-1885', http://www.fordham.edu/Halsall/pwh/englaw.asp (6-4-2014).

'kennen' van iemands identiteit werd van belang. De juiste bestudering van gedrag legde, aldus de deskundigen, de ware aard van het individu bloot. Dit is volgens Foucault een belangrijk verschil. Vóór de negentiende eeuw werden individuen namelijk bestraft voor de misdaden die ze pleegden zonder verder stil te staan bij de identiteit van de dader. De negentiende-eeuwse wetenschappers creëerden een systeem waarin een bepaalde criminele activiteit correspondeerde met een bepaald 'soort' individu; een kenbare identiteit. Zo werd een persoon die vaak steelt (hier ligt de nadruk op het gedrag) geïdentificeerd als kleptomaan: een laat negentiende-eeuws identiteitsconstruct dat de aard van de dader vastlegt. Kortgezegd werd het misdrijf op deze manier onderdeel van de identiteit van de dader. Foucault beargumenteert dat de classificatie van de mensheid zeer gevaarlijk is omdat 'het zijn' van het onaanvaardbare hierdoor even strafbaar gesteld kon worden als het daadwerkelijk plegen van onaanvaardbare misdrijven. Dit leidde volgens Foucault tot de onwenselijke situatie waarin individuen, zonder eigen inbreng of medezeggenschap, onder het bewind van wetenschappers kwamen te staan binnen de psychiatrie en in gestichten. Op deze manier werd niet alleen het bedrijven van homoseksuele geslachtsgemeenschap maar ook de homoseksuele identiteit strafbaar gesteld én gecreëerd. Volgens Foucault wordt het identiteitsdiscours volledig bepaald door deze wetenschappers; gedupeerde individuen kunnen geenszins invloed uitoefenen op hun zaak; ze beschikken niet over agency.

De historicus Alan Sinfield onderschrijft de thesis van Foucault door te stellen dat homoseksualiteit als term pas aan het einde van de negentiende eeuw in zwang is geraakt; toen ontstond er pas een helder gedefinieerd begrip. Sinfield waarschuwt voor een prematuur gebruik van het begrip homoseksualiteit, omdat dit in de negentiende eeuw nog niet bestond: 'The commonest legal and medical terms for same-sex practices were sodomy and buggery, but these were (by our notions) ill-defined.'[9] Ook de Nederlandse historicus Theo van der Meer maakt zijn handen niet vuil aan anachronismen door het gebruik van zijn ietwat vage term *same-sex proto-something* wanneer hij dit onderwerp tot aan de negentiende eeuw behandelt.[10] Deze inzichten stelt de hedendaagse wetenschapper natuurlijk wel voor een raadsel: waarvóór kan er niet, en waarna kan er wel in academische zin over 'homoseksualiteit' gesproken

9 A. Sinfield, *The Wilde Century. Effeminacy, Oscar Wilde and the Queer Moment* (New York 1994) 30.

10 T. van der Meer, 'Sodomy and Its Discontents: Discourse, Desire, and the Rise of a Same-Sex Proto-Something in the Early Modern Dutch Republic', *Historical Reflections/Reflexions Historiques* 33:1 (Spring 2007) 41-67.

worden? Een te vroeg gebruik zou anachronistisch zijn en een te laat gebruik belet de toepassing van het begrip in de casus Wilde. Het ongebruikt laten van het begrip homoseksualiteit in deze casus is onwenselijk omdat dit soort rechtszaken juist heeft bijgedragen aan het ontstaan van het discours omtrent homoseksualiteit in Victoriaans Engeland.

Bovendien zijn er ook een aantal feiten aan te voeren die enige vastigheid bieden en het spreken over een discours omtrent homoseksualiteit enigszins rechtvaardigen. Het woord homosexual verscheen namelijk voor het eerst in de Engelse taal in 1892. Het werd toen in bijvoeglijke zin gebruikt in een vertaling van het boek *Psychopathia Sexualis* van de seksuoloog Richard Krafft-Ebing. Het eerste teruggevonden gebruik van het woord als zelfstandig naamwoord was in 1912, aldus de historicus Nicholas Frankel.[11] Er kan dus met enige zekerheid gesteld worden dat het begrip, en dus de homoseksuele identiteit, in de periode rondom de eeuwwisseling tot stand is gekomen. De seksuoloog Havelock Ellis onderschrijft dit: 'The Wilde Trials appeared to have generally contributed to give definiteness and self-consciousness to the manifestations of homosexuality, and to have aroused inverts to take up a definite stand.'[12] Ellis stelt dus dat de rechtszaken van Wilde bijdroegen aan de concretisering van het begrip homoseksualiteit. Wilde werd, gedurende de rechtsgang, namelijk het prototype van dé homoseksueel. Met andere woorden, de kennis die de rechtszaak verschafte over Wilde versnelde en bestendigde ook het proces waarin de identiteit van 'de homoseksueel' in het algemeen vastgelegd werd. Bovendien werden niet alleen de directe aanwezigen hierdoor beïnvloed; Wilde's rechtszaken werden namelijk breed uitgemeten in Engelse kranten.

De vorming van Wilde's homoseksualiteit

Met behulp van het transcript van Wilde's eerste rechtszaak wil ik bovengenoemd proces van identiteitsvorming aantonen. Na een aantal bladzijdes van het transcript wordt al duidelijk op welke wijze de advocaat van de Markies van Queensberry, Edward Carson, Wilde in een bepaalde richting wilde duwen. Carson citeerde zinnen uit *The Picture of Dorian Gray* om de identiteit van Wilde vast te pinnen. Let wel, de voorbeelden die ik geef vormen slechts het topje van de spreekwoordelijke ijsberg; in realiteit bestaat het transcript uit circa 85.000 woorden waarin talloze zinsneden te vinden zijn waarin soort-

11 Frankel, *The Picture of Dorian Gray*, 7.

12 J. Weeks, *Sex, Politics & Society. The Regulation of Sexuality Since 1800* (New York 1989) 103.

gelijke, sturende, identiteitsvormende, formuleringen geuit worden:

> CARSON: 'I quite admit that I adored you madly, extravagantly, desperately. I was jealous of everyone.' - Have you yourself ever had that feeling towards a young man?
> …
> CARSON: Have you ever adored a young man, some twenty-one years younger than yourself, madly?
> …
> CARSON: 'I grew afraid that the world would know of my idolatry.' - Why should he grow afraid that the world should know of it? Was it anything to be concealed?[13]

Carson maakte gretig gebruik van het boek en briefpassages om in eindeloos creatieve bewoordingen en vraagstellingen zijn achterliggende veronderstelling te kunnen herhalen: als Wilde in staat is om te schrijven over een man die immorele gevoelens heeft jegens een andere man, dan heeft hij dit soort gevoelens zelf ook. Op een ander moment in de rechtszaak bevroeg de advocaat Wilde over een brief die laatstgenoemde verstuurd had naar een intieme vriend. Terwijl Carson de schijnwerpers weer richtte op Wilde's immorele gevoelens, maken we hier ook kennis met Wilde's eigenzinnige verdedigingsretoriek die ik nog behandelen zal:

> CARSON: 'Your sonnet is quite lovely. It is a marvel that those red rose-leaf lips of yours should be made no less for music of song than for madness of kissing.'
>
> WILDE: Yes.
>
> CARSON: Do you mean to tell me, sir, that that was a natural and proper way to address a young man?
>
> WILDE: I am afraid you are criticizing a poem on the ground –
> CARSON: I want to see what you say.
>
> WILDE: Yes, I think it is a beautiful letter. If you ask me whether it is proper, you might as well ask me whether King Lear is proper, or a sonnet of Shakespeare is proper. It was a beautiful letter. It was not concerned with – the letter was not written – with the object of writing propriety; it was written with the object of making a beautiful thing.

13 Holland, *Irish Peacock & Scarlet Marquess*, 93.

> CARSON: But apart from art?
>
> WILDE: Ah! I cannot do that.
>
> CARSON: But apart from art?
>
> WILDE: I cannot answer any question apart from art.[14]

Deze citaten geven een idee van de retoriek die Carson toegepast heeft om Wilde veroordeeld te krijgen. Wilde's artistieke werk werd door de advocaat behendig ingezet om een representatie van Wilde te creëren die paste in (maar zeker ook bijdroeg aan) het bestaande, doch jonge, discours omtrent homoseksualiteit. Met succes, want Wilde kreeg de zwaarst mogelijke veroordeling; twee jaar celstraf met dwangarbeid. De rechter zei tijdens het slot zelfs dat hij een nog veel hogere straf bedongen zou hebben als dit mogelijk was geweest. Carson had de jury en de rechter dus vakkundig overtuigd door te citeren uit een boek dat hij bruikbaar achtte om de identiteit van de auteur vast te stellen. Het boek had duidelijk gemaakt wie Wilde daadwerkelijk was. Deze identiteit kon vervolgens getoetst worden aan de getuigenissen van de rent boys. Vice versa droegen deze getuigenissen aangaande Wilde's gedrag natuurlijk ook bij aan de bestendiging en invulling van het discours.

De homoseksuele identiteit kreeg zo een meer vastomlijnde en definitieve vorm gedurende het rechtsproces waarin Wilde voortdurend onder vuur stond. Met andere woorden, inconsistente en onontwikkelde assumpties over hoe 'de homoseksueel' zich gedroeg en wie hij was als persoon ontwikkelden zich door Carson's sturende vragen en kwieke redevoering tot een concreet begrip van homoseksualiteit. De advocaat maakte bovendien behendig gebruik van de Victoriaanse veronderstelling dat een roman (heimelijke) informatie over de auteur bezat.[15] Uiteindelijk heeft Carson een overtuigend totaalplaatje van Oscar Wilde neergezet. In Wilde begon de jury dan ook het schoolvoorbeeld te zien van een, tot dan toe, slecht gedefinieerde minderheid. De socioloog Jeffrey Weeks schreef eerder al over de homoseksuele identiteitsformatie en verklaarde dit aan de hand van de specifieke Engelse rechtssituatie:

> It seems likely that the new forms of legal regulation, whatever their vagaries in application, had the effect of forcing home to many the fact of their difference and thus creating a new

14 Holland, *Irish Peacock & Scarlet Marquess*, 93.

15 W.E. Buckler, 'Oscar Wilde's Aesthetic of the Self: Art as Imaginative Self-Realization in De Profundis', *Biography* 12:2 (Lente 1989) 98.

'One should either be a work of art, or wear a work of art.' – Oscar Wilde, Phrases and Philosophies for the Use of the Young (1894). Foto: nr. 18 (1882). De serie portretten van Wilde werd gemaakt door de Napoleon Sarony.

community of knowledge, if not of life and feeling, amongst many men with homosexual leanings. There was clear evidence in the later decades of the nineteenth century of the development of a new sense of identity amongst many homosexual individuals, and a crucial element in this would undoubtedly have been the new public salience of homosexuality, dramatized by the legal situation.[16]

Weeks maakt hier de invloed van het recht op het discours overduidelijk. Wettelijke regelingen creëerden een zekere starheid die de beklaagden en beklagers dwong om een definitief standpunt in te nemen. De juridische situatie in Engeland maakte het bestaan van 'homoseksuelen' opvallend zichtbaar.

In Wilde's realiteit golden andere, of beter gezegd, geen normen

De verdedigingsretoriek van Wilde

De korte dialoog tussen Carson en Wilde uit het transcript is ook vanuit het perspectief van Wilde de moeite waard. Het is een interessant moment in de rechtszaak omdat het standpunt van beide partijen evident naar boven komt. Carson gebruikt het gedicht in letterlijke zin; hij stelt namelijk dat het zeer ongepast is om als man te verlangen naar de kus van een andere man. Wilde verwerpt deze interpretatie ten stelligste; hij verkondigt dat de zin slechts een artistieke uiting is.

Eerder al, in een vlot geschreven antwoord op de recensent van de *Gazette* verwoordde Wilde een stelling die hij

16 Weeks, *Sex, Politics & Society*, 103.

frequent zou gaan gebruiken wanneer zijn individu via zijn werk bekritiseerd werd: 'I am quite incapable of understanding how any work of art can be criticized from a moral standpoint. The sphere of art and the sphere of ethics are absolutely distinct and separate'.[17] Volgens Wilde zou men Dorian Gray helemaal nooit hebben mogen beoordelen op basis van morele principes. In veel andere brieven en reacties stelt hij eveneens dat het zeer onwenselijk, en zelfs onmogelijk, is om dit te doen. De Kunst behoort naar zijn mening namelijk tot een totaal andere werkelijkheid. Wilde's verdedigingsretoriek wil ik verduidelijken met behulp van het concept Kunstdiscours. In tegenstelling tot het discours omtrent homoseksualiteit, waarin steeds duidelijker werd wie 'de homoseksueel' precies was en hoe hij zich gedroeg, betreft het hier een discours waarin Wilde een compleet andere wereld beschreef. In Wilde's realiteit golden andere, of beter gezegd, geen normen. Door gebruik te maken van het Kunstdiscours, wilde Wilde zijn tegenstanders ervan overtuigen dat hij geenszins te beschrijven viel binnen het meer gangbare discours omtrent homoseksualiteit.

Graag richt ik mij nu op de specifieke bewoordingen die Wilde koos om zijn standpunt duidelijk te maken: 'I treated Art as the supreme reality, and life as a mere mode of fiction.'[18] Kunst was de realiteit van Wilde en als Kunstenaar mocht hij hier aanspraak op maken. Het hoogste doel van Wilde was om zijn leven volledig te wijden aan de Kunst. Hij spelde 'Art' bewust met een hoofdletter 'a' wanneer hij zijn 'hoogste werkelijkheid' bedoelde. Ik verkies eveneens de spelling met hoofdletter omdat ook ik doel op de werkelijkheid van Wilde en niet op gewone kunstwerken. Door zichzelf en zijn kunst te vervreemden van niet-kunstenaars en hun leefwereld, trachtte hij duidelijk te maken dat hem geen blaam trof. De wereld van Kunst en die van de moraal hebben volgens hem namelijk niets met elkaar van doen. Met andere woorden; Wilde maakte ook gebruik van sterke retoriek maar in zijn geval valt dit onder het Kunstdiscours.

De wereld van Kunst en die van moraal hebben niets met elkaar van doen

In tegenstelling tot Foucault stel ik dus dat (het toonaangevende) discours geen marionetten van mensen maakt. Door gebruik te maken van een ander verklarend discours dan dat van Car-

17 Holland and Hart-Davis, *The Complete Letters of Oscar Wilde*, 428.

18 O.D. Edwards, B. Terence and D. Kiberd (ed.), *Complete Works of Oscar Wilde* (Londen 2003) 1016.

son, liet Wilde zien dat hij zelf invloed kon uitoefenen op de gang van zaken in de rechtszaal. Foucault is vaker bekritiseerd op dit punt: zijn thesis biedt geen ruimte voor het bestaan van individuele agency. Wilde beweerde dat alles wat hij zei, schreef, en bovenal, alles wat hij deed, in de geest van de Kunstenaar en ter meerdere eer en glorie van de Kunst was. Om aan veroordeling te ontsnappen probeerde Wilde dus zowel vóór als tijdens de rechtszaak zijn gedrag te rechtvaardigen door een andere verklaring te bieden dan de verklaring die geboden werd door de tegenstander. Het volgende antwoord dat Wilde gaf op de eerdergenoemde vraag van Carson werkt inzichtelijk:

> CARSON: 'I grew afraid that the world would know of my idolatry.' - Why should he [the protagonist] grow afraid that the world should know of it? Was it anything to be concealed?[19]
>
> WILDE: Yes, [it is to be concealed]; because there are people in the world who cannot understand the intense devotion and affection and admiration that an artist can feel for a wonderful and beautiful person, or for a wonderful and beautiful mind. Those are the conditions under which we live. I regret them.[20]

Hier maakt Wilde duidelijk onderscheid tussen de manier waarop een Kunstenaar intense devotie beleeft en de manier waarop ieder ander dit doet. Op een ander moment verdedigt Wilde Dorian Gray en de Kunst op eenzelfde wijze, namelijk door onderscheid te scheppen: 'As for being poisoned by a book, there is no such thing as that. Art has no influence upon action. It annihilates the desire to act. It is superbly sterile.'[21] Wilde's gedachtegang overtuigde hem ervan dat hij geen rekening hoefde te houden met de Victoriaanse moraal. Sterker nog, hij achtte zichzelf in het geheel niet bedreigend voor de Engelse maatschappij vanwege zijn Kunstenaarschap. De Kunst was Wilde's consistente argument tegen de richting waarin Carson hem, uiteindelijk succesvol, in heeft geduwd.

Mijn doel in dit artikel is geweest om aan te tonen wat de directe consequenties van identiteitsvorming zijn geweest. Ik geloof dat het rechtsproces van Wilde een voorbeeld biedt bij, en een onderschrijving is van, de thesis van Foucault over identiteitsformatie. Echter, ik denk dat de casus ook licht werpt op een onderwerp dat Foucault vrijwel

19 Holland, *Irish Peacock & Scarlet Marquess*, 93.

20 Holland, *Irish Peacock & Scarlet Marquess*, 93.

21 Gillespie, *The picture of Dorian Gray*, 180.

achterwege liet. Foucault heeft weinig aandacht voor het kunnen van individuen gehad; de wijlen filosoof miskende de kracht van agency. Door het verweer van Wilde vanuit het beklaagdenbankje en daarbuiten te bestuderen, wordt Wilde's agency juist heel helder. In dit essay heb ik de ruimte beschreven die Wilde had om zijn eigen realiteit te verkondigen. Het homoseksualiteitsdiscours was niet de enige verklaring voor het gedrag van Wilde; hijzelf kwam met een alternatief op de proppen. Dit inzicht duidt op de potentie van agency, ook al confronteert de veroordeling ons meteen met de grenzen hiervan.

Hiernaast geloof ik ook dat het historiseren van het begrip 'identiteit' het mogelijk maakt om belangrijke vragen te stellen, die ook raken aan huidige discussies over identiteit. Het bestuderen van de totstandkoming van identiteiten in de late negentiende eeuw maakt de hedendaagse lezer bewust van het eigen onvermogen om buiten het concept identiteit te denken. Kan het niet anders, moet het niet anders? Is het wenselijk dat we individuen identiteiten toeschrijven? In hoeverre meten minderheidsgroepen zich tegenwoordig zelf een identiteit aan? Heeft de homoseksuele bevrijdingsbeweging na de Tweede Wereldoorlog bevrijdend of juist verstikkend gewerkt door de homoseksuele identiteit zo bombastisch in de samenleving te positioneren? Te allen tijde zouden we in ons achterhoofd moeten houden dat we slechts recentelijk zijn gaan denken in vaststaande identiteiten en dat alternatieven mogelijk zijn.<<

Jeffrey Ducaat (22) volgt de master Cultuurgeschiedenis in Utrecht en is in het bijzonder geïnteresseerd in het ontstaan van het concept 'identiteit'. Dit artikel kwam voort uit zijn scriptie voor Onderzoeksseminar III: Criminal Minds, waarin hij de rechtszaken van Oscar Wilde als casus verbond met theorieën over identiteitsconstructie.

King made by the People

Martin Luther King Jr. en het lokaal activisme in de strijd voor burgerrechten in Montgomery in de jaren vijftig en zestig

Sacha van Keulen

De successen van de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten in de jaren vijftig en zestig worden vaak toegeschreven aan de acties van één van haar prominentste leden: Martin Luther King. Met zijn speech, 'I have a dream', motiveerde hij talloze mensen om zich in te zetten tegen de rassenscheiding. Kings speech is nog steeds hét beeldbepalende moment van de burgerrechtenbeweging. De burgerrechtenbeweging was echter al veel langer actief dan het moment waarop King actief ging deelnemen aan de protesten. De invloed van het lokaal activisme vóór King wordt dus door hem overschaduwd. Dit artikel werpt meer licht op de inzet van het lokaal activisme vóór King en betoogt dat de inzet van King erg belangrijk was, maar niet overschat moet worden.

> *I still have a dream, a dream deeply rooted in the American dream. I have a dream that one day this nation will rise up, live out the true meaning of its creed: 'We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal.*
>
> – Martin Luther King, Jr. (28 augustus 1963).[1]

Deze befaamde woorden uit Kings speech 'I have a dream' galmen nog altijd na in politiek, media en muziek. Letterlijk 'galmen', als in de technomuziek van DJ Bakermat, die met zijn hit 'Vandaag' uit 2012 deze exacte woorden van King liet weerklinken in meerdere Europese hitlijsten.[2] In het collectieve geheugen komt een heroïsch beeld van hem naar voren als het boegbeeld van de burgerrechtenbeweging. In dit beeld is geen ruimte voor mogelijke tekortkomingen in zijn visie: King is een *larger-than-life* figuur geworden.[3]

Hij verkreeg op vijfentwintigjarige leeftijd de positie van dominee van de *Dexter Baptist Church* in Montgomery. Zowel tijdens zijn studie als in zijn werk had hij zich een expressief taalgebruik eigen gemaakt, dat hij later in zijn carrière veelvuldig zou inzetten. Deze carrière begon in Montgomery, waar hij als hoofd van de plaatselijke protestorganisatie van 1955 tot 1956 een busboycot leidde waarmee hij nationaal aanzien verwierf. De daaropvolgende jaren werd hij als nationale bekendheid gevraagd verschillende lokale protestbewegingen te assisteren, onder andere in Birmingham in 1963 en Selma in 1965.[4] Vanaf 1955 tot aan zijn dood in 1968 werd King in de publieke opinie verheven tot een prominente en nationale leider die belangrijke successen teweegbracht in de strijd voor burgerrechten.[5]

King is een larger-than-life figuur geworden

1 Martin Luther King, Jr., 'I have a dream speech', *A Call to Conscience: The Landmark Speeches of Dr. Martin Luther King, Jr.,* ed. Clayborne Carson en Kris Shepard (New York 2001), 85.

2 Voor 'Vandaag' van Bakermat, zie http://www.youtube.com/watch?v=yzCWGGG2gQc.

3 Manfred Berg, 'King, Martin Luther, Jr.', in: Paul Finkelman ed., *Encyclopaedia of African-American History, 1896 to the Present: From the Age of Segregation to the Twenty-first Century* (Oxford 2009), 106; James H. Cone, *Martin & Malcolm & America: a Dream or a Nightmare* (New York 1991), 289, 293.

4 Renee C. Romano en Leigh Raiford ed., *The Civil Rights Movement in American Memory* (Georgia 2006), 10-11; David Garrow, 'Legacy Martin Luther King, Jr.', in: Jack Salzman ed., *Encyclopaedia of African-American culture and history* (New York 1996), 1547.

5 Op 10 december 1964 kreeg King de Nobelprijs voor de Vrede, Clayborne

Door deze iconische beeldvorming van King wordt de inzet van duizenden onbekende mensen in de burgerrechtenbeweging overschaduwd. Het is van belang om King in de context te plaatsen van de verdiensten van de lokale activisten. Om deze reden richt dit artikel zich op de vraag hoe de rol van Martin Luther King zich verhoudt tot het lokale activisme in de strijd voor burgerrechten in Montgomery. De stad Montgomery is interessant, omdat er een geslaagde protestactie plaatsvond waar zowel King als het lokaal activisme een belangrijk aandeel in had. Dit artikel analyseert hoe de bijdragen van het lokaal activisme en van King zich tot elkaar verhielden. De term 'lokaal activisme' duidt op alle acties die niet op nationaal niveau werden georganiseerd en waarvan King niet de initiator is geweest.

Het academische debat over leiderschap in de burgerrechtenbeweging kent twee dominante stromingen: de klassieke en de revisionistische.[6] De klassieke stroming is ontstaan in de late jaren zestig en de jaren zeventig en analyseert de burgerrechtenbeweging vanuit het *Great Man*-paradigma. Dit paradigma stelt dat King de plaatselijke protestbewegingen vanuit nationaal niveau zou hebben gecoördineerd. Deze top-down benadering kent echter haar tekortkomingen, omdat het voornamelijk de nadruk legt op King als leider en initiator van de strijd. Daarmee worden de inspanningen van onbekende mensen vergeten.[7]

De revisionisten bekijken daarom vanaf de jaren tachtig en negentig de burgerrechtenbeweging vanuit het *Local People*-paradigma. Deze bottom-up benadering ziet de lokale activisten als drijfveer van sociale veranderingen, die onafhankelijk van de nationale leiders tactieken en doelen opstelden.[8] Het *Local People*-paradigma reduceert dus de rol van King als nationale leider. Dit is opvallend, want King begon in eerste instantie als lokale leider in Montgomery, voordat hij nationaal aanzien ver-

Carson, 'King, Martin Luther, Jr.', in: Jack Salzman ed., *Encyclopaedia of African-American culture and history* (New York 1996), 1542-1545.

6 Sundiata Keita Cha-Jua en Clarence Lang 'The "Long Movement" as Vampire: Temporal and Spatial Fallacies in Recent Black Freedom Studies', *Journal of African American History* 92, no. 2 (Maart 2007), 265-267, 275.

7 Renee C. Romano en Leigh Raiford ed., *The Civil Right Movement in American Memory* (Georgia 2006), *xix,* 15, 141; P.J. Albert en Ronald Hoffman ed., *We shall overcome : Martin Luther King, Jr., and the Black Freedom Struggle* (New York 1990), 6, 81, 248.

8 Lawson, 'Freedom Then, Freedom Now', 464; Cha-Jua en Lang "The 'Long Movement" as Vampire', 267; Clayborne Carson, 'Civil Rights Reform and the Black Freedom Struggle', in *The Civil Rights Movement in America*, ed. Charles W. Eagles (Mississippi 1986), 24.

kreeg. Bovendien besteedt dit paradigma weinig aandacht aan hoe King dit nationale aanzien gebruikte om lokale kwesties te ondersteunen. Daardoor heeft deze benadering ook geen oog voor de manier waarop King zelf tegen zijn rol als nationale leider aankeek.[9]

Kortom: beide paradigma's bieden essentiële inzichten, maar kennen ook tekortkomingen. Daarom verenigt dit artikel de relevante implicaties van beide paradigma's door net als het *Great Man*-paradigma te focussen op de waarde van Kings leiderschap en dit te combineren met het *Local People*-paradigma dat inzicht geeft in hoe het lokaal activisme zich inzette voor raciale gelijkheid. Zo wordt gekeken naar hoe Kings acties in Montgomery zich verhielden tot het ontstaan en voortbestaan van de lokale protestbewegingen. King werd de voornaamste woordvoerder van de busboycot die op 5 december 1955 van start ging en pas dertien maanden later, op 21 december 1956, succesvol eindigde met de raciale gelijkheid in bussen.[10] Hoe lang was er echter sprake van een lokale strijd voordat King erbij betrokken werd, en door wie werd hij erbij betrokken? Wie nam het initiatief tot het protest? Hoe verliep de boycot en wat was Kings rol hierin? Was er sprake van continuïteit van het protest na het vertrek van King? Aan de hand van deze vragen zal worden geanalyseerd welke rol King heeft gespeeld in het protest in Montgomery en welk aandeel kan worden toegeschreven aan lokale activisten.

Lokaal protest vóór King

De raciale segregatie in de bussen van Montgomery in de jaren vijftig was een publieke vernedering voor de Afro-Amerikanen. De gesegregeerde bussenindeling was op twee punten in strijd met de ordonnantie die Montgomery in augustus 1900 had uitgedragen. Ten eerste werden zwarten verplicht op te staan voor blanke passagiers en hiervoor was alleen wettelijke grond als er een andere vrije stoel voor hen beschikbaar was. Ten tweede mocht het busbedrijf de eerste tien stoelen niet onvoorwaardelijk reserveren voor blanken, waardoor zwarten moesten staan terwijl er lege stoelen waren.[11]

Vanwege deze strijdigheden stapten lokale activisten, met Jo Ann Robinson

9 David Garrow, 'King, Martin Luther, Jr.' in: Jack Salzman ed., *Encyclopaedia of African-American culture and history* (New York 1996), 1547; Nathan Huggins, 'Commentary', in: P.J. Albert en Ronald Hoffman ed., *We shall overcome : Martin Luther King, Jr., and the Black Freedom Struggle* (New York 1990), 80; Laura Visser-Maessen, college maandag 4 november 2013, Universiteit Utrecht.

10 Robinson, *The Montgomery Bus Boycott*, 7-8.

11 J. Mills Thornton, *Dividing Lines: Municipal Politics and the Struggle for Civil Rights in Montgomery, Birmingham, and Selma* (Alabama 2006), 42-44.

als belangrijkste woordvoerder, in oktober 1952 naar het stadsbestuur. Robinson was de leider van de Women's *Political Council* (WPC), een organisatie die in de periode van 1949 tot 1955 de drijfveer van dit lokale verzet vormde. De WPC probeerde in samenwerking met Edgar Nixon, een prominente zwarte activist, tevergeefs een alternatief zitsysteem in te voeren waarbij zwarten vanaf de achterkant de bus vulden en blanken vanaf de voorkant. Zij beoogden dus in eerste instantie niet een afschaffing van segregatie, maar een gesegregeerd systeem dat voor hen acceptabel was.[12]

De bijeenkomsten met het stadbestuur in de jaren 1952 tot 1954 leverden weinig op en daarom ging Robinson over tot rigoureuzere actie: 'the WPC prepared to stage a bus boycott when the time was ripe and the people were ready', vertelde Robinson in haar memoires.[13] Hieruit blijkt dat de WPC slechts wachtte op de juiste juridische aanleiding om een busboycot te kunnen lanceren. Het incident met de vijftienjarige Claudette Colvin die op 2 maart 1955 weigerde op te staan van haar zitplaats, bleek echter niet te voldoen. De tijd was wellicht nog niet rijp voor een boycot, maar zou dit in december 1955 wel zijn.[14]

12 Thornton, *Dividing Lines*, 45-46, 56; Robinson, *The Montgomery Bus Boycott*, 9-17.

13 Robinson, *The Montgomery Bus Boycott*, 26.

Initiatief van het protest

Robinson en Nixon geloofden in de effectiviteit van een busboycot, omdat drie van de vier passagiers Afro-Amerikaans waren en de bussen daardoor niet konden rijden zonder hun ondersteuning. De notie van een boycot als economisch dwangmiddel was niet nieuw. De tiendaagse busboycot in Baton Rouge van juni 1953 onder leiding van Theodore Jemison diende als voorbeeld voor de busboycot in Montgomery.[15]

Op 1 december 1955 weigerde Rosa Parks op te staan van een zitplek die gereserveerd was voor een blanke passagier: 'I was thinking that the only way to let them know I felt I was being mistreated was to do just what I did – resist the order,' vertelde ze later.[16] Rosa Parks was sinds 1943 secretaris van de *Montgomery branch* binnen de *National Association for the Advancement of Colored People,* een belangrijke nationale burgerrechtenorganisatie sinds 1909. Daarmee was ze al jarenlang een getrainde activist in de strijd tegen racisme

14 David J. Garrow, *Bearing the Cross: Martin Luther King, Jr., and the Southern Christian Leadership Conference* (New York 1986), 14-16; Robinson, *The Montgomery Bus Boycott,* 37-39.

15 Thornton, *Dividing Lines*, 46-47; Garrow, *Bearing the* Cross, 15-16, 27.

16 Citaat Rosa Parks, in: Garrow, *Bearing the Cross*, 12.

en haar actie moet dan ook in dit licht bekeken worden. Ze gebruikte geen geweld en ze wist dat haar actie wettelijk gegrond was, omdat er geen vrije stoel beschikbaar was zoals de ordonnantie van Montgomery voorschreef. Dit maakte Parks situatie volgens Nixon, Robinson, en Fred Gray, een jonge zwarte jurist uit Montgomery, een geschikte testcase om een busboycot te starten en bussegregatie aan te vechten bij het hooggerechtshof.[17]

Rosa Parks staat samen met andere Afro-Amerikanen in de rij om via de voordeur de bus te betreden in Montgomery.

Het initiatief van de boycot lag niet bij Rosa Parks maar voornamelijk bij Robinson en Nixon. Robinsons WPC produceerde een folder die de zwarte gemeenschap opriep de bussen te boycotten op 5 december, de dag van Rosa's proces. Nixon benaderde zwarte kerkgemeenschappen om hun invloed op de lokale bevolking in te zetten om deze te mobiliseren voor een boycot. Op verzoek van Ralph Abernathy, een raciale activist en dominee, organiseerde Nixon een bijeenkomst voor zwarte geestelijken in de *Dexter Avenue Baptist Church*, waar de jonge Martin Luther King predikant was. King stemde hier na enige aarzeling mee in en zo werd hij betrokken bij de organisatie van de busboycot.[18]

De massale steun voor de boycot van 5 december en de veroordeling van Parks waren de aanzet tot een langdurige busboycot. Daarvoor diende een formele organisatie opgericht te worden, de *Montgomery Improvement Association* (MIA), die zich zou concentreren op drie speerpunten: de busindeling waarbij zwarten de bussen vanaf de achterkant vulden zoals Robinson in 1952 had voorgesteld, goede omgangsvormen van buschauffeurs ten aanzien van Afro-Amerikanen en het aannemen van zwarte buschauffeurs. King werd op initiatief van anderen genomineerd als leider van de MIA, omdat hij met zijn welsprekendheid en educatie de elite zou aanspreken en als zwarte dominee tevens het vermogen had de lokale massa te bereiken. Nog diezelfde avond hield King zijn eerste speech als president van de MIA, waarin hij het geweldloze verzet verdedigde. King koppelde vanaf het begin de lokale strijd in Montgomery aan de nationale Amerikaanse waarden van rechtvaardigheid,

17 Thornton, *Dividing Lines*, 58; Garrow, *Bearing the Cross*, 14.

18 Thornton, *Dividing Lines*, 61; Garrow, *Bearing the Cross*, 16-18. Robinson, *The Montgomery Bus Boycott*, 45-46, 54.

gelijkheid en democratie.[19]

Hij zou met zijn welsprekendheid de elite aanspreken en had als zwarte dominee tevens het vermogen de lokale massa te bereiken

Het verloop van het protest en de rol van King

In de eerste drie maanden van de boycott vonden succesloze bijeenkomsten plaats tussen de MIA, het stadsbestuur en het busbedrijf. Het zicht op een compromis werd alsmaar kleiner door de weigering van beide partijen om ook maar enige concessies te doen. Het vooruitzicht van een aanhoudende busboycot maakte een alternatief vervoersmiddel voor de bus noodzakelijk. King introduceerde daarom een carpoolsysteem, dat steunde op de inzet van vele lokale vrijwilligers die met auto's langs de opgezette verzamelpunten reden.[20] Deze automobilisten werden door de politie in toenemende mate gearresteerd voor kleine verkeersovertredingen. Zo werd ook King op 26 januari voor het eerst in zijn leven gearresteerd. Tevens klaagde het stadsbestuur op 21 februari meer dan tachtig MIA-leden aan voor het schenden van de antiboycotwet. Bovendien keerde de blanke gemeenschap zich tot het gebruik van geweld, dat een hoogtepunt bereikte met de bomaanslagen op het huis van King en Nixon, waarbij geen gewonden vielen. Het verharde beleid van het stadsbestuur en het blanke geweld resulteerden erin dat de MIA ging strijden voor totale integratie van het bussysteem.[21]

In de eerste maanden begon King een belangrijkere rol binnen de gemeenschap in te nemen als de voornaamste woordvoerder van het verzet. Ook binnen de MIA groeide de waardering voor zijn leiderschap en er bestond geen rivaliteit met vicepresident Abernathy. Deze zag zichzelf als het strategische brein achter het protest en erkende King als de filosofische leider. Kings groeiende betekenis als leider zorgde voor toenemende druk op hem. Zijn arrestatie op 26 januari en de bomaanslagen op zijn huis leidden ertoe dat King twijfelde of hij deze druk wel aan kon. Zo benadrukte hij op een

19 Martin Luther King, Jr., 5 december 1955, zie Clayborne Carson ed., *The Papers of Martin Luther King, Jr.*, vol. 3 (Berkeley 1997), 71-74; Thornton, *Dividing Lines* 569-570.

20 Dit carpoolsysteem had King niet zelf bedacht, maar van zijn vriend Theodore Jemison overgenomen die de busboycot in Baton Rouge had geleid. Zie Martin Luther King, Jr., *Stride toward Freedom: The Montgomery Story* (New York 1958), 75.

21 Garrow, *Bearing the Cross*, 27-30, 54-64; Thornton, *Dividing Lines,* 56 , 67-72.

Martin Luther King na het succesvolle einde van de busboycot in Montgomery.

massabijeenkomst op 26 januari dat hij als individu niet cruciaal was voor het protest: 'If M. L. King had never been born this movement would have taken place.'[22] Hieruit is Kings zelfperceptie af te leiden waarin hij zichzelf niet zag als de initiator van het protest.

King legde in het verloop van het protest steeds meer de nadruk op zijn *nonviolent resistance*-filosofie als basis van zijn filosofische leiderschap. Hierin combineerde hij de geweldloze strategie van Mahatma Gandhi met de christelijke notie van naastenliefde. Door middel van *nonviolent direct action* als boycots en massabijeenkomsten trachtten de zwarte activisten begrip op te roepen bij de blanke gemeenschap voor hun ongelijke positie. Het doel van het geweldloze protest was tot verzoening te komen in de 'beloved community' die was gebaseerd op naastenliefde. King sprak met zijn filosofie zowel de zwarte gemeenschap aan, die werd gestimuleerd deel uit te maken van een gezamenlijke strijd voor gelijkheid, als de gematigde blanken, omdat King opriep geen geweld te gebruiken. Hij sprak tot de verbeelding van het nationale publiek, doordat hij de lokale gevoelens van onrechtvaardigheid vertaalde naar algemene Amerikaanse idealen van vrijheid en gelijkheid. Zijn *nonviolent resistance*-filosofie versterkte zijn onderhandelingspositie en invloed als leider, omdat hij hiermee sympathie van zowel zwarten als blanken wist te verkrijgen.[23]

Eind februari zorgden de eerdergenoemde massa-aanklachten van het stadsbestuur tegen MIA-leden voor een keerpunt in het protest. Deze aanklachten trokken namelijk meer nationale belangstelling naar de busboycot van Montgomery en Kings leiderschap hierin. Kings toespraken verschenen op de voorpagina van onder andere de *New York Times* en hij werd steeds vaker gevraagd om te spreken in het noorden. Deze toenemende nationale media-aandacht leverde financiële steun op, die sinds de massa-aanklachten was opgelopen tot 12.000 dollar.[24]

Ondertussen vocht jurist Fred Gray de bussegregatie op 11 mei aan bij het

22 Garrow, *Bearing the Cross*, 54-56.

23 Martin Luther King, Jr., 'Pelgrimage to Nonvilence', *Stride toward Freedom: The Montgomery Story* (New York 1958), 90-107; Garrow, *Bearing the Cross*, 32, 71; Thornton, *Dividing Lines*, 569-571.

24 Garrow, *Bearing the Cross*, 66-75.

hooggerechtshof. Na een lange gerechtelijke procedure sprak het hooggerechtshof zich op 20 december uit tegen bussegregatie. Na 382 dagen van massale busboycot had de zwarte gemeenschap haar doel bereikt en reden er vanaf 21 december 1956 geïntegreerde bussen in Montgomery.[25]

Bijna lege bussen, omdat de zwarte gemeenschap de bussen boycot in Montgomery

Lokaal protest na King

King besloot om in januari 1960 naar Atlanta te verhuizen, onder andere om meer tijd te kunnen besteden aan zijn nieuwe organisatie *Southern Christian Leadership Conference* (SCLC). De nieuwe campagne van de MIA tegen de segregatie van scholen zorgde voor toenemende druk op zwarte docenten en King hoopte met zijn vertrek deze druk te verlichten. King pleitte ervoor dat de MIA haar campagne moest doorzetten na zijn vertrek, maar zijn woorden verloren aan kracht doordat hij zelf Montgomery verliet. Uit angst voor de complete sluiting van het publieke schoolsysteem koos de MIA voor het behouden van de status quo. Schooldesegregatie zou pas in mei 1964 bereikt worden, vijf jaar nadat King had beloofd dat de MIA zich hiervoor zou hardmaken.[26]

De relatie tussen Kings vertrek en de moeizame desegregatie van scholen blijft een gecompliceerd vraagstuk. Schooldesegregatie was een complexer doel, waarbij charismatisch leiderschap en massaprotest wellicht minder effectief waren dan bij bussegregatie. Een doeltreffende campagne voor schoolintegratie had de steun nodig van blanke activisten, omdat een zwarte boycot van scholen de belangen van de blanke gemeenschap niet zou aantasten.[27] Naast dit complexe doel waarop de MIA zich richtte, waren meerdere factoren verantwoordelijk voor het afnemen van effectieve protestbewegingen na de succesvolle busboycot in Montgomery. Een van de belangrijkste oorzaken was de overwinning van extremistische voorstanders van segregatie in de gemeentelijke politiek in de jaren van 1959 tot 1961, waardoor raciale activisten op veel politiek verzet stuitten.[28]

Hoewel het succes van de beweging afnam, hield het verzet tegen segregatie in Montgomery wel aan. Zo vond

25 Garrow, *Bearing the Cross*, 76-82; Thornton, *Dividing Lines*, 91-93.
26 Thornton, *Dividing Lines*, 106-107.
27 Ibidem, 106-113.
28 Ibidem, 106-107.

op 25 februari 1960, een maand nadat King naar Atlanta was vertrokken, een bezetting plaats van de kantine van het gerechtsgebouw in Montgomery door studenten van het Alabama State College. Deze bezetting was vergelijkbaar met de *sit-ins* van studenten in de andere zuidelijke steden en richtte zich tegen de segregatie van kantines.[29]

Conclusie

'King was made by the People!' King heeft een gewichtige stempel gedrukt op de burgerrechtenbeweging, maar in het collectief geheugen wordt de inzet van onbekende mensen veelal op de achtergrond geplaatst. Daarom heeft dit artikel Kings rol in de busboycot van Montgomery in de context geplaatst van het lokaal activisme. De lokale activisten waren verantwoordelijk voor het ontstaan en voorbestaan van de protestbeweging in Montgomery. Zo lag de oorsprong van het protest bij Robinsons WPC die in de jaren van 1949 tot 1955 voorafgaand aan de busboycot de drijfveer van het verzet vormde. Robinson en Nixon namen het initiatief tot de busboycot die zij lanceerden naar aanleiding van de arrestatie van Rosa Parks. In het verloop van het protest waren naast King andere activisten van belang. Vice-president Abernathy was van betekenis als strategisch leider en advocaat Fred Gray was verantwoordelijk voor het ongrondwettelijk verklaren van bussegregatie. De lokale bevolking was van essentieel belang voor de uitvoering van massademonstraties, de busboycot en het carpoolsysteem, dat berustte op de inzet van lokale vrijwilligers. Ook was er sprake van continuïteit van protest door lokale activisten nadat King Montgomery verliet. De MIA en studenten zetten het protest voort, maar effectieve protestacties werden onder andere belemmerd door extreme voorstanders van segregatie met politieke macht. Kortom, het lokaal activisme vormde de drijfveer van de aanhoudende strijd en daarmee berustte het slagen van het protest op de inzet van duizenden onbekende mensen.

King koppelde vanaf het begin de lokale strijd in Montgomery aan nationale Amerikaanse waarden

Als leider van de MIA en daarmee van de busboycot speelde King een belangrijke rol in het protest. Ten eerste trad hij met zijn charismatisch vermogen als effectieve woordvoerder op naar de media. Het nationale aanzien dat King verkreeg met de busboycot leidde ertoe dat zijn aanwezigheid bij het protest media-aandacht en financiële steun opleverden. Deze nationale belangstel-

29 Thornton, *Dividing Lines,* 113-117.

ling verhoogde vervolgens de druk op de blanke autoriteiten in Montgomery. Ten tweede gaf King een filosofische lading aan het protest, die de *community building* versterkte. Hij wist niet alleen de MIA en de zwarte bevolking te overtuigen van zijn *nonviolence* strategie, maar ook de gematigde blanken op nationaal niveau. Door al in zijn eerste speech de lokale gevoelens van onrechtvaardigheid aan de Amerikaanse idealen van vrijheid en gelijkheid te koppelen slaagde hij erin nationale sympathie voor lokale protestbewegingen op te roepen. Zo was King met zijn charismatische en filosofische leiderschap in staat zowel de steun van de zwarte gemeenschap als het bredere Amerikaanse publiek en de media voor zich te winnen.

Hieruit volgt dat er sprake was van een wisselwerking tussen King en het lokaal activisme die leidde tot succesvolle protestacties tegen raciale segregatie. Kings leiderschap zorgde voor een *empowerment* van de plaatselijke protestbeweging die het lokaal activisme had geïnitieerd. King was zich bewust van het feit dat de drijfveer van het protest bij de massa lag: 'It was the spontaneous movement of the people' waaraan hij en andere woordvoerders 'have attempted to give leadership to.'[30]<<

Sacha van Keulen (21) rondt dit jaar haar bachelor geschiedenis af aan de Universiteit Utrecht. Haar laatste semester bracht ze als Erasmusstudent in Budapest door. Ze heeft tijdens haar bachelor een interesse ontwikkeld voor Amerikaanse geschiedenis. Dit zien we terug in haar bachelorscriptie over de Burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten, waarvan dit artikel een bewerking is.

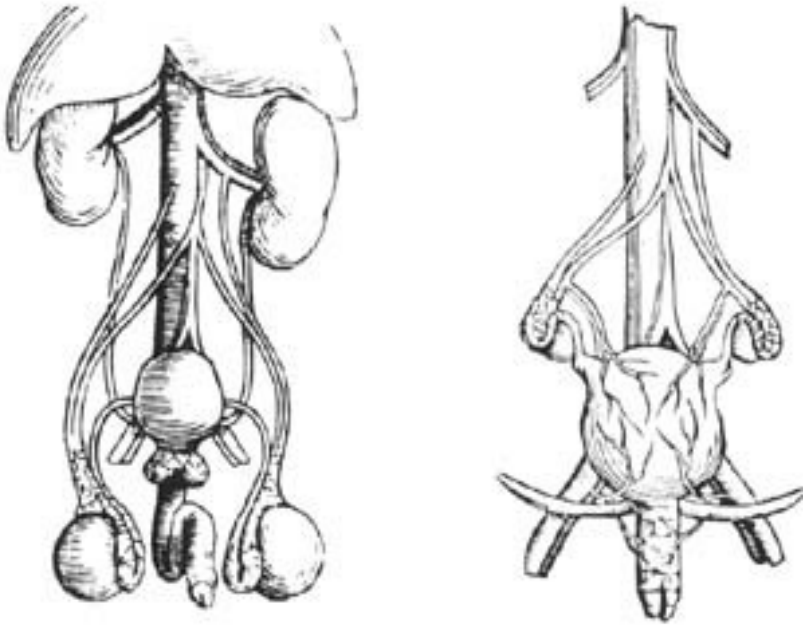
30 Garrow, *Bearing the Cross*, 68.

Science inside out

Objectiviteit en marginalisering in wetenschapsgeschiedenis

Iris Clever

Historici doen hun onderzoek in stoffige archieven, waar ze eindeloos boeken, artikelen en andere geschreven bronnen lezen. Het kan echter anders. Ook schilderijen, sculpturen, films en allerlei andersoortige niet-tekstuele bronnen kunnen heel nuttig zijn voor historisch onderzoek. In Beeldspraak schrijft een docent van de Universiteit Utrecht over zijn of haar ervaring met onderzoek aan de hand van beeldbronnen. Ditmaal wordt dit gedaan door Iris Clever, docent bij de afdeling cultuurgeschiedenis van de Universiteit Utrecht. Clever begint volgend collegejaar haar PhD in de Verenigde Staten. In haar onderzoek houdt zij zich bezig met de relatie tussen objectiviteit en sociale verhoudingen om een licht te werpen op de maatschappelijke functie van wetenschap. Zij koos voor een afbeelding van Andreas Vesalius en vertelt over de 'neutraliteit' van wetenschap.

Originele tekening van de Brabantse arts Andreas Vesalius.
Bron: T. Laqueur, Making sex: body and gender from the Greeks to Freud (Cambridge MA 1990) 80.

Deze tekening, in 1538 gemaakt door de Brabantse arts Andreas Vesalius, toont het mannelijk en vrouwelijk geslachtsorgaan.[1] Zoals te zien is, is het best lastig om te onderscheiden welke afbeelding bij welke sekse hoort. Het vrouwelijke orgaan (rechts) wordt voorgesteld als een naar binnen geklapte, onderontwikkelde versie van het standaardlichaam, dat wel volgroeid is: dat van de man (links). Volgens Vesalius is er dus één lichaam met een ontwikkelde, mannelijke versie en een onderontwikkelde, vrouwelijke versie.

1 A. Vesalius, *Tabulae sex* (1538).

Het historisch geconstrueerde lichaam

Ik kwam voor het eerst in aanraking met deze afbeelding tijdens mijn bachelor Geschiedenis. Het druiste in tegen alles wat ik wist over de biologie van het lichaam. Hoe konden wetenschappers het lichaam zo anders begrijpen? Juist dat onbekende element van wetenschapsgeschiedenis fascineerde me. Het toont de historiciteit van kennis en het feit dat wetenschap afhankelijk is van contemporaine wereldbeelden.

De historicus Thomas Laqueur gebruikte deze afbeelding in zijn studie *Making sex: body and gender from the*

Greeks to Freud. Deze studie toont aan dat men aan de hand van dit soort afbeeldingen kan analyseren hoe wetenschap in het verleden werd beïnvloed door wereldbeelden. Laqueur stelt dat deze afbeelding, die impliceert dat vrouwen een onderontwikkelde versie van de man zijn, het idee ondersteunde dat mannen lichamelijk superieur waren aan vrouwen en dus de politieke macht dienden te hebben, in tegenstelling tot biologisch inferieure vrouwen. Zijn studie demonstreert dus niet alleen dat wetenschap beïnvloed werd door wereldbeelden, maar dat dergelijke kennis ook ingezet werd voor politieke doeleinden en de marginalisering van groepen in de samenleving. Door wetenschap in het verleden te contextualiseren zien we dus dat het een wederkerige relatie heeft met 'de samenleving' en historisch gezien niet neutraal is. Er zijn vele andere historische voorbeelden van deze wederkerige relatie tussen wetenschap en de maatschappij. Denk bijvoorbeeld aan de negentiende-eeuwse rassenleer in de fysische antropologie en aan geestesziekten in de psychologie.

Het druiste in tegen alles wat ik wist over de biologie van het lichaam

Wetenschap en emancipatie

Als wetenschap in het verleden beïnvloed werd door wereldbeelden en ingezet werd om groepen in de samenleving te marginaliseren, wat zegt dat dan over hedendaagse wetenschap? Deze vraag wordt sinds een aantal decennia gesteld door kritische geesten binnen onder andere genderstudies en postcolonial studies. Zij beargumenteren dat de politieke kracht van wetenschap nu juist zit in het feit dat wetenschappelijke kennis als objectief en natuurlijk gepresenteerd wordt, in heden en verleden. Hedendaagse wetenschappers beweren dat iets natuurlijks en biologisch als het lichaam niet afhankelijk is van wereldbeelden en claimen dat hedendaagse kennis neutraler en objectiever is dan in het verleden. Door echter aan te tonen hoe wetenschap nog altijd in dienst staat van het in stand houden van bepaalde maatschappelijke verhoudingen, laten dergelijke theoretici zien hoe maatschappelijke in- en uitsluiting door kennis werkt. Hierin ligt de emancipatoire potentie van dergelijke studies verscholen: door keer op keer aan te wijzen waarom wetenschappelijke claims niet objectief zijn, kunnen we zaken die voor ons neutraal lijken – zoals de wetenschappelijke kennis over, en behandeling van het lichaam – ontdoen van deze neutraliteit en het denken en spreken over thema's zoals het lichaam veranderen.

Kort nadat ik de afbeelding van Vesalius en Laqueur's studie had bestudeerd, liet ik een stapel boeken vallen in de bibliotheek. Een vriend van me reageerde daarop door me te vertellen dat hij net had gelezen dat wetenschappers genetisch bewijs hadden gevonden voor de claim dat vrouwen biologisch gezien zwakker waren dan mannen. Opeens luisterde ik op een heel andere manier naar deze opmerking. Wat was het doel van deze studie om dit biologische verschil aan te tonen? Is hedendaags genetisch onderzoek objectiever dan de biologische analyse van het lichaam in het verleden? Ik hoop met mijn wetenschapshistorisch onderzoek over de relatie tussen objectiviteit en sociale verhoudingen een licht te werpen op de maatschappelijke functie van wetenschap, zowel in het verleden als het heden.<<

ARTIKEL

Verschillende wegen leiden naar Rome

Een vergelijking tussen de Amerikaanse burgerrechtenbewegingen in het Noordelijke New York en het Zuidelijke Birmingham

Maud Mosterd

Martin Luther King en Rosa Parks zijn wereldwijd bekend en staan symbool voor de strijd om gelijke burgerrechten voor Afro-Amerikanen in Amerika. Zij vertegenwoordigden de zuidelijke burgerrechtenbeweging, die de burgerrechtenstrijd in heel Amerika representeert. Dit beeld vraagt echter om nuancering. Er bestonden namelijk grote verschillen tussen de burgerrechtenbewegingen in Noord en Zuid. De bewegingen gebruikten verschillende middelen om gelijke rechten voor Afro-Amerikanen af te dwingen.

> *Four score and seven years ago our fathers brought forth, upon this continent, a new nation, conceived in liberty, and dedicated to the proposition that all men are created equal.*

Deze beroemde woorden werden gesproken door de Amerikaanse president Abraham Lincoln op 19 november 1863 in Gettysburg. De uitspraak geeft duidelijk het doel van de *Founding Fathers* weer: de Verenigde Staten als het land van democratie en eeuwige mogelijkheden; 'the land of opportunity and equality'. Helaas bleken deze hoekstenen van de Amerikaanse samenleving voor verschillende groepen niet de realiteit. Onder andere de Afro-Amerikaanse bevolking, die al vanaf het prille begin van de Verenigde Staten onderdeel van de samenleving uitmaakte, kreeg deze mogelijkheden niet. Deze groep werd gediscrimineerd en als minderwaardig gezien, een feit waar de zwarte bevolking eeuwenlang tegenop moest boksen. De daaruit voortgekomen minderwaardigheidsgevoelens blijven tot op de dag van vandaag voortbestaan.

In de tweede helft van de twintigste eeuw veranderde er veel voor deze groep: de Afro-Amerikanen begonnen hun krachten effectiever dan voorheen te bundelen en ook maatschappelijke omstandigheden leken hun strijd ten goede te komen. Vanaf de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw kwamen meer organisaties op die streden voor de rechten van de Afro-Amerikaanse bevolking en onder hun hoede werden effectieve campagnes gestart. Een uiteindelijke climax volgde in de jaren zestig, toen de Amerikaanse burgerrechtenbeweging de (inter)nationale aandacht op zich vestigde; de handen werden ineengeslagen, protesten werden georganiseerd en stapje voor stapje werden doelen behaald.

De herinnering aan de Amerikaanse burgerrechtenbeweging wordt vaak gekoppeld aan de strijd om gelijke rechten voor Afro-Amerikanen in de zuidelijke staten van het land. Hierbij zijn Martin Luther King en Rosa Parks namen die vaak de revue passeren. In het collectieve historische geheugen van de Verenigde Staten wordt de zuidelijke burgerrechtenbeweging veelal als representatief voor de burgerrechtenstrijd in het gehele land gezien. Dit komt onder andere doordat media, het onderwijs en het collectieve historische geheugen dit uitdragen.[1]

Doordat de Amerikaanse burgerrechtenbeweging in deze dominante visie alleen de strijd in de zuidelijke staten belicht en als het referentiekader van de gehele burgerrechtenbeweging dient, worden de verschillen tussen de strijd in de noordelijke en zuidelijke staten

1 J. Dowd Hall, 'The Long Civil Rights Movement and the Political Uses of the Past', *The Journal of American History* vol. 91, nr. 4 (2005) 1233-1263, 1233-1234.

vergeten. Het is echter van groot belang om deze verschillen in ogenschouw te nemen. De burgerrechtenstrijd heeft zich op deze plekken namelijk op heel andere manieren afgespeeld,waardoor er niet gesproken kan worden van één nationale burgerrechtenbeweging.

De burgerrechtenstrijd heeft zich in het noorden en zuiden op hele andere manieren afgespeeld

Onder academici heeft een actieve discussie plaatsgevonden over het al dan niet nationale karakter van de Amerikaanse burgerrechtenbeweging. In dit academische debat vallen twee duidelijke stromingen te herkennen: de klassieke visie en de revisionistische visie. Aanhangers van de klassieke visie gaan uit van een relatief kortdurende en duidelijk afgebakende burgerrechtenstrijd. Deze begon in 1954 met het *Brown vs. Board of Education* besluit, waarna publieke protesten volgden en de beweging uiteindelijk eindigde met het aannemen van de *Civil Rights Act* in 1964 en de *Voting Right Act* in 1965.[2] In de klassieke visie ligt de nadruk op de burgerrechtenbeweging in de zuidelijke staten van Amerika.

Deze visie werd door de revisionisten genuanceerd. Zij bekritiseerden de klassieke visie vanwege haar nadruk op de zuidelijke beweging. Hierdoor is volgens hen een beeld ontstaan waardoor het lijkt alsof de Afro-Amerikanen in de rest van het land alleen maar aangespoord werden tot actie doordat hun zuidelijke broers en zussen dit deden.[3] Zo ontstond het volgens de revisionisten onjuiste idee dat de 'nationale burgerrechtenbeweging' alleen de kenmerken van de zuidelijke burgerrechtenbeweging vertegenwoordigde.

De revisionistische visie heeft echter ook haar gebreken, vooral omdat zij een generaliserend perspectief voorstelt. De revisionisten besteden weinig aandacht aan de chronologische, conceptuele en geografische verschillen tussen de noordelijke en zuidelijke burgerrechtenstrijd, omdat zij de nadruk juist te veel op het noorden leggen. Hierdoor ontstaat alsnog geen overzichtelijk vergelijkend beeld van de zuidelijke en noordelijke beweging. De revisionisten stellen de noordelijke en zuidelijke strijd gelijk aan elkaar en hebben hierdoor geen oog voor de verschillen tussen de noordelijke en zuidelijke beweging.[4]

2 Hall, 'The Long Civil Rights Movement and the Political Uses of the Past', 1234; doorverwijzing naar: B. Rustin, *Down the Line: The Collected Writings of Bayard Rustin* (Chicago 1971) 111.

3 J.F. Theoharis en K. Woodward, *Freedom North. Black Freedom Struggles outside the South, 1940-1980* (Basingtoke 2003) 2.

4 Lassiter en Crespino, *The Myth of*

Deze verschillen waren er wel degelijk en zullen in dit artikel geïllustreerd worden door een specifieke vergelijking tussen één noordelijke en één zuidelijke stad: respectievelijk New York en Birmingham. Hierbij ligt de focus op de verschillen en overeenkomsten tussen de burgerrechtenbeweging in New York en de beweging in Birmingham. In hoeverre was er sprake was van één nationale vrijheidsstrijd?

Er is gekozen voor New York, omdat deze stad op zowel lokaal als nationaal niveau het centrum was van de burgerrechtenbeweging. In New York hadden Afro-Amerikanen eind negentiende eeuw hun burgerrechten al verankerd zien worden in de wet, maar het bleek al snel dat deze rechten geen garantie gaven op betere leefomstandigheden; Afro-Amerikanen bleven tweederangsburgers.[5]

Birmingham dient als *case study* voor de zuidelijke staten, omdat de burgerrechtenbeweging van deze stad een grote invloed heeft gehad op andere zuidelijke steden en op nationale aandacht voor de strijd. In de woorden van Martin Luther King: 'As Birmingham goes, so goes the South'.[6]

Verschillende wegen leiden naar Rome

New York en Birmingham verschillen erg van elkaar in hun geschiedenis, industrie, normen, waarden en cultuur. Dit is terug te zien in de manier waarop de burgerrechtenbeweging zich heeft ontwikkeld in de twee steden. De historische context is van groot belang om dit onderscheid te begrijpen.

Een groot verschil tussen de situatie in New York en Birmingham was de wijze waarop racisme al dan niet in de wet was vastgelegd. Niet alleen in New York, maar in het overgrote deel van de noordelijke Amerikaanse staten was sprake van *de facto* segregatie.[7] Hoe-

Southern Exceptionalism, 6-9; S.K. Cha-Jua en C. Lang, 'The 'Long Movement' as Vampire: Temporal and Spatial Fallacies in Recent Black Freedom Studies', *The Journal of African American History* vol. 92, nr. 2 (2007) 265-288, 265.

5 Eind 19e eeuw werden met de *Reconstructions Amendments* aanpassingen gedaan in de Amerikaanse grondwet. Hierdoor werd slavernij afgeschaft, kregen alle Amerikaanse burgers voor de wet dezelfde rechten en werd discriminatie in stemrecht afgeschaft. Deze wetten waren van toepassing op de gehele Verenigde Staten maar het bleek al snel dat deze wetten in het zuiden genegeerd werden, zeker na invoering van de *Jim Crow* wetten. In het noorden werd echter wel gesteld dat deze wetten werden nageleefd.

6 D. McWhorter, *Carry me home Birmingham, Alabama. The climatic battle of the Civil Rights Revolution* (New York 2001) 21.

7 Onder *de facto* segregatie wordt verstaan dat racisme niet in de wet was vastgelegd. Voor de wet was de gehele bevolking gelijk maar in de praktijk was er wel degelijk sprake van segregatie.

wel de wet voorschreef dat alle burgers gelijk waren, was de realiteit in New York anders; een aanzienlijk deel van de openbare ruimte, zoals restaurants, zwembaden, pretparken en scholen, voerde een segregatiebeleid. De nadruk op gelijkheid was voor de New Yorkse burgerrechtenbeweging de rode draad. Anders dan in de zuidelijke burgerrechtenbeweging was er in het noorden geen sprake van een strijd voor nieuwe rechten, zoals gelijkheid voor de wet. Hoewel dit het belangrijkste strijdpunt in het zuiden was, moest in het noorden aandacht geschonken worden aan het daadwerkelijk uitoefenen van de al bestaande rechten en wetten.

De strijd in New York en Birmingham ontstond dus vanuit een verschillende basis. In New York was zeker sprake van racisme en segregatie, maar er was ook een vrijer klimaat voor de activisten dan in Birmingham. In New York begon de strijd namelijk op een eerder moment op actieve wijze en hier waren eveneens alle grote organisaties zoals de *National Association for the Advancement of Colored People* (NAACP) gevestigd.[8]

In zowel New York als Birmingham startte de strijd ten tijde van de *Great Depression* en beoogde men op te komen voor de rechten van de Afro-Amerikaanse arbeiders, maar al snel volgden de steden ieder hun eigen weg. In New York kwamen na de jaren dertig nieuwe strijdpunten naar voren zoals politiegeweld, schoolsegregatie en woonsegregatie. Dit waren kwesties die men in Birmingham uiteraard ook wilde aanpakken, maar waar de nadruk niet op lag. Het eerste doel van de activisten in Birmingham was een wettelijk verbod op segregatie en racisme.

Er was in het noorden geen sprake van een strijd voor nieuwe rechten

New York had dit al eerder behaad waardoor er meer bewegingsvrijheid was voor de activisten. Zoals Lawrence D. Reddick, directeur van de Schomburg Library in Harlem het formuleerde: 'the complete equality, economic, political, social and cultural without equivocation is the goal of the Negro in New York'.[9] Deze doelen beoogden de activisten in Birmingham uiteraard ook, maar allereerst lag de prioriteit bij het veranderen van de gehele sociale structuur van de stad. Birmingham was namelijk doordrenkt van racisme. De blanke oligarchie had alle macht in handen en was voorstander van segregatie op alle mogelijke manie-

8 De *National Association for the Advancement of Colored People* (NAACP) was één van de grootste en belangrijkste overkoepelende organisaties in de Amerikaanse burgerrechtenbeweging.

9 Biondi, *To stand and fight*, 16.

ren. Mede om deze reden zette de burgerrechtenstrijd van Birmingham zich na de jaren dertig minder actief voort dan in New York.

Na de jaren dertig pakten verschillende partijen en organisaties allerlei strijdpunten op in New York. Samenwerking tussen vakbonden, burgerrechtenorganisaties en politieke partijen was hierbij van groot belang, met name in de jaren veertig. Zo publiceerde *The New York Amsterdam News* in 1940 en 1941 een reeks aan artikelen waaruit bleek dat er een tekort was aan kansen voor de Afro-Amerikaanse bevolking in de defensie-industrie. Er waren te weinig arbeiders binnen deze industrie, maar het ontbrak ook aan ontwikkelaars van technische apparatuur. Dit tekort zou aanzienlijk kunnen afnemen als de werkgevers geschoolde Afro-Amerikanen zouden aannemen, maar dit gebeurde niet omdat de werkgevers star bleven vasthouden aan hun beleid. Zwarten werden door hen niet geschikt geacht voor deze functies. *The New York Amsterdam News* stelde dat de veiligheid van de Verenigde Staten hierdoor op het spel werd gezet.[10]

De publicatie van deze artikelen kwam niet onverwacht. Wat er in New York gebeurde, weerspiegelde wat er gaande was op nationaal niveau. Verschillende Afro-Amerikaanse activisten vanuit het hele land eisten in april 1941 van president Roosevelt desegregatie in de defensie-industrie. Toen Roosevelt geen actie ondernam, kondigde Asa Philip Randolph een *all-out march* richting Washington aan.[11] New York stond hierin centraal omdat Randolph en zijn partij (en dus ook de organisatie rondom de *march*) daar gestationeerd waren. Het was Randolph's hoop dat er zo'n 10.000 Afro-Amerikanen zouden meelopen in de *march*. Roosevelt bezweek uiteindelijk onder de druk van deze campagne: in juni 1941 verbood hij discriminatie op alle gebieden in de defensie-industrie. Daarnaast werd de *Fair Employment Practises Commision* (FEPC) gevormd, die klachten inzake discriminatie binnen deze bedrijfstak onderzocht.[12]

Waar de burgerrechtenstrijd in New York na de jaren dertig steeds actiever werd, bleef het in Birmingham tot ongeveer de helft van de jaren vijftig overwegend rustig. In de jaren dertig

10 C.J. Dubose, 'The Brooklyn Urban League and Equal Employment Oppurtunity in New York's War Industries', in: M. Ezra, *The Economic Civil Rights Movement. African Americans and the Struggle for Economic Power* (New York 2013) 33-45, 36.

11 Asa Philip Randolph was een leider binnen de burgerrechtenbeweging. Hij leefde van 1889 tot 1979 en leidde verschillende acties, waaronder de 'March of Washington Movement' in 1941-1946. Randolph was onder andere een grote inspirator voor Martin Luther King Jr.

12 Dubose, 'The Brooklyn Urban League', 38.

en veertig was er veelal sprake van een oplossingsgerichte aanpak door grote nationale organisaties, maar er voltrok zich geen grootschalige strijd zoals in New York indertijd het geval was.

Hier kwam verandering in toen de zwarte predikant en activist Fred Shuttlesworth in 1956 de *Alabama Christian Movement for Human Rights* (ACMHR) oprichtte. De ACMHR werd uiteindelijk de belangrijkste lokale partij in de burgerrechtenbeweging van Birmingham. Shuttlesworth trachtte op verschillende manieren op te komen voor verbetering van de achtergestelde positie van de Afro-Amerikanen in zijn stad. Zo stelde hij in december 1956 een ultimatum aan de stadscommissie: óf de bussen zouden voortaan plaatsen bieden die niet gesegregeerd waren, óf er zou *direct action* volgen van de leden van de ACMHR.[13] Dit laatste gebeurde: de stadscommissie reageerde niet op het ultimatum en de ACMHR kwam in actie. Shuttlesworth sprak op kerstavond een publiek van 1500 Afro-Amerikanen toe en vertelde hoe de actie zou verlopen en dat deze boven alles geweldloos zou zijn. Hij informeerde zijn publiek dat er na de vergadering van de stadscommissie op 26 december 1956 een concreet plan zou klaarliggen. Op de avond van 25 december bleek dat Shuttlesworth helaas niet zonder slag of stoot aan deze actie kon beginnen. Op de Bethel Baptist Church, waar Fred Shuttlesworth en zijn gezin woonden, werd een bomaanslag gepleegd. Het hele gezin overleefde de aanslag, hetgeen Shuttlesworth interpreteerde als een teken van God. Hij zag zichzelf hierna als de uitverkorene om de burgerrechtenstrijd in Birmingham te leiden en hij was ervan overtuigd dat hij door God beschermd zou worden. Shuttlesworth was nog zelfverzekerder en straalde dit ook uit naar zijn volgelingen, wat zorgde voor een extreem gemotiveerde beweging.[14] Hij sprak zijn volgers dan ook vastberaden toe om mee te doen aan de *Freedom Rides*: 'Hell, yeah, we're going to ride. Find you any kind of crack you can to hide in if you're scared, but I'm walking downtown after this meeting and getting on the bus. I'm not going to look back to see who's following me'.[15]

Op 26 december 1956 gingen ongeveer 250 Afro-Amerikanen in de blanke sectie van de bussen zitten. Na een uur werden 21 leden van de ACMHR gearresteerd. Behalve het aanwakkeren van het activisme van de Afro-Amerikaanse bevolking van Birmingham zorgde de actie niet voor een wijziging in het segregatiebeleid van de bussen. Om dit nog extra te benadrukken werden de 21 arrestanten op 3 januari 1957 ver-

13 McWhorter, *Carry me home Birmingham, Alabama*, 130.

14 Ibidem,131-132.

15 Eskew, *But for Birmingham*, 116.

oordeeld voor het overtreden van het beleid in de bussen van Birmingham. De ACMHR ging als reactie hierop in hoger beroep.[16] Helaas bracht het verzet rondom de kerst van 1956 niet de uitkomst die de ACMHR voor ogen had. Het stadsbestuur was niet van plan zo makkelijk toe te geven aan de activisten. Wel was het verzet belangrijk geweest voor de vergroting in het ledenaantal en het vertrouwen in Shuttlesworth. Door zijn daadkracht werd duidelijk dat hij de verantwoordelijkheid zou nemen om deze burgerrechtenbeweging te leiden.

De burgerrechtenbeweging van New York zette zich na de jaren dertig vlot voort en door middel van samenwerkingsverbanden en media-aandacht werden steeds kleine stappen gezet om de positie van de Afro-Amerikaanse bevolking van New York te verbeteren. In Birmingham kwam echter pas in 1956 een actieve lokale partij op die de strijd met het racistische stadsbestuur aan durfde te gaan en dit bleek helaas een *bumpy road*. Hoewel de burgerrechtenbeweging zich na de *Great Depression* in beide steden op verschillende wijzen ontwikkelde, kan voor zowel New York als Birmingham het zwaartepunt van de strijd in de jaren zestig gevonden worden.

De turbulente jaren zestig

De belangrijkste periode voor de burgerrechtenbeweging van Birmingham en New York was zonder twijfel de jaren zestig. In Birmingham werd de ACMHR gedurende deze periode versterkt door de *Southern Christian Leadership Conference* (SCLC), de partij die onder leiding stond van Martin Luther King Jr. De lokale bevolking van Birmingham was genoodzaakt de hulp van de SCLC in te roepen. Het lukte de ACMHR niet om zelf veranderingen aan te brengen in het segregatiesysteem van Birmingham. De SCLC en de ACMHR zetten in 1963 samen de *Birmingham Campaign* op; een campagne waarin werd gestreden voor de burgerrechten van de Afro-Amerikaanse bevolking van Birmingham. Hierdoor werd de stad in het voorjaar van 1963 opgeschud door massale protestmarsen, *sit-ins* en gewelddadige optredens vanuit het stadsbestuur en het politiekorps van Birmingham.[17] Zo werden demonstranten aangevallen door Duitse herdershonden en schroomde de politie niet om gebruik te maken van knuppels en brandweerslangen als wapens.[18]

16 Ibidem, 134-135

17 *Sit-ins* waren een populaire vorm van protest in de burgerrechtenbeweging. Door plaats te nemen in blanke restaurants en winkels en vervolgens te weigeren deze te verlaten, protesteerden de Afro-Amerikanen tegen het gesegregeerde beleid in deze publieke accommodaties.

18 A.D. Morris, 'Birmingham Confrontation Reconsidered. An Analysis of the Dynamics and Tactics of

Toch werd er op 10 mei 1963 een akkoord gesloten tussen de leiders van de campagne en het stadsbestuur. Dit was baanbrekend voor Birmingham. De campagne had grote gevolgen op zowel lokaal als nationaal niveau.

In New York waren de jaren zestig eveneens van groot belang. In dit tijdvak kwam er meer aandacht voor de ontwikkelingen in het noorden, mede doordat zuidelijke activisten zoals Martin Luther King Jr. zich ook op het noorden gingen richten. In de jaren zestig groeide in New York de aanhang van de meer nationalistische en agressieve partijen zoals de *Nation of Islam*, waar onder andere Malcolm X een invloedrijke carrière in heeft gekend.[19] De burgerrechtenbeweging van New York kreeg hierdoor een radicaler karakter. Dit werd onder meer duidelijk door de rellen in de New Yorkse wijk Harlem in 1964. Politieagenten werden aangevallen met flessen en blikjes en er werden spandoeken zichtbaar met teksten als 'Save Us from Our Protectors' en 'Stop Killer Cops'. De zomer van 1964 zou de geschiedenis ingaan als een periode vol met agressie en confrontaties tussen demonstranten en de New Yorkse politie. Deze rellen zijn dominant in de herinnering van de New Yorkse burgerrechtenstrijd. Het staat in contrast met de geweldloze zuidelijke burgerrechtenbeweging.

Er werden spandoeken zichtbaar met teksten als 'Save Us from Our Protectors'

Hoewel Birmingham en New York in dit tijdvak beide druk waren met hun eigen burgerrechtenbewegingen, was dit ook het moment waarin meer dialoog en contact tussen de noordelijke en zuidelijke strijd tot stand kwam. In het noorden werd bijvoorbeeld eerder al gerefereerd aan de zuidelijke omstandigheden, zoals in het pamflet dat in oktober 1947 in New York verspreid werd: 'Lynching Northern Style: Police Brutality'.[20] Iedereen in het noorden was op de hoogte van de gruwelijke *lynchings* in het zuiden. Door dit woord te koppelen aan het politiegeweld in het noorden had men direct een associatie na het lezen van de titel. Door dit soort aanknopingspunten met hun zuide-

Mobilization', *American Sociological Review* vol. 58, nr. 2 (1993) 621-636, 628.

19 De Nation of Islam stond bekend als een radicale partij in de burgerrechtenbeweging, zij stelde een filosofie voor van raciale scheiding en zelfbeschikking. Malcolm X was van 1952 tot en met 1964 de nationale representant van de Nation of Islam. Hierna neemt Malcolm X meer afstand van de antiblanke retoriek van de Nation of Islam. (T.J. Sugrue, *Sweet Land of Liberty. The Forgotten Struggle for Civil Rights in the North* (New York 2008) 310).

20 Biondi, *To stand and fight*, 70-71.

lijke broers en zussen te zoeken en te benadrukken, poogden de noordelijke activisten hun eigen strijd te versterken.

Waar het noorden vooral naar het zuiden verwees om de discriminatie in het eigen gebied te voorzien van een referentiekader, was het noorden vanaf de jaren vijftig ook steeds belangrijker voor de zuidelijke burgerrechtenbewegingen.

Ten eerste was het noorden cruciaal voor het zuiden vanwege de financiële steun. In het noorden, en dan vooral in New York, waren veel hoofdkantoren van grote burgerrechtenorganisaties zoals de NAACP gevestigd. Dit waren de belangrijkste geldverstrekkers van de zuidelijke burgerrechtenbewegingen, zoals voor de *Birmingham Campaign* in 1963.

Ook voorzagen noordelijke activisten hun zuidelijke lotgenoten van (politiek) advies. Dit gebeurde op een meer pragmatische wijze: noordelijke activisten steunden de zuidelijke activisten bij de zogenoemde *sit-ins*, verspreidden pamfletten, schreven artikelen en boden hen advies naar aanleiding van de door hun behaalde overwinningen in het noorden.[21] Ook boden noordelijke activisten het zuiden hun kennis en inzet door (leidende) functies te vervullen in de zuidelijke burgerrechtenorganisaties. Zo ook Ella Baker, die in New York woonde en hier deel uitmaakte van de groep leidende activisten. Ze stond naast andere activisten zoals A. Philip Randolph en was in de jaren dertig en veertig voorzitter van de NAACP in Harlem en sloot zich aan bij de SCLC.[22]

De foto van de Birgminham Campaign die de hele wereld overging. Bron: Bill Hudson, via: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Birmingham_campaign_dogs.jpg (7 januari 2014)

Ten slotte hebben de noordelijke media eveneens een belangrijke rol gespeeld in de zuidelijke burgerrechtenbeweging, zoals in de *Birmingham Campaign*. Toen de noordelijke media doorkregen hoe heftig de situatie in Birmingham was, werden onder andere delegaties van de *New York Times* naar de stad gestuurd. Door de komst van de noordelijke media veranderde de aandacht voor de campagne. Zeker na de publicatie van bovenstaande foto van Bill Hudson, waarop een Afro-Amerikaanse jongen (Walter Gadsden) wordt aangevallen door een Duitse herders-

21 Sugrue, *Sweet Land of Liberty*, XVIII.

22 Biondi, *To stand and fight*, 258.

hond van de politie. Deze foto ging de hele wereld over en hierdoor ontstond grote (inter)nationale aandacht voor de *Birmingham Campaign*.[23]

In de jaren zestig maakten New York en Birmingham grootse ontwikkelingen door in hun burgerrechtenbewegingen en werd de positie van de Afro-Amerikanen op federaal niveau een belangrijk onderwerp. Na jaren van activisme was (inter)nationale aandacht voor de complexe positie van de Afro-Amerikaan in de Verenigde Staten eindelijk een feit. Met name de *Birmingham Campaign* heeft ervoor gezorgd dat de ontkenning van dit grote probleem niet langer kon worden volgehouden in de Amerikaanse samenleving. De acties van de ACMHR en de SCLC waren ook voor andere zuidelijke steden de doorslaggevende factor om hun strijd voort te zetten. Binnen tien weken na de *Birmingham Campaign* volgden 758 demonstraties en 13.786 arrestaties in 75 steden in het zuiden. Deze demonstraties kwamen duidelijk voort uit de confrontaties in Birmingham.[24] Maar ook de frustratie die in New York had gezorgd voor radicale confrontaties tussen de Afro-Amerikaanse bevolking en de politie beïnvloedde andere steden. De extreme spanningen die op de voorgrond traden in de jaren zestig zorgden uiteindelijk voor de aanname van de *Civil Rights Act* in 1964 en de *Voting Right Act* in 1965. Hoewel de burgerrechtenbewegingen hierdoor niet abrupt afgesloten werden - het is immers een dynamische strijd geweest die door velen als een worsteling met een open eind wordt beschouwd - kan wel gesteld worden dat met deze nationale wetaanpassingen een overwinning werd behaald. Na eeuwen zonder concrete juridische bescherming voor de Afro-Amerikaanse bevolking werd met de wetgeving van 1964 en 1965 een duidelijke nieuwe toon gezet door de federale overheid.

Eén nationale burgerrechtenbeweging?

Zeker in de beginjaren van de burgerrechtenbewegingen in New York en Birmingham werd de strijd vooral gevoerd op lokale schaal. Beide burgerrechtenbewegingen waren uniek, ze leken in sommige opzichten op elkaar en hadden hetzelfde doel voor ogen, maar hun wegen naar dat doel verschilden enorm.

Vanaf de jaren zestig kwam er meer interactie tussen de bewegingen in het noorden en het zuiden van de Verenigde Staten. Dit wil echter niet zeggen dat hierdoor de strijd in Birmingham en New York los gezien kan worden van het activisme in de jaren voorafgaand aan de jaren zestig. In deze jaren vorm-

23 McWhorter, *Carry me home Birmingham, Alabama*, 375.

24 Morris, 'Birmingham Confrontation Reconsidered', 633.

den beide steden eigen karakteristieken, activisten, organisaties en strijdpunten die weer ontstonden vanuit hun eigen unieke context en omstandigheden.

Het is dus te kort door de bocht om te spreken van één nationale burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten. Iedere stad pakte de strijd op eigen manier aan vanuit haar eigen situatie. Wel raakten de bewegingen van New York en Birmingham meer verweven naarmate de (inter)nationale aandacht in de jaren zestig gevestigd werd op deze raciale kwestie binnen de Amerikaanse samenleving. De bewegingen in het noorden en zuiden versterkten elkaar en zorgden er voor dat het gehele land in de ban raakte van de burgerrechtenstrijd. Het was immers niet een probleem dat slechts in het zuiden of noorden van het land voorkwam. Gebeurtenissen in zowel noord als zuid werden aan de grote klok gehangen en geen Amerikaan kon deze complexe strijd meer ontkennen. De burgerrechtenbewegingen van New York en Birmingham moeten daarom gezien worden als unieke en lokale bewegingen die protesteerden voor eenzelfde doel, maar beide op een geheel eigen wijze.<<

Maud Mosterd (21) zit in het laatste jaar van haar bachelor Geschiedenis in Utrecht en heeft door de jaren heen een duidelijke interesse gevormd voor American Studies. Dit is eveneens zichtbaar in haar bachelorscriptie, waarop dit artikel is gebaseerd. Volgend jaar zal zij starten met haar master American Studies in Amsterdam.

ARTIKEL

De Kindervriend

Tolerantie tegenover pedofilie in de jaren zeventig en begin jaren tachtig in Nederland

Hannah Hamans

Dit auteur neemt ons in dit artikel mee naar de jaren zeventig waarin taboes werden doorbroken en seksualiteit zich ontplooide. In deze periode ontstond ook ruimte voor een vrijere visie op pedofilie. Deze visie was niet enkel zichtbaar in de samenleving als geheel, maar vooral ook in de wetenschappelijke wereld: volgens veel wetenschappers was iedereen tot op zekere hoogte pedofiel. Tegenwoordig wordt daar heel anders tegen aangekeken.

'Seksueel kontakt met een volwassene kan voor een kind een positieve ervaring zijn.'[1] Dit is een citaat uit het boek *Jongens over vriendschap en seks met mannen* van Theo Sandfort uit 1986. Deze uitspraak staat haaks op de huidige visie op pedofilie: seks met kinderen is misbruik. Het is taboe en we kunnen ons niet voorstellen dat hier in het verleden anders over werd gedacht.

Zo werd er in februari 2014 gedemonstreerd tegen het verblijf van de pedofiel Benno L. in Leiden: ruim tweehonderd mensen gingen de straat op. Mensen schreeuwden leuzen als 'Weg met de pedofiel' en droegen spandoeken met 'Kinderen willen spelen, Benno weg dat willen velen'.[2] Dit zou veertig jaar geleden ondenkbaar zijn geweest.

Tijdens de jaren zeventig veranderde de Nederlandse maatschappij aanzienlijk: ontwikkelingen als economische groei, ontkerkelijking, ontzuiling, de groeiende rol van de media en uitbreiding van de sociale zekerheid droegen hier sterk aan bij. De jeugd had nooit economische stagnatie gekend zoals die bestond na de Tweede Wereldoorlog. Zij uitte kritiek op de generatie voor haar en verzette zich tegen de vooroorlogse idealen en ideeën van haar ouders.[3]

Door deze veranderende maatschappij begon ook de heersende visie op het gebied van seksualiteit te veranderen. Taboes werden doorbroken en seksualiteit werd geliberaliseerd. Er ontstond een vrijere seksuele moraal en seksueel gedrag veranderde. Zo kwam er ruimte voor homoseksualiteit, liberalisatie van abortus, anticonceptie, seks voor het huwelijk, legalisering van prostitutie en pornografie.[4] Door de opkomst van anticonceptie kon er anders worden omgegaan met seks. Seks raakte meer gericht op genot dan op voortplanting. Er werd gepleit voor scheiding van liefde en seks.[5] Om deze ontwikkelingen te duiden wordt vaak over een seksuele revolutie gesproken.[6]

Door deze veranderingen lieten ook groepen als travestieten en pedofielen van zich horen. Zij pleitten voor acceptatie. Daarnaast kwam er meer ruimte voor wetenschappelijk onderzoek naar seksualiteit. Er werd onderzoek verricht naar homoseksualiteit, pedofilie,

1 T. Sandfort, *Jongens over vriendschap en seks met mannen* (Amsterdam 1987) achterflap.

2 R. Bas, '200 betogers tegen Benno L.' (versie 22 februari 2014) http://nos.nl/artikel/614980-200-betogers-tegen-benno-l.html (10 maart 2014).

3 H. Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995) 13.

4 A. McLaren, *Twentieth-century Sexuality a history* (Oxford 1999) 13; G. Hekma e.a., *Verlies van de onschuld. Seksualiteit in Nederland* (Groningen 1990) 7, 19.

5 McLaren, *Twentieh-century Sexuality,* 176.

6 Hekma, *Verlies van de onschuld,* 18-20.

buitenechtelijke relaties en seksueel geweld.[7] Hierdoor ontstond ruimte voor een vrijere visie op pedofilie. In dit artikel zal de vraag centraal staan in hoeverre pedofilie in de jaren zeventig en tachtig getolereerd werd.

Gelijkheid in seksuele relaties werd steeds belangrijker en homoseksuelen wilden niet langer geassocieerd worden met pedofielen

Pedofilie in de jaren vijftig

In de jaren vijftig werd er langzamerhand een onderscheid gemaakt tussen pedofilie en homoseksualiteit. Pedofilie werd eerst gezien als een seksuele voorkeur binnen de homoseksualiteit. Pedofilie werd gecriminaliseerd, terwijl homoseksualiteit juist werd gedecriminaliseerd.[8] Hiervoor, in de eerste jaren na de oorlog, had de vervolging van homoseksuelen juist zijn hoogtepunt bereikt.[9] Tijdens de jaren vijftig groeide de afkeer jegens ongelijkheid in seksuele relaties echter, waardoor een relatie tussen een kind en een volwassene strafbaar werd gesteld. Daarnaast maakten pedofielen zich los van organisaties voor homoseksuelen. Ook homoseksuelen wilden dat pedofielen hun eigen organisaties zouden oprichten. Gelijkheid in seksuele relaties werd steeds belangrijker en homoseksuelen wilden niet langer geassocieerd worden met pedofielen. Ze wilden respectabel zijn en maakten duidelijk dat zij kindermisbruik niet steunden. Homoseksuelen wonnen in de jaren vijftig meer aanzien, terwijl pedoseksuelen dat juist verloren.[10]

Seksualiteit in de jaren zeventig in Nederland

Zoals eerder werd gesteld veranderde de maatschappij in de jaren zeventig wezenlijk en hierdoor veranderde het discours omtrent seksualiteit.[11] Seksualiteit werd zodoende bespreekbaar en werd los gezien van het huwelijk. Seks was lekker en niet enkel noodzakelijk voor de voortplanting.[12] Hierdoor ver-

7 J. Ravesloot, *Seksualiteit in de jeugdfase: vroeger en nu. Ouders en jongeren aan het woord* (Amsterdam 1997) 71-72.

8 G. Hekma e.a., *A cultural history of sexuality in the modern age vol. 6* (Oxford 2011) 86.

9 G. Hekma (ed.), *Goed verkeerd. Een geschiedenis van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in Nederland* (Amsterdam 1989) 29.

10 Hekma, *A cultural history of sexuality*, 86-87.

11 McLaren, *Twentieh-century Sexuality,* 167.

12 Hekma, *Verlies van de onschuld*, 13-14.

anderde er veel in het dagelijkse leven. Voorechtelijke seks werd normaler en frequenter. Er werd later getrouwd, omdat ongewenste zwangerschappen minder voorkwamen en door het gebruik van anticonceptie duurde het langer voordat kinderen binnen het huwelijk werden verwekt.[13] Dit leidde ook tot veranderingen op andere terreinen. Er werd gepleit voor de afschaffing van de zedelijkheidswetgeving en homoseksuelen en feministen kwamen op voor hun eigen rechten. Er kwam meer ruimte voor homoseksualiteit en het aantal homovoorzieningen, zoals bars en clubs, nam toe. Bovendien werd seks ook overal zichtbaar. Op televisie, in tijdschriften en in het theater. Zo was in 1967 in Nederland het eerste naakt op televisie te zien: fotomodel Phil Bloom verscheen bloot in het televisiejongerenprogramma *Hoepla* van de VPRO. Ook in tijdschriften werd seks openlijker besproken, het Rotterdamse *Tijdschrift* publiceerde een verhaal over een vrouw die seks met een hond had. Ook ontwikkelde zich een naakttheater dat zijn hoogtepunt beleefde ten tijde van de seksuele kermis tussen 1968 en 1970 in Amsterdam. De toneelspelers hadden seks op het toneel om het publiek te shockeren en te provoceren. Het was een poging om seksuele taboes te doorbreken en te streven naar algehele seksuele vrijheid.[14]

Phil Bloom

Daarnaast werd op religieus gebied minder conservatief over seksualiteit gedacht. Het huwelijk hoefde volgens sommige kerkelijke leiders namelijk niet uitsluitend op het verwekken van kinderen gericht te zijn. De zedelijkheidswetgeving werd ook milder. Artikel 248-bis waarin homoseksuele handelingen tussen een volwassene en iemand onder de eenentwintig strafbaar werd gesteld, werd in 1971 afgeschaft. Vanaf 1970 werd het legaal om voorbehoedsmiddelen aan minderjarigen te verkopen. Hoewel er in deze tijd seksuele vrijheid ontstond en taboes werden doorbroken, kwamen ook de keerzijden van seks aan het licht. Door openheid

13 Hekma, *Verlies van de onschuld*, 57-76.

14 Righart, *De eindeloze jaren zestig,* 62; Hekma, *Verlies van de onschuld,* 105-106, 108.

over seks kwam ook seksueel misbruik van kinderen en vrouwen veel vaker boven water, de huisarts speelde hierbij een belangrijke rol. Dit vormde de aanleiding tot de ontwikkeling van de seksuele hulpverlening.[15]

Pedofilie ten tijde van de seksuele revolutie

In de jaren zeventig stonden verdraagzaamheid en zelfontplooiing centraal. Het is dan ook niet vreemd dat in het tijdperk waar zoveel seksuele vrijheid heerste pedofielen eveneens voor meer acceptatie gingen pleiten. Bovendien kwam er aandacht voor de wensen van het kind. Er werd namelijk geopperd dat een pedofiele relatie ook positief kon zijn voor het kind. Langzamerhand ontstond het gevoel dat de emancipatie van pedofielen nabij was.[16]

Overal in de westerse wereld ontstonden in de jaren zeventig pedofielengroeperingen. In de Verenigde Staten werd de *North-American Man-Boy Love Association* (NAMBLA) opgericht en in Engeland de *British Paedophile Information Exchange* (PIE). In Nederland hield de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH) verschillende conferenties over het thema pedofilie en richtte Werkgroepen Pedofilie op. Zij voerde acties tegen veroordelingen van pedofielen en probeerde aandacht te krijgen voor de pedofiele zaak.[17] In 1980 telde Nederland circa vijftien werkgroepen in verschillende steden.[18] Een deel van de bevolking steunde de ideeën van de pedofielen en was voor een verlaging van de leeftijdsgrens om seksueel contact aan te gaan. Relaties tussen pedofielen en minderjarigen zouden vaak onschuldig zijn.[19]

Relaties tussen pedofielen en minderjarigen zouden vaak onschuldig zijn

De grootste verandering was dat de belangstelling voor pedofilie toenam. Dit kwam doordat pedofielen naar buiten traden door de congressen die de NVSH organiseerde. Daarnaast werd ook meer aandacht besteed aan het verschijnsel in de wetenschap en in de vakliteratuur, opiniebladen en kranten.[20] Vervolgens ontbrandde er een debat over legalisering van kinderporno. Er

15 Hekma, *Verlies van de onschuld*, 16, 27-30.

16 T. Sandfort, *Pedoseksuele kontakten en pedofiele relaties* (Nijmegen 1979) 13.

17 Hekma, *A cultural history of sexuality,* 87; Sandfort, *Pedoseksuele kontakten*, 1.

18 Geschiedenis 24, 'Ruimte voor de pedofiel', (versie 19 maart 2013) http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2010-2011/Ruimte-voor-de-pedofiel.html.

19 Sandfort, *Pedoseksuele kontakten,* 1-2.

20 Ibidem, 2.

werd voorgesteld kinderporno vrij te geven en de strafbaarheid van pedofiele seksuele contacten op te heffen. Dit wetsvoorstel is echter niet door de Tweede Kamer gekomen. In 1985 werd er een voorstel ingediend om de leeftijdsgrens voor seksueel contact van zestien naar twaalf jaar te verlagen.[21]

Pedofilie en de jaren tachtig

Halverwege de jaren tachtig begon het tij te keren voor de pedofielen. Vanuit de Verenigde Staten kwamen beschuldigingen dat Nederland de grootste producent en distributeur zou zijn van kinderporno. Het gevolg hiervan was dat in 1986 de verspreiding en de productie van kinderporno werden verboden. Het conservatieve klimaat dat in de jaren tachtig heerste wordt geweten aan de economische malaise. [22] De samenleving werd hierdoor behoudender. Daarnaast had ook de vrouwenbeweging invloed op het denken over seksualiteit: de seksuele revolutie had met name de man ten dienste gestaan. Pedofilie bleek met name een mannelijke aangelegenheid en betrof bovendien een ongelijkwaardige relatie. Machtsongelijkheid werd geïnterpreteerd als machtsmisbruik en daarom kwam pedofilie onder vuur te liggen. Pedofiele seksschandalen waren een geliefd thema in de media. Pedofielen werden gezien als monsters. Het aantal beschuldigingen van pedofilie nam toe. Veel mannen werden beschuldigd van pedofilie zonder dat daar altijd voldoende bewijs voor was. Na de Dutrouxzaak is de visie op pedofilie enkel verhard en is de tolerantie van de jaren zeventig geheel verdwenen. Pedofilie werd gezien als kindermisbruik en deze visie bleef voortbestaan tot op de dag van vandaag.[23]

Pedofielen werden gezien als monsters

Wetenschappelijk discours

Het is interessant om te zien hoe pedofilie in het wetenschappelijk discours werd gecategoriseerd. Er zijn een aantal wetenschappelijke studies uit de jaren zeventig en tachtig waarin de begrippen pedofiel, pseudo-pedofiel en pedofiele relatie worden omschreven. Hoe werd er gedacht over pedofilie en wat voor taalgebruik werd gehanteerd? De

21 A. Eigenraam, 'PSP-voorman Bram van der Lek (82) overleden', *NRC*, 30 november 2013; http://www.nrc.nl/nieuws/2013/11/30/psp-voorman-bram-van-der-lek-82-overleden/; W. Pekelder, 'Hoe Den Haag de pedo's vertroetelde', *Groene Amsterdammer*, 20 oktober 2006; http://www.groene.nl/artikel/hoe-den-haag-de-pedo-s-vertroetelde.

22 Sandfort, *Jongens over vriendschap,* 10.

23 J. Humblet, *De oorverdovende stilte. Omtrent pedofilie: het gepolariseerde debat voorbij* (Antwerpen 2007) 35-36; Hekma, *A cultural history of sexuality*, 89.

volgende werken zullen worden besproken: het tweedelig werk van Edward Brongersma, *Jongensliefde. Seks en erotiek tussen jongens en mannen* (1987 en 1993), Theo Sandfort, *Jongens over vriendschap en seks met mannen* (1986) en zijn doctoraalscriptie, *Pedoseksuele kontakten en pedofiele relaties* (1979) en *Pedofiele relaties* door Monique Möller (1983).

Begrippen

Brongersma geeft een uitvoerige omschrijving van de betekenis van het woord pedofiel:

> … kunnen we als kinderminnaars (pedofielen) die mensen aanduiden bij wie de (algemene) neiging tot kinderen meer uitgesproken aanwezig is dan bij de meerderheid van hun medemensen. Zo duidelijk uitgesproken, inderdaad, dat het voor hen iets van het grootste gewicht is, en dit de seksuele kant van hun leven beheerst, kleurt en richting geeft.[24]

Volgens hem schuilt er in ieder mens een pedofiel. Bij de een meer en bij de ander minder. Iedereen vindt kinderen mooi en aantrekkelijk. Voor de gewone mens komen hier echter geen erotische gevoelens bij kijken. Het is een taboe om die mogelijke erotische aspecten te erkennen, omdat we geïndoctrineerd zijn met het idee dat kinderen onschuldig en aseksueel zijn.[25] Zo herkent Möller deze gevoelens ook: 'Ik gaf mijn dochtertje de borst en merkte dat het zuigen aan mijn tepel seksuele lustgevoelens bij me opwekte. Had ik destijds pedofiele gevoelens?'[26] De pedofiel moet ook als een gewoon mens worden gezien. 'Net zoals bij homofielen is bij hen een neiging die algemeen tot de menselijke natuur behoort, in meer dan gemiddelde sterkte aanwezig. Dit is alles.'[27] Het enige verschil is dat hij zich sterker voelt aangetrokken tot kinderen dan andere mensen, aldus Brongersma.

Vervolgens maken alle bronnen het onderscheid tussen pedofilie en pseudo-pedofilie. Möller schrijft over pseudo-pedofilie: 'Komt voor uit een gebrek: men kan geen contacten met leeftijdsgenoten leggen. Het kind-zijn van het kind speelt geen rol. Het kind is surrogaat voor wat men werkelijk wil: warmte, tederheid, liefde. Alleen van een kind heeft men dan nog hoop dat te krijgen.'[28] Bij pedofilie zijn er andere motieven om (seksueel) contact te leggen met kinderen: 'het kinderlijke in

24 E. Brongersma, *Jongensliefde: seks en erotiek tussen jongens en mannen. Deel 1: de partners* (Amsterdam 1987) 52.

25 Ibidem, 49-50.

26 M. Möller, *Pedofiele relaties* (Deventer 1983) 19.

27 Brongersma, *Jongensliefde. Deel 1*, 53.

28 Möller, *Pedofiele relaties,* 42-43.

het kind is aantrekkelijk'.[29] Er moet dus een onderscheid gemaakt worden tussen pseudo-pedofielen die seksueel contact met een kind onderhouden vanwege een gebrek aan beter, en pedofielen die ditzelfde contact hebben omdat ze zich werkelijk aangetrokken voelen tot kinderen.

Er wordt een groot onderscheid gemaakt tussen beide categorieën. Zo stelt Möller: 'Tussen beide categorieën wordt een scherpe scheidslijn getrokken. Aan de ene kant daarvan staan de ware kinderliefhebbers die zich weliswaar ook seksueel tot het kind voelen aangetrokken, maar in alles rekening houden met het kind en het hoogstens op schoot trekken of knuffelen, en aan de andere kant staan de pseudo-pedofielen, mensen bij wie uitsluitend het seksuele element een rol speelt en die hun lusten botvieren op het kind en het daarna eventueel vermoorden.'[30]

Een dergelijke stereotypering is volgens de bronnen ook niet gewenst. 'De pedofiel hoeft niet persé altijd de wensen van het kind in acht te nemen. En andersom: 'een kontakt met een pseudo-pedofiel kan voor het kind ook aangenaam zijn', stelt Sandfort.[31] Kortom, zo'n onderscheid moet niet te strikt genomen worden, maar uit zijn taalgebruik kan worden afgeleid dat er toch in twee categorieën wordt gedacht. Pedofielen denken aan het kind en pseudo-pedofielen aan hun eigen lusten.

Een pedofiele relatie wordt, volgens Sandfort, 'gekenmerkt door wederkerige gevoelens van aantrekkingskracht tussen de jongere en de oudere.'[32] Möller: 'Pedoseksuele contacten kunnen voorkomen in een pedofiele relatie. Het woord relatie houdt *wederkerigheid* in en geeft aan dat er ook *andere dan seksuele bedoelingen* zijn.'[33] Een pedofiele relatie verschilt weinig van een andere relatie. 'In een pedofiele verhouding is niet meer en niet minder sprake van onderdrukking dan in de gemiddelde man/vrouw verhouding.'[34] Een pedofiele relatie behoort dus tot de normale relaties. 'Het is niet altijd de man die achter de jongen aanzit. Er steekt ook iets in de jongen wat hem naar mannen toe drijft.'[35] In dit citaat wordt de rol van het kind besproken. Niet alleen de man wil het, maar het kind ook en het kind zoekt toenadering. 'Veel jongens hoefden niet bereidwillig te worden gemaakt, maar stonden klaar voor het avontuur of namen zelf initiatief.'[36] 'Kinderen hebben de mogelijkheid om een diepgaande relatie met iemand op

29 Möller, *Pedofiele relaties,* 42-43.
30 Ibidem, 43.
31 Sanfort, *Pedoseksuele kontakten*, 16.
32 Ibidem, 11.
33 Möller, *Pedofiele relaties,* 18.
34 Sandfort, *Pedoseksuele kontakten*, 131.
35 Brongersma, *Jongensliefde. Deel 1*, 82.
36 Ibidem, 194.

te bouwen. Kinderen zijn in staat een volwaardige vriendschaps- of liefdesrelatie te ondervinden met een volwassene. Een kind kan zelf heel goed bepalen of het iets als vreemd, plezierig of onplezierig ervaart.'[37]

Vrijwel niemand durft het meer voor de pedofiele zaak op te nemen

Het kind werd dus in deze tijd heel anders gezien dan in de tijd hiervoor: veel seksueler en meer in staat om eigen beslissingen te nemen. Bovendien werd in het verlengde hiervan gepleit om een pedofiele relatie te zien als een gewone relatie. Hieruit blijkt dat de seksuele relatie tussen een kind en een volwassene niet helemaal werd getolereerd, maar wel als een mogelijkheid werd gezien.

Actualiteit

De wetenschappelijke werken uit de jaren zeventig en tachtig laten een verrassende visie op pedofilie zien. In het wetenschappelijke veld werd pedofilie tot op zekere hoogte getolereerd. Volgens de werken is iedereen deels pedofiel, de een echter meer dan de ander. We erkennen deze gevoelens echter niet, omdat ze taboe zijn. Het verschil tussen 'normale' mensen en pedofielen is dat bij de laatsten de seksuele gevoelens voor kinderen sterker aanwezig zijn.

Dit onderzoek is in vergelijking met de negatieve beeldvorming over pedofielen van tegenwoordig interessant. Van het streven naar acceptatie van pedofilie, hetgeen in de jaren zeventig zo werd nagejaagd, is nu niets meer over. Zo kregen onlangs buurtbewoners van de pedofiel Benno L. brieven thuisgestuurd met teksten als: 'Pas op, een pedo in de buurt', waar de naam en adresgegevens van de pedofiel op stonden.[38] Hiervoor werd in 2011 al actie gevoerd tegen het bestaan van pedofielenclub Martijn. Er werden ruim 40.000 handtekeningen opgehaald onder het mom van: 'Wij willen niet in een land leven waar dit soort viezeriken een vereniging mogen hebben.'[39] Daarnaast weigerden burgemeesters pedofielen toegang tot hun steden, werden de huizen van pedofielen belaagd en gingen honder-

37 Sandfort, *Pedoseksuele kontakten,* 132.

38 Nederlandse Publieke Omroep, 'Heksenjacht pedofielen' (versie 21 februari 2014) http://www.npo.nl/heksenjacht-pedofielen/21-02-2014/POMS_EO_489106 (10 maart 2014).

39 R. du Pré, 'Zorgen over pedofiel ontaarden in Heksenjacht' (versie 15 juli 2011), http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/2805781/2011/07/15/Zorgen-over-pedofilie-ontaarden-in-Heksenjacht.dhtml (10 maart 2013).

den mensen in februari de straat op om tegen het verblijf van Benno L. in Leiden te protesteren. Vrijwel niemand durft het meer voor de pedofiele zaak op te nemen. Er is geen plaats meer voor pedofielen in de samenleving en de discussie is uitgemond in een heuse 'heksenjacht'.[40]

Het onderzoek laat zien dat er in het verleden een ander beeld over pedofielen heeft bestaan. Tegenwoordig rust er zo'n taboe op pedofilie dat dit eigenlijk niet besproken kan worden. Een pedofiel is niet enkel een pedofiel, net zoals een heteroseksueel of homoseksueel niet enkel zijn seksuele geaardheid is. Dit onderzoek naar de beeldvorming over pedofilie in de twintigste eeuw kan de negatieve visie op pedofilie van tegenwoordig nuanceren.<<

Hannah Hamans (22) studeert geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Op dit moment woont Hannah in Berlijn, waar ze een minor geschiedenis volgt aan de Freie Universität. Ze is met name geïnteresseerd in de jaren zeventig en de geschiedenis van de seksualiteit. Dit onderzoek is geschreven voor de cursus Onderzoeksseminar III.

40 R. Ganzevoort, 'Een heksenjacht op pedoseksualiteit' (versie 24 oktober 2011), http://www.thepostonline.nl/2011/10/24/een-heksenjacht-op-pedoseksualiteit/ (10 maart 2013).

De Passie van... Oscar Gelderblom

Historisch verantwoord gamen

Esther van Ameijde en Sven Hermans

Als er iemand is die je ervan kan overtuigen dat economische geschiedenis niet saai is, dan is het Oscar Gelderblom wel. De historicus ontwierp zelf een game: Het Spel van de Gouden Eeuw. Als Amsterdamse koopman begeef je je in 1594 en kun je met eigen geld en een mix van risico en rendement heel rijk worden of juist failliet gaan. Maar economische geschiedenis gaat volgens hem over meer dan alleen cijfers. Aanzet praat met Oscar Gelderblom over zijn projecten in zijn vrije tijd, Schotland en zijn verrassende muzieksmaak.

Het is vrijdagmiddag en terwijl de zon buiten schijnt is de net benoemde hoogleraar financiële geschiedenis nog hard aan het werk. Hij ontvangt ons op zijn kamer en vertelt dat hij afgelopen dinsdag voor het eerst een promotie bijwoonde in toga. 'Een toga zit lekkerder dan verwacht.' Toch zal er niet veel veranderen volgens Gelderblom, zo zal hij het bijvoorbeeld niet drukker krijgen dan voorheen. Hij vindt het dan ook vooral leuk dat het eindelijk officieel is. Volgens zijn ouders wilde hij al van kinds af aan hoogleraar worden.

Gelderblom is trots op zijn vak. 'Het grote voordeel van de universiteit is dat we studenten hebben: we mogen lesgeven.' Maar de gangbare verhouding tussen onderwijs en onderzoek zou anders mogen. Docenten geven nu 50% onderwijs en besteden de andere 50% van hun tijd aan hun onderzoek. Maar Gelderblom vindt 50% eigenlijk te veel en zegt dat het risico bestaat dat het lesgeven ten koste gaat van het onderzoek van docenten. Om beter les te kunnen geven moeten docenten wel onderzoek blijven doen. 'Hoe kan ik mijn studenten leren over onderzoek, als ik er zelf geen tijd voor heb?'

Gelderblom is ook in zijn vrije tijd graag met zijn werk bezig. Zo deed hij vier jaar geleden mee aan het project De Jonge Akademie on Wheels. Met een bus trokken wetenschappers en promovendi door het land; van middelbare school naar middelbare school om kinderen van 12 en 13 jaar nieuwsgierig te maken voor de wetenschap. Door middel van workshops, een estafette en spelletjes probeerden zij hen een andere kijk op wetenschap te geven. 'Kinderen denken bij wetenschap toch nog vaak aan mannen in witte jassen.'

'Hoe kan ik mijn studenten leren over onderzoek, als ik er zelf geen tijd voor heb?'

Volgens Gelderblom bestaat er ook over economische geschiedenis een onvolledig beeld. Studenten denken volgens hem nog altijd dat economisch historici alleen maar met cijfers bezig zijn. Zo lezen zij in het eerste jaar in het boek van John Tosh dat economische geschiedenis history by numbers is. Dat is echter maar de halve waarheid vindt Gelderblom, het gaat juist ook over mensen. Bevlogen legt hij uit dat zijn afdeling Economische en Sociale Geschiedenis zich bezighoudt met het bredere vraagstuk van arm en rijk. 'Financiële markten interesseren me niet eens zoveel. Ik wil weten hoe interacties tussen mensen werken, dat heeft niet altijd met geld te maken.' Gelderblom maakt een vergelijking met het nieuws: waarom worden de uitspraken van Wilders nu ineens zo gehypet? Is Wilders een andere grens gepasseerd dan eerst? Gelderblom vindt het interessant om te zien hoe mensen

in samenlevingen in verschillende situaties steeds anders op elkaar reageren.

Spel van de Gouden Eeuw

Wie Oscar Gelderblom intypt bij Google, zal snel het project waar hij vorig jaar aan gewerkt heeft met collega Joost Jonker tegenkomen: Het Spel van de Gouden Eeuw. Hoewel hij zelf niet zo'n gamer is, vond hij het een leuke uitdaging om zijn onderzoek naar financiele markten in een spelvorm te gieten. Het dwong hem na te denken over wat hij met zijn onderzoek wilde vertellen. Daarbij kwam hij uit op dingen die hij van tevoren niet had voorzien, maar desalniettemin erg logisch waren. 'In het spel bleek pas hoe belangrijk het is een constante cashflow te hebben.'

Maar van alleen werken wordt je volgens Gelderblom ook niet blij. Hij skeelert dan ook graag 's ochtends rond de Kralingse Plas in zijn woonplaats Rotterdam, als het er nog lekker rustig is. Gelderblom is echt een buitenmens en als wij vragen naar waar hij op dit moment het liefst heen zou willen op vakantie reageert hij enthousiast: 'Naar de Schotse Hebriden.' Wat andermans hel zou zijn, is voor Gelderblom een droomreis: hij voelt er wat voor over het Schotse vlakke landschap te fietsen, naar alle waarschijnlijkheid in de constant stromende regen. 'De natuur is daar overweldigend en je pikt wat mee van de Europese cultuur.' Negen jaar geleden was hij met zijn vrouw ook op vakantie naar Schotland, naar het eiland Skye. Ze kampeerden op een prachtig afgelegen plekje aan het water, waar ze lek geprikt werden door minuscule mugjes genaamd midgets. Tot overmaat van ramp zat de auto ook nog vast in de modder. 'Het was verschrikkelijk, dat is de vakantie die ik me voorstel.'

Wanneer we hem vragen naar zijn muzieksmaak, antwoordt hij lachend: 'met mijn muzieksmaak zal ik geen potten breken.' Als hij thuiskomt en in de kast de cd's van zijn vrouw bekijkt kan hij zich geen voorstelling maken van hoe het moet klinken. 'In de auto kan ik alles vrolijk meezingen, maar ik heb totaal geen geheugen voor wat ik mooie muziek vind, heel maf.' Geluk-

Prof. Dr. Oscar Gelderblom

kig kent Gelderblom The Beatles wel en kan je hem erg blij maken met discomuziek uit de jaren tachtig. Hij geeft toe vroeger fan geweest te zijn van Abba en Queen.

Wat andermans hel zou zijn, is voor Gelderblom een droomreis

Als we willen vertrekken valt ons op dat Gelderblom veel papieren buiten zijn kast bewaart. Dat is het gevolg van universitair beleid: je mag maar twee kasten op de kamer hebben, legt de hoogleraar uit. Het liefst zou Gelderblom van zijn kamer en soort oude bibliotheek maken. 'Je kan hier makkelijk een boekenwand bouwen, het leukst zou zijn als die ook zo'n trappetje aan een rails heeft en dat je daarmee van de ene naar de andere kant kunt rijden.' Dus mocht je ooit een kast over hebben, smokkel die dan naar binnen bij Drift 6 kamer 1.23!<<

CV

- Geboren 17 juni 1971

- 1995: BA and MA in Geschiedenis, Erasmus University Rotterdam

- 2000: Gepromoveerd in Geschiedenis, Universiteit Utrecht

- 2006-2013: Projectleider met Joost Jonker, van het EURYI/VIDI Programma, *The Evolution of Financial Markets in Pre-Industrial Europe: A Comparative Analysis*

- 2008-heden: Universitair Hoofddocent, Departement van Geschiedenis, Universiteit Utrecht

- 2014-heden, Hoogleraar Financiële Geschiedenis, Universiteit Utrecht

ARTIKEL

Het utraquisme in de verdediging

De utraquistische kerk en de Boheemse Belijdenis van 1575

Elwin Moerkens

De utraquistische kerk in de zestiende eeuw wordt soms voorgesteld als een verscheurde kerk met een overwegend lutheraans karakter. Daarbij wordt onder meer gewezen op de Boheemse Belijdenis van 1575. Wanneer het religieuze landschap van Bohemen echter in samenhang met deze belijdenis en de Landdag van 1575 wordt beschouwd, dan wordt duidelijk dat de utraquistische kerk zich in die periode wist te handhaven te midden van de katholieken en protestanten.

In de vijftiende eeuw vond in Bohemen een reformatie plaats die leidde tot het ontstaan van de utraquistische kerk. Deze autonome kerk, die haar naam ontleent aan de wijze waarop de utraquisten ter communie gingen (*sub utraque specie*) en die ook wel de calixtijnse of de hussitische kerk wordt genoemd, verkreeg in 1436 een legale status op basis van de *Compactata*. Bij de religieuze Vrede van Kutná Hora (Kuttenberg) in 1485 werd vastgelegd dat katholieken en utraquisten vreedzaam naast elkaar zouden leven.[1] De protestantse reformatie, die vooral weerklank vond bij de adel en in de Duitstalige gebieden, verstoorde echter het prille evenwicht in het zestiende-eeuwse, Boheemse religieuze landschap. Tijdens de Landdag van 1571 verzochten enkele protestantse edelen koning Maximiliaan II om erkenning van de Augsburgse Belijdenis (*Confessio Augustana*). Daarbij verwezen zij naar een soortgelijke regeling die in 1568 in Neder-Oostenrijk was getroffen ten aanzien van het protestantse geloof. Dat verzoek werd echter niet ingewilligd door Maximiliaan II. Tijdens de Landdag van 1575 diende de protestantse adel opnieuw een verzoek in. Ditmaal boden zij Maximiliaan II de Boheemse Belijdenis (*Confessio Bohemica*) aan.[2]

In 1912 schreef Ferdinand Hrejsa, hoogleraar kerkgeschiedenis aan de hussitische theologische faculteit in Praag, het standaardwerk over de Boheemse Belijdenis. Zijn beeldvorming van de utraquisten is tamelijk negatief. Hij plaatst de progressievere 'neo-utraquisten', die zich lieten inspireren door de ideeën van Luther en Melanchthon, tegenover de conservatievere 'oud-utraquisten', die vasthielden aan de uitgangspunten van de *Compactata*.[3] De toenemende invloed van het lutheranisme zorgde ervoor dat het utraquisme geleidelijk zijn eigenheid verloor.[4] In 1985 nuanceerde Winfried Eberhard, professor geschiedenis van Centraal- en Oost-Europa aan de universiteit van Leipzig, Hrejsa's concepten. Hij stelde voor om de definitie van neo-utraquisten te verbreden en in plaats daarvan te spreken van 'links-utraquisten'. Deze hervormingsgezinde, utraquistische geestelijken, die zich afzetten tegen

1 Jaroslav Pánek, 'The question of tolerance in Bohemia and Moravia in the age of the Reformation', in: Ole Peter Grell en Bob Scribner (ed.), *Tolerance and Intolerance in the European Reformation* (Cambridge 1996) 231-248, 233-235.

2 Paula Sutter Fichtner, *Emperor Maximilian II* (New Haven 2001) 191-198.

3 Ferdinand Hrejsa, Česká *konfesse, její vznik, podstata a dějiny* (Praag 1912) 4.

4 Petr Maťa, 'Constructing and Crossing Confessional Boundaries. The High Nobility and the Reformation of Bohemia', in: Howard Louthan, Gary B. Cohen en Franz A.J. Szabo (ed.), *Diversity and Dissent. Negotiating Religious Difference in Central Europe, 1500-1800* (New York 2011) 10-29, 12.

de kerk van Rome en zich niet per se lieten inspireren door Luther en Melanchthon, plaatste hij tegenover conservatieve 'traditionalisten' die zo min mogelijk wilden afwijken van de nauwe interpretatie van het utraquisme zoals dat was vastgelegd in de *Compactata*. Volgens Eberhard bestond deze tweedeling al voor de Duitse reformatie.[5] Hij constateerde tevens dat er gedurende de hele zestiende eeuw fundamentele verschillen bleven bestaan tussen utraquisten en lutheranen, bijvoorbeeld ten aanzien van het principe van verlossing door het geloof alleen en priesterhuwelijken. Daardoor namen de utraquisten juist radicalere standpunten in.[6] In 2003 mengde Zdeněk Václav David, onderzoeker bij het Wilson Center in Washington, zich in het debat. Hij onderschrijft weliswaar Eberhard's bevinding, maar voegt daaraan toe dat het utraquisme in de zestiende eeuw een homogene beweging bleef en dat het een aparte religieuze stroming was naast het rooms-katholicisme en het protestantisme. Daarbij maakt hij ook bezwaar tegen het gebruik van de term 'neo-utraquist'. Zijn belangrijkste argument daarvoor is dat er geen enkele zestiende-eeuwse theoloog te vinden is die als 'neo-utraquist' kan worden aangeduid.[7]

In de tweede helft van de zestiende eeuw vond een confessionaliseringsproces plaats in Bohemen waarin de diverse religieuze identiteiten scherper vorm kregen. Met de Boheemse Belijdenis die tijdens de Boheemse Landdag van 1575 werd opgesteld, onderscheidde het protestantisme zich duidelijker van het katholicisme en het utraquisme. In dit artikel wil ik de stelling van David testen door te kijken hoe het utraquisme in deze context overeind bleef en niet tot een vorm van Tsjechisch katholicisme of lutheranisme verviel. Daarvoor zijn de Belijdenis en de Landdag van 1575 goede toetsmomenten. Voordat ik hier op inzoom wil ik voor een beter begrip eerst een schets geven van de vier belangrijkste religieuze gemeenschappen die er rond 1575 in Bohemen waren.

Het religieuze landschap

Op basis van onderzoek van de Tsjechische historicus Josef Pekař uit 1921 geeft David aan dat aan het einde van de zestiende eeuw tussen de 75 tot 83

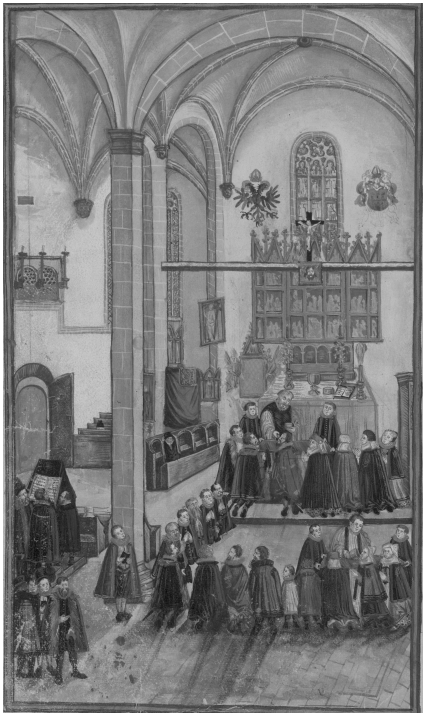
5 Winfried Eberhard, *Monarchie und Widerstand: zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. In Böhmen* (München 1985) 36.

6 Eberhard, *Monarchie und Widerstand*, 506.

7 Zdeněk Václav David, *Finding the Middle Way: the Utraquists' liberal challenge to Rome and Luther* (Washington 2003) 1; Zdeněk Václav David, 'The Integrity of the Utraquist Church and the Problem of Neo-Utraquism', in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice 5, part II* (Praag 2005) 329-350, 335.

procent van de Tsjechischsprekende bevolking tot de utraquistische geloofsgemeenschap behoorde. Verder was tussen de twaalf en vijftien procent katholiek en tussen de vijf en tien procent aangesloten bij de Boheemse Broeders. Het aantal lutheranen was vergelijkbaar met het aantal Boheemse Broeders. Opvallend was dat slechts drie procent van de adel het utraquisme aanhing. Dat het utraquisme in de steden was ontstaan en dat de kerk collectief werd bestuurd door personen van niet-adellijke afkomst, die hun positie te danken hadden aan hun opleiding, geeft David als mogelijke verklaringen hiervoor. Het merendeel van de adel voelde meer voor het protestantisme, en later ook voor het katholicisme.[8] Petr Maťa, onderzoeker aan het instituut voor geschiedenis aan de universiteit van Wenen, beargumenteert dat deze tendens vooral vanaf 1590 inzet en dat in 1609 ruim een kwart van de adel tot de katholieke kerk behoorde.[9]

De utraquisten onderscheidden zich op een aantal punten van katholieken. Het belangrijkste verschil was dat zij de communie in beide gedaanten ontvingen, dus zowel het brood als de wijn. Afbeelding 1 toont een folium uit het gezangboek *Písně chval božských* (Lofliederen voor God) uit 1587.[10] Daarop is te zien dat gelovigen de communie onder beide gedaanten ontvingen en dat ook kinderen werden toegelaten tot de viering van het avondmaal. Daarnaast was de liturgie deels in het Tsjechisch - de volkstaal - en werd de sterfdag van Jan Hus (1369-1415) herdacht. Zij hadden echter ook een aantal dingen gemeen, bijvoorbeeld op het gebied van transsubstantiatie, sacra-

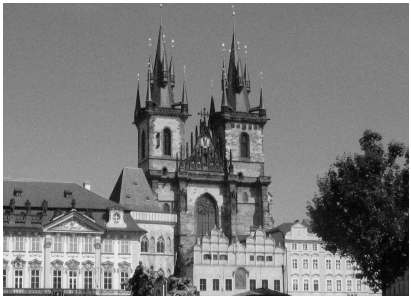

Een afbeelding van de communie in beide gedaanten in de St. Michaëlkerk in het Praagse stadsdeel de Oude Stad, afkomstig uit het gezangboek Písně chval božských (Lofliederen voor God) uit het jaar 1587.

8 David, 'The Integrity of the Utraquist Church', 342; David, *Finding the Middle Way*, 174, 183 en 199.

9 Maťa, 'Constructing and Crossing Confessional Boundaries', 16.

10 *Písně chval božských*, 1587 (sig. I A 15) - fol. 218v. *Přijímání podobojí* (communie onder beide gedaantes).

De Týnkerk in Praag.
Bron. Johan Bourgonje

menten, opvattingen over het gebruik van afbeeldingen en de verering van heiligen, priestercelibaat en werkheiligheid.[11] De Týn-kerk in Praag gold als het symbolische centrum van de utraquisten. Sinds 1471 werd de kerk bestuurd door een consistorie, bestaande uit acht pastoors en vier doktoren van de Karelsuniversiteit. Aan het hoofd hiervan stonden één of soms meerdere administratoren. Dit waren een soort bewindvoerders die toezicht hielden op een kerkprovincie in de periodes waarin de aartsbisschopszetel vacant was. Dit deden zij alleen of als collectief. Voor de uitvoering van de mis werd het van belang geacht dat deze werd uitgevoerd door een gewijde priester die ook onderdeel was van de utraquistische gemeenschap. De kerk had echter geen eigen gewijde bisschoppen, waardoor er af en toe een beroep gedaan werd op bisschoppen van elders. Daarnaast stapten soms katholieke priesters over naar de utraquistische kerk.[12]

De positie van de katholieken was in het vijftiende-eeuwse Bohemen vrij marginaal. Alleen in Noord- en Noordwest-Bohemen en in de steden Plzeň (Pilsen), České Budějovice (Budweis), Ústí nad Labem (Aussig), Most (Brüx) en Cheb (Eger) was de bevolking katholiek gebleven.[13] In 1575 waren nog maar driehonderd van de dertienhonderd parochies katholiek.[14] De Habsburgers waren belangrijke steunpilaren voor de katholieke kerk. Zo had koning Ferdinand I de oprichting van een Jezuietencollege toegestaan en was hij nauw betrokken geweest bij de benoeming van een aartsbisschop in Bohemen in 1561. Het was voor het eerst sinds 1421 dat er weer een aartsbisschop werd aangesteld. De Habsburgse ko-

11 František Kavka, 'Bohemia', in: Bob Scribner, Roy Porter en Mikuláš Teich (ed.), *The Reformation in National Context* (Cambridge 1994) 131-154, 136; Reginald Robert Betts, 'Poland, Bohemia and Hungary', in: Geoffrey Rudolph Elton, *The New Cambridge Modern History: Volume 2, The Reformation, 1520-1559*, Second edition (Cambridge 2008) 198-222, 201-202.

12 Eberhard, *Monarchie und Widerstand*, 68; Joachim Bahlcke, Winfried Eberhard en Miloslav Polívka ed., *Handbuch der historischen Stätten. Böhmen und Mähren* (Stuttgart 1998) 700; Petr Hlaváček, 'Confessional Identity of the Bohemian Utraquist Church: the transfer of priests from the *sub una* to the *sub utraque* obedience', in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice 6* (Praag 2007) 209-214, 210.

13 Eberhard, *Monarchie und Widerstand*, 482.

14 Nicolette Mout, *Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw* (Leiden 1975) 24.

ningen voerden verder een gematigde godsdienstpolitiek om de religieuze *status quo* zo veel mogelijk te handhaven.[15]

De derde grootste religieuze gemeenschap werd gevormd door de Boheemse Broeders. Dit was een sekte die na 1450 was opgekomen vanuit Oost-Bohemen. Zij noemden zich ook wel *Unitas Fratrum* (Broederuniteit), maar door hun tegenstanders werden zij voor *Pikarten* uitgemaakt. Zij ontvingen net als utraquisten de communie in beide gedaantes, maar dan wel met brood en bekers in plaats van hosties en miskelken en zonder aanvaarding van het principe van transsubstantiatie. Zij werden bestuurd door synodes en vier, niet door de katholieke kerk ingewijde, bisschoppen. In de zestiende eeuw onderhielden zij contacten met de belangrijkste protestantse steden: Wittenberg, Straatsburg en Genève. Geleidelijk werd de theologie van de Boheemse Broeders steeds meer beïnvloed door het calvinisme, dat verder weinig voet aan de grond kreeg.[16] In 1547 werd de theologie van de Boheemse Broeders verboden in Bohemen. Velen zijn toen naar Polen en Moravië gevlucht. Een paar gemeentes konden zich in Bohemen handhaven onder de bescherming van enkele edelen.[17]

Een lutheraanse kerkorganisatie ontbrak in Bohemen. Het onderscheid tussen het utraquisme en luteranisme was daarnaast ook niet erg scherp. Volgens de wetgeving waren er immers maar twee geloofsbelijdenissen toegestaan: de katholieke (*sub una)* en de utraquistische (*sub utraque).* Lutheranen hanteerden daarom ook het etiket *sub utraque*. Het utraquisme kon daarmee als dekmantel fungeren voor gelovigen die niet noodzakelijkerwijs orthodox-utraquistisch waren. De lutherse aanhang was vooral te vinden bij de adel in de Duitstalige gebieden in Noord- en Noordwest-Bohemen, zoals in Jáchymov (Joachimstal). Maťa constateert dat een groot deel van de adel na 1550 overgegaan was op het lutheranisme, maar dat het moeilijk is om precieze data hierover te genereren omdat de geloofsovertuiging niet al te uitgesproken werd beleden. Het lutheranisme was immers officieel niet toegestaan.

De niet-katholieke edelen, zowel lutheranen als Boheemse Broeders,

15 Bahlcke e.a., *Handbuch der historischen Stätten*, LXXXV; Fichtner, *Emperor Maximilian II*, 194.

16 Frederick G. Heymann, 'The Impact of Martin Luther upon Bohemia', *Central European History* 2 (1968) 107-130, 111; Maťa, 'Constructing and Crossing Confessional Boundaries', 11; Kavka, 'Bohemia', 138, 145; Betts, 'Poland, Bohemia and Hungary', 216.

17 Milos Strupl, 'Confessional Theology of the Unitas Fratrum', *Church History* 3 (1964) 279-293, 282; Bahlcke e.a., *Handbuch der historischen Stätten*, 701; Betts, 'Poland, Bohemia and Hungary', 215; David, 'The Integrity of the Utraquist Church', 343.

wensten legalisatie van hun geloofsbelijdenissen en een nieuwe kerkordening waarin het utraquisme opgenomen zou worden. Om hiervoor een regeling te kunnen treffen, werd tijdens de Landdag van 1575 de Boheemse Belijdenis opgesteld.[18]

De Boheemse Belijdenis

De bedoeling van een belijdenis is om schriftelijk vast te leggen wat de leerstellingen van een bepaalde kerkgemeenschap zijn. In het geval van de Boheemse Belijdenis ging het om het op schrift stellen van de religieuze uitgangspunten van de niet-katholieke geloofsgemeenschap in Bohemen. In het voorwoord van de Boheemse Belijdenis wordt onder meer geschreven over de kerkvernieuwer Jan Hus, die als martelaar werd vereerd, de Rijksdag van Augsburg van 1530 en de Boheemse Broeders, die aangeduid worden als hun vrienden en waarvan wordt gesteld dat hun belijdenis in overeenstemming is met deze belijdenis. Uit de 25 geloofsartikelen die volgen, spreekt het karakter van de Belijdenis. Enkele voorbeelden zijn de volgende stellingen: het verrichten van goede werken is een teken van de verlossing die door het geloof alleen (*sola fide*) bereikt kan worden, bij de viering van het avondmaal zijn het brood en de wijn het ware lichaam en bloed van Christus, priesters mogen bij onkuis gedrag trouwen en heiligen zijn wel voorbeeldig maar treden niet op als middelaars van God.[19]

Ook zonder steun van de adel waren de utraquisten in Bohemen de grootste religieuze factie

Volgens wijlen František Kavka, professor oude Tsjechische geschiedenis aan de filosofische faculteit in Praag, is in totaal 56 procent van de tekst toe te schrijven aan de *Augustana*. Daarnaast is elf procent te relateren aan bronnen uit de Tsjechische Reformatie. De Tsjechische historicus Rudolf Říčan identificeerde ook invloeden van de Tweede Helvetische Belijdenis van 1566 en de Heidelbergse Catechismus uit 1563. Hrejsa wees nog op invloeden van de *Confessio Saxonica* uit 1551 en de *Consensus Sendomiriensis*

18 Pánek, 'The question of tolerance in Bohemia', 237; David P. Daniel, 'The Influence of the Augsburg Confession In South-East Central Europe', *The Sixteenth Century Journal* 3 (1980) 99-114, 107; Maťa, 'Constructing and Crossing Confessional Boundaries', 25.

19 James T. Dennison, *Reformed confessions of the 16th and 17th centuries in English Translation* (Grand Rapids 2012), 401-428. Voor *sola fide*, zie artikel 8. Voor het verrichten van goede werken, zie art. 10. Voor de eucharistie, zie art. 15. Voor het gedrag van priesters, zie art. 21. Voor de rol van heiligen, zie art. 22.

uit 1570.[20] De Boheemse Belijdenis is dus een compilatie van de *Augustana*, Boheemse tradities en enkele niet-Boheemse belijdenissen. De insteek van de Belijdenis was niet puur luthers daar er ook calvinistische sporen in te traceren zijn, afkomstig uit de inbreng van de Boheemse Broeders. Daarnaast zocht de Belijdenis aansluiting bij de Tsjechische Reformatie. Door de aanpassing van de *Augustana* aan de Boheemse tradities werd zowel aan de lutheranen als Boheemse Broeders tegemoet gekomen en kon er een directe lijn vanuit Hus naar Luther getrokken worden. Met de Belijdenis werd de grens van wat op religieus gebied toegestaan was vanaf het utraquisme opgerekt tot aan het lutheranisme en de Boheemse Broeders. Dit betekende wel dat de Belijdenis hierdoor een directe bedreiging voor het utraquisme vormde. De aanhangers van de Boheemse Belijdenis zouden de utraquisten kunnen gaan overvleugelen en erkenning hiervan zou het einde inluiden van de utraquistische kerk. Dit was dan ook wat er op het spel stond bij de bespreking van de Belijdenis tijdens de Landdag van 1575.

20 Kavka, 'Bohemia', 145-146; Rudolf Říčan, *Das Reich Gottes in den böhmischen Ländern: Geschichte des tschechischen Protestantismus* (Stuttgart 1957) 108; James R. Palmitessa, 'Sixt of Ottersdorf's Diarium of the Diet of 1575', in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice 7* (Praag 2006) 264-283, 282.

De Landdag van 1575

De Landdag was een provinciale raad van de landsheerlijkheid waarin vertegenwoordigers van de adel, de ridders en de vrije steden met elkaar overlegden en besluiten namen. Er zijn een aantal primaire bronnen bewaard gebleven die inzicht geven in de Landdag van 1575. De belangrijkste is het dagboek (*diarium*) van Sixt z Ottersdorfu (Sixt von Ottersdorf).[21] Daarnaast zijn een dagboek van de Boheemse Broeders en correspondentie van Landdagafgevaardigden en ambassadeurs overgeleverd.

Het voorstel om de *Augustana* in een aangepaste vorm als wet aan te nemen, werd begin maart bij de Landdag ingebracht. Op dat moment zat Maximiliaan II erg om geld verlegen voor de strijd om de Poolse troon en de bescherming van de Hongaarse grens tegen de Turken. Daarnaast was hij van plan om zijn zoon Rudolf II te laten benoemen tot zijn troonopvolger in Bohemen. Voor dit alles had hij de medewerking van de Landdag hard nodig. Dit verschafte de niet-katholieke adel een uitgelezen kans om religieuze concessies af te dwingen. Bovendien waren slechts

21 *Diarium o sn*ěmu 1575, jenž zahájen byl 21. února a zavřín dne 27. září, in: Anton Gindely, František Dvorský e.a. ed., *Sněmy České od léta 1526 až po naši dobu. 4, 1574-1576* (Praag 1886) 318-392. De serie *Sněmy České* (SC) is digitaal beschikbaar via www.psp.cz/eknih/snemy/index.htm.

drie baronnen, drie ridders en een aantal stedelijke afgevaardigden tegen dit voorstel. Er was dus een breed draagvlak binnen de Landdag voor de Belijdenis.

Maximiliaan II beloofde dat hij niet zou toestaan dat de utraquistische kerk schade toegebracht zou worden

Allereerst werd er een commissie gevormd, bestaande uit zes vertegenwoordigers van iedere stand, die zich zou buigen over de tekst. Het eerste concept werd geschreven door twee professoren van de Karelsuniversiteit. De eindredactie werd in mei 1575 uitgevoerd door een zevenkoppige commissie waarna de Belijdenis via een petitie aangeboden werd aan Maximiliaan II. Daarnaast werd ook een voorstel voor een kerkorde ingediend. Daarin werd onder meer voorgesteld om vanuit de Landdag *defensores* te benoemen die toezicht hielden op de kerk van de Boheemse Belijdenis, die bestuurd zou worden door een vernieuwd consistorie *sub utraque*. Dit initiatief van de niet-katholieke edelen vormde daarmee een directe bedreiging voor de zelfstandigheid van de utraquistische kerk.[22]

Maximiliaan II wilde echter niet teveel macht afstaan aan de adel. Daarom vroeg hij het bestaande consistorie *sub utraque* om een reactie. Deze reactie bevatte een aantal theologische argumenten tegen de Belijdenis en een verzoek om bescherming. Als antwoord hierop beloofde Maximiliaan II dat hij niet zou toestaan dat de utraquistische kerk schade zou worden toegebracht. In augustus 1575 deelde hij aan de adel mee dat hij de Belijdenis niet zou goedkeuren, maar ook niet zou afkeuren. Hij deed vervolgens de mondelinge toezegging dat hij de Belijdenis in het geval van de betrokken adel en de gemeenschap onder hun patronage zou gedogen. In alle andere gevallen, bijvoorbeeld in de steden, was de Belijdenis niet geldig. Maximiliaan II wilde dit echter niet schriftelijk vastleggen en verbood publicatie van de Belijdenis. Daarnaast stond hij de benoeming van *defensores* niet toe. Tenslotte decreteerde hij na afloop van de Landdag nog een verbod op religieuze hervormingen in de steden en een verbod voor de adel om hun onderdanen te dwingen zich te bekeren. Deze twee decreten hadden daarmee tot gevolg dat de positie van de twee legale kerkgemeenschappen - katholieken en utraquisten - in Bohemen versterkt werd.[23]

22 Palmitessa, 'Sixt of Ottersdorf's Diarium of the Diet of 1575', 264-265; Amedeo Molnár, 'The Czech Confession of 1575', *Communio Viatorum* 4 (1973) 241-247, 245; David, *Finding the Middle Way*, 171-181.

23 Fichtner, *Emperor Maximilian II*, 198; David, *Finding the Middle Way*, 188-

Conclusie

De gebeurtenissen bij de Landdag van 1575 en de Boheemse Belijdenis onderschrijven David's stelling. Het utraquisme in de zestiende eeuw was zowel een homogene beweging (zonder duidelijke interne tegenstellingen) als een derde weg tussen katholicisme en lutheranisme. Dit wordt onderschreven door de gebeurtenissen bij de Landdag van 1575 en de Boheemse Belijdenis. De utraquistische gemeenschap hield onder meer vast aan de communie in beider gedaanten, die bovendien ook door kinderen werd ontvangen, en was dus geen katholieke kerk met lokale, Tsjechische accenten. Het was evenmin een soort lutherse kerk, omdat de utraquisten vasthielden aan het principe van transsubstantiatie, de zeven sacramenten en werkheiligheid. Er zijn geen aanwijzingen dat het utraquisme overvleugeld raakte door het protestantisme en alleen nog in naam utraquistisch was. Bestuurlijk gezien was deze legale kerk autonoom en in 1575 tevens de grootste geloofsgemeenschap.

Problematisch was dat het utraquisme onder de adel nauwelijks beleden werd. Een groot deel van de adel was na 1550 overgegaan naar het lutheranisme en een veel kleiner deel tot het katholicisme. De niet-katholieke adel wenste erkenning van zijn geloofsopvattingen en een nieuwe kerkorde. Het initiatief daartoe werd genomen tijdens de Landdag van 1575. De Boheemse Belijdenis heeft er echter niet toe geleid dat de utraquistische kerk ophield te bestaan. Bij het opstellen van de Belijdenis was het consistorie *sub utraque* niet betrokken en dit consistorie sprak zich ook duidelijk uit tegen de Belijdenis. Maximiliaan II wilde deze poging tot een reformatie van bovenaf ook niet toelaten en hij koos ervoor om de huidige religieuze status quo te handhaven door twee decreten uit te vaardigen. Hoewel er geen nieuwe protestantse kerk ontstond, leidde dit wel tot de toezegging dat het lutheranisme en de Boheemse Broeders getolereerd zouden worden. Deze tolerantie had alles te maken met de politieke machtsbalans. Maximiliaan II had immers rekening te houden met een overwegend niet-katholieke adel, een overwegend utraquistische bevolking en een invloedrijke katholieke minderheid. In ieder geval kon de utraquistische kerk in 1575 blijven voortbestaan.<<

192; Kavka, 'Bohemia', 146.

Elwin Moerkens (38) is bachelorstudent Geschiedenis in deeltijd. Dit artikel komt voort uit een paper dat hij voor OSII Reformatie heeft geschreven. Zijn interesses liggen bij de Oudheid en de vroege Middeleeuwen.

Geschiedenis als Toekomst

Een wetenschapper in de museumwereld

Gidi Pols en Nick Oosterwijk

Tijdens de studie geschiedenis wordt het belang van de nuance veelvuldig benadrukt. Omdat veel studenten hier nog weleens over mopperen, vroegen wij ons af hoe belangrijk “de nuance” ná de studie is. We stelden de vraag aan de conservator stadsgeschiedenis van het Centraal Museum, Renger de Bruin. In zijn functie is de afweging tussen de wetenschappelijke nuance en een duidelijk verhaal voor het publiek van groot belang. Maar er komt nog veel meer bij kijken.

In 1993 zag Renger de Bruin een advertentie van het Centraal Museum in de NRC. Ze zochten een conservator stadsgeschiedenis. 'Ik dacht: laat maar eens proberen.' Daarvóór nam zijn carrière allerlei bijzondere wegen. Na zijn studie geschiedenis aan de Universiteit Utrecht bleef hij tot en met zijn proefschrift actief binnen de universiteit. Als dertigjarige doctor kwam hij in 1986 terecht op een moeilijke arbeidsmarkt. 'Het was vergelijkbaar met nu, maar dan nog erger'. In zijn zoektocht naar werk stelde hij onder andere een tentoonstelling samen over de patriottentijd voor het Gemeentearchief Utrecht. Uiteindelijk kreeg hij een baan bij het Leids Instituut voor Sociaal Beleidsonderzoek (LISBON), verbonden aan de Universiteit Leiden. Daar bracht hij het publicatiegedrag van historici en beleidskundigen in kaart. Later zou hij nog meer publicatie- en citatieanalyses doen, onder andere voor Elsevier Science Publishers en de Europese Commissie. 'Ik werkte samen met een wiskundige. We waren een heel goed team, mede doordat hij oog had voor de speciale zoektechnieken van een historicus.' Vooral de andersoortige bronnen die De Bruin gebruikte maakten dat hij de database van Elsevier tot een krachtiger middel kon maken. Publicaties die bijvoorbeeld voorheen toegeschreven werden aan de 'Universiteit Leyden' werden nu ook opgeteld bij de publicaties van de Universiteit Leiden. Tussen het analysewerk door kreeg hij een aanstelling als gasthoogleraar aan de voormalig Oost-Duitse universiteit van Greifswald. In die tijd begon het historisch métier weer te kriebelen. In Nederland was dit het moment om als conservator stadsgeschiedenis aan de slag te gaan bij het Centraal Museum. Terug in de stad waar het allemaal begon.

'Historici hebben een fundamenteel andere kijk op objecten dan kunsthistorici'

De conservator aan het werk

Inmiddels vervult hij al twintig jaar deze functie. Het takenpakket ervan is breed. 'Je bent met een hele rits klussen tegelijk bezig'. De conservator bedenkt en maakt de tentoonstellingen, maar is ook betrokken bij alles eromheen. Zo schrijft hij de bijschriften voor in de zalen en stelt hij de catalogus samen. Als voorbeeld toont De Bruin de catalogus van de nu reizende tentoonstelling over de Vrede van Utrecht, *In Vredesnaam.* Voor deze tentoonstelling houdt hij zich ook bezig met de logistiek en de financiering. 'Ik heb zelf in de vrachtwagen van Utrecht naar Madrid en van Madrid naar Rastatt gezeten.' Ter plekke controleert hij de objecten op schade en licht hij ze toe aan de plaatselijke

Renger de Bruin en zijn tentoonstelling op weg naar Madrid

conservator.

Zijn buitenlandse collega's zijn vaak goede bekenden. De Bruin vertelt over het netwerk dat hij moet aanspreken en instandhouden om tentoonstellingen te maken. Voor *In Vredesnaam* had De Bruin bijvoorbeeld het Verdrag van Baden nodig. Dit verdrag maakte een einde aan de vijandelijkheden tussen het Heilige Roomse Rijk en Frankrijk, en is een deel van de Vrede van Utrecht. De Duitse versie van het document bleek echter te beschadigd om tentoon te stellen, dus moest De Bruin op zoek naar de Franse versie. Hier kwam zijn netwerk goed van pas. In eerste instantie wendde de conservator stadsgeschiedenis zich tot een Zwitserse diplomaat die over deze vrede een proefschrift schreef. Deze wist echter niet waar het originele document zich precies bevond. Gelukkig kende De Bruin uit het congrescircuit een hoogleraar aan de Sorbonne, die hem wel verder kon helpen. Uiteindelijk vond hij zelf het document op de website van het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken. Juist dit internationale aspect, waar zijn talenkennis van pas komt, vindt De Bruin ontzettend leuk.

Minstens zo uitdagend is de samenwerking met andere disciplines. 'Historici hebben een fundamenteel andere kijk op objecten dan kunsthistorici. Een historicus vertelt een verhaal, hij vraagt zich af wat het kunstwerk voorstelt, terwijl een kunsthistoricus kijkt naar de esthetische kwaliteiten van het werk.' Dit levert wel eens frictie op; bij sommige musea heeft de kunsthistorische conservator de neiging om een werk niet snel aan een historische tentoonstelling uit te lenen. 'Het werk hangt er dan niet vanwege de kunstenaar maar vanwege het mannetje [op het schilderij]', is hun redenatie volgens De Bruin. Aan de andere kant kunnen de verschillende disciplines veel van elkaar leren. De Bruin

vertelt over een tentoonstelling waarbij hij moest samenwerken met archeologen. Zij leerden hem technieken om houten objecten te dateren. 'Er gingen nieuwe werelden voor me open', zegt de conservator.

Een balans tussen wetenschap en publiek

Als historicus vindt De Bruin het belangrijk om ook de nuance niet uit het oog te verliezen: Een tentoonstelling moet gebaseerd zijn op degelijk onderzoek, maar daardoor niet saai worden. 'Het is de kunst om het aan de ene kant zo te versimpelen dat bezoekers het snappen, maar aan de andere kant moet het geen onzin zijn.' Om deze nuance op te zoeken begon de catalogus van *In Vredesnaam* bijvoorbeeld met de zin: 'De Vrede van Utrecht bestaat niet. Althans, niet als één document.' Op deze manier laat de catalogus in eenvoudige taal zien dat de Vrede van Utrecht eigenlijk een constructie is van verschillende bilaterale verdragen.

Die nuance is voor De Bruin van groot belang. 'De historicus heeft toch ook een opvoedende taak', zegt hij, 'hij moet laten zien dat historische kennis leidt tot een beter begrip van het heden.' Niet alleen op het gebied van politiek en diplomatie (De Bruin betoogt dat bijvoorbeeld Obama te weinig rekening houdt met het gevoelige verleden van de Krim vanuit Russisch oogpunt), maar zeker ook op cultureel vlak. Eén van de doelen van een tentoonstelling is om de culturele bagage van het publiek te vergroten. Daarnaast is een expositie 'toch ook een soort publicatie', je kunt er de confrontatie met vooroordelen mee aangaan.

'Het is de kunst om het aan de ene kant te versimpelen, maar aan de andere kant moet het geen onzin zijn'

Maar een tentoonstelling is ook weer niet gemaakt voor vakgenoten, beweert De Bruin. 'Een ruimte vol papier is dodelijk saai.' In de zalen van het Centraal Museum is dan ook veel ruimte voor interactiviteit. Tijdens *In Vredesnaam* konden de bezoekers een uitgebreid spel spelen waarin de diplomatie van 18e eeuws Europa opnieuw beïnvloed kon worden. Op deze manier kon het publiek zien wat dit voor effect had op de grenzen van de Europese mogendheden.

Vlak voor het eind van het gesprek benadrukt De Bruin nog eens het belang van de balans. Precies dát is de reden dat een historicus zo breed toepasbaar is op de arbeidsmarkt: 'hij kan dingen écht goed uitzoeken en daar rustig over na denken, er conclusies uit trekken en die vervolgens begrijpelijk maken voor het publiek.'<<

ARTIKEL

Het Belgisch toeval

Hoe een Brussels relletje tot een onafhankelijkheidsrevolutie leidde

Tim Wencker

Over de oorzaken van de Belgische Revolutie van 1830 is nog geen consensus bereikt. Kwam het conflict tussen de noordelijke en zuidelijke provincies van het voormalige Verenigd Koninkrijk der Nederlanden voort uit structurele verschillen of is de oorzaak meer in het toeval te vinden? Tim Wencker onderzoekt hoe onvrede in Brussel tot de onafhankelijkheid van België leidde.

Op de avond van 25 augustus 1830 werden in Brussel festiviteiten georganiseerd ter ere van de 58e verjaardag van Koning Willem I. Het stadsbestuur had een tweetal spektakels gepland. De stad zou sierlijk verlicht worden en de bevolking werd een vuurwerkshow beloofd. Tegelijkertijd mocht de populaire opera *La Muette de Portici* eindelijk weer in de Muntschouwburg uitgevoerd worden, nadat de uitvoering een tijdlang verboden was geweest. De avond nam echter een onvoorziene wending. Volgens de mythe raakte de operavoorstelling, gedurende de passage over *Amour sacré de la patrie*, de gevoelige patriottistische snaar bij de bezoekers. De langontwikkelde anti-Hollandse gevoelens kwamen daarna dusdanig los dat deze opera door velen graag gezien wordt als het startpunt van de Belgische Opstand.

Opera's veroorzaken geen revoluties; er was duidelijk meer aan de hand in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden

Opera's veroorzaken geen revoluties, dat is duidelijk; er was duidelijk meer aan de hand in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Wat dan wel de precieze oorzaken van de Belgische Opstand zijn is niet onomstreden. Met name in Nederland en België is ontzettend veel geschreven over het onderwerp zonder dat dat tot een algemeen geaccepteerde visie heeft geleid. Enerzijds zijn er historici die de structurele verschillen tussen de noordelijke en zuidelijke provincies als belangrijkste oorzaak zien voor het uitbreken van de Opstand. Volgens hen waren Noord en Zuid simpelweg te verschillend om één koninkrijk te vormen, het was een mislukt experiment.[1] Een tweede groep benadrukt identiteit: de Belgen hadden een nationale identiteit ontwikkeld en konden maar moeilijk hun plek vinden in een op Hollandse leest geschoeid koninkrijk.

Deze groep historici verwijst graag naar de mislukte Brabantse Opstand van 1790, toen delen van België zich kortstondig afscheidden van Oostenrijk, om aan te tonen dat de geschiedenis gedoemd was zich te herhalen.[2] Dit idee kent haar oorsprong in de geschriften van prominente Belgische revolutionairen zelf.[3] De derde stroming

1 Enkele voorbeelden zijn: P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist: België en Nederland en de erfenis van 1830* (Zwolle 2005) en: J.L. van Zanden and A. van Riel. *Nederland 1780-1914: Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Meppel 2000).

2 J. Stengers, *Les racines de la Belgique jusqu'à la Revolution de 1830* (Brussel 2000) en ook : L. Wils, *'De twee Belgische revoluties',* in: K. Deprez, L. Vos, *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000* (Antwerpen 1999).

3 M. Nothomb, *Essai historique et poli-*

is meer genuanceerd en erkent dat er structurele verschillen tussen Noord en Zuid waren, maar dat deze op zichzelf niet de uitbraak van de Belgische Opstand kunnen verklaren. Voor de aanhangers van deze stroming spelen omstandigheden en gebeurtenissen vlak voor de uitbraak van de Opstand een grotere rol. Tot slot wordt er buiten het wetenschappelijke debat ook uiterst creatief omgegaan met de geschiedenis. Zo wordt de Opstand door sommigen omschreven als een 'ongeluk van de geschiedenis', een argument dat gebruikt wordt om te pleiten voor Vlaamse onafhankelijkheid of juist voor Groot-Nederlandisme.[4] Niet nader te noemen hoogblonde politici blijken ook gevoelig voor dat laatste argument.[5]

Maar wat gebeurde er nou werkelijk die bewuste avond in Brussel? Waren Noord en Zuid structureel zo verschillend dat het onvermijdelijk was dat die avond het startschot van de onafhankelijkheidsrevolutie klonk? Of werd de Belgische Opstand ingeleid door een toevallige samenloop van omstandigheden en gebeurtenissen?

Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden: 1815-1828

Tijdens het Congres van Wenen werden de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden samengevoegd. De opdracht van het Congres was duidelijk: men stemde in met territoriale uitbreiding van Willems koninkrijk op voorwaarde dat een *union intime et complète* gevormd zou worden. Noord en Zuid moesten gelijkwaardige delen van hetzelfde koninkrijk worden. Eeuwenlang hadden beide gebieden echter hun eigen historische ontwikkeling doorgemaakt, waardoor structurele verschillen bestonden. Wat deze verschillen waren en wat hun rol was in het ontstaan van de Opstand zal ik in de volgende paragrafen aantonen.

Religie

Religie is een voor de hand liggende tegenstelling. Al eeuwenlang overheerste het protestantisme in het noorden en het katholicisme in het zuiden. De kerkelijke hervormingen die Willem doorvoerde leidden tot veel onrust. Willem stelde dat kerkelijke zaken in feite staatszaken waren, waardoor hij als staatshoofd autoriteit had om zich te

tique sur la révolution belge (Brussel 1833).

4 Dat wil zeggen: het streven naar een hereniging van de Lage Landen onder één staat. Zie bijvoorbeeld: W. Somers, *Het Belgische Ongeluk - Waarom Vlaanderen niets te vieren heeft* (Brussel 2005) en G. Knuvelder, *Het Rampjaar 1830* (Hilversum 1930).

5 PVV, *Herenig Nederland en Vlaanderen* (15-5-2009), via: http://www.pvv.nl/index.php/7-nieuws/nieuws/1975-herenig-nederland-en-vlaanderen.html, gezien op 1-3-2014.

mengen in kerkelijke hervormingen.[6]

Met name in het zuiden, waar de maatschappij van oudsher gedomineerd werd door de katholieke kerk, waren Willems hervormingen controversieel. De geestelijkheid was er ultramontaans: men was gehoorzaam aan Rome en zeker niet aan wat voor staatshoofd dan ook. Dat Willem hier geen boodschap aan had, blijkt uit zijn agressieve hervormingspolitiek tegenover de katholieke kerk. Hij zette de Napoleontische onteigeningspolitiek van kerkelijk bezit door. Niet alleen gingen reeds verkochte (land)bezittingen definitief niet meer terug naar de kerk, er werd zelfs meer kerkbezit onteigend en verkocht. Ten tweede wilde Willem de katholieke geestelijkheid, die hij als '*achterlijke fanatiekelingen*' zag, vervangen door een meer verlichte geestelijkheid.[7] Om dit te bewerkstelligen benoemde de koning voortaan de bisschoppen en leidde de overheid de pastoors op tot staatswerknemers. De hele geestelijkheid werd voortaan benoemd, opgeleid en betaald door de regering. Tot slot kreeg de staat ook controle over het onderwijs, in het zuiden traditioneel een taak van de kerk.[8]

Wat was de impact hiervan op de stabiliteit van het koninkrijk? Het antwoord is tweezijdig. Enerzijds joeg Willem de katholieke geestelijkheid tegen zich in het harnas, die op hun beurt hun ontevredenheid en wantrouwen jegens de 'protestantse koning' met hun parochies deelden.[9] Hierdoor ontstond er met name in de rurale gemeenschappen, waar de pastoor vaak de invloedrijkste persoon was, afkeer van het protestantisme en de overheid. Maar door het traditioneel sterk decentrale karakter van de zuidelijke provincies, kwam het nooit tot een georganiseerd, interregionaal politiek verzet van de katholieken.[10] Anderzijds verwierf de koning juist steun bij andere belangrijke groepen. Zeker de rijkere burgers, die gretig kerkbezit hadden opgekocht sinds Napoleons kerkonteigeningen, waardeerden Willems beleid. Ook liberalen, die de oude invloedrijke rol van de kerk van het *ancien régime* verafschuwden, steunden Willems klerikale hervormingspolitiek.[11]

Economie

Ook in economisch opzicht kenden de beide landshelften veel verschillen. De noordelijke economie leunde op internationale handel terwijl het zuiden steeds meer industrialiseerde.[12] Door

6 E. Witte, *De Constructie van België,* 36.
7 Ibidem, 36
8 Ibidem, 36-37.
9 Ibidem, 37-38.
10 P. de Rooy, *Republiek van Rivaliteiten: Nederland sinds 1813,* (Amsterdam 2007), 27.
11 E. Witte, *De Constructie van België,* 37.
12 J.L van Zanden en A. van Riel,

hun verschillen hadden de economieën belang bij een uiteenlopend economisch beleid. Het fiscale beleid is daar een goed voorbeeld van. Het noorden kende van oudsher lage in- en uitvoerbelastingen om de handel te bevorderen en de staatsinkomsten kwamen vooral uit accijnzen. Het zuiden voerde juist een protectionistisch belastingregime.[13] De (textiel)industrie had onder voorgaande heersers kunnen profiteren van een grote binnenlandse markt en bescherming tegen buitenlandse concurrentie. Het compromis waar Willem mee kwam had elementen van beide systemen, waardoor niemand er echt tevreden mee was.[14]

Een ander probleem was de enorme staatsschuld, die in de zuidelijke provincies werd gezien als een oneerlijke last. De schuld was het koninkrijk ingebracht als 'noordelijke erfenis' van de Franse tijd en was grotendeels verschuldigd aan rijke Hollandse kooplieden. Door middel van hoge belastingen moest het zuiden echter wel meebetalen. De zuiderlingen brachten de helft van de staatsinkomsten in, terwijl ze officieel maar 20% van de staatsuitgaven ontvingen.[15] Samen met Willems compromis zorgde dit voor een enorme kapitaalstroom van Zuid naar Noord. De Belgische revolutionairen zouden later beweren dat Willem België nog meer geëxploiteerd had dan zijn belangrijkste kolonie: Java.[16]

Tegenover al deze ogenschijnlijke ongelijkheid staat echter een economisch succesverhaal. De economie groeide gestaag en terwijl de noordelijke handel haar gloriedagen enigszins herbeleefde, bloeide de zuidelijke industrie op. Twee factoren kunnen dit verklaren. Ten eerste vormden de Nederlandse koloniën het cement tussen de beide economieën. De koloniën dienden als grote afzetmarkt en leverden grondstoffen voor de zuidelijke industrie terwijl het transport en de handel van deze goederen winstgevend waren voor de noordelijke handelsvloot.[17] Ten tweede zorgde Willem via persoonlijke fondsen voor economische impulsen in beide landshelften. Zo was de aanleg van kanalen stimulerend voor zowel handel als industrie en verwierf Willem grote steun onder zuidelijke industriëlen en ondernemers die gebruik maakten van goedkope leningen via

De zoektocht naar wat België nou eigenlijk was kon beginnen

Nederland 1780-1914: Staat, instituties en economische ontwikkeling, (Meppel 2000), 115-116.

13 Ibidem, 116.

14 Ibidem, 115-121.

15 Ibidem, 128.

16 M. Nothomb, *Essai politique et historique sur la Révolution Belge,* 7.

17 E. Witte, *De Constructie van België*, 20-23.

zijn fondsen.[18] Het ging economisch goed in de Nederlanden. Dat economische redenen uiteindelijk toch een grote rol zouden spelen in het uitbreken van de revolutie had niemand kunnen voorzien. Bovenal omdat de verslechterde economische omstandigheden vanaf 1828 niet verklaard kunnen worden door economische tegenstellingen in de Nederlanden.

Politiek en identiteit

Willem had geleerd van de revolutionaire periode die Europa net achter zich had gelaten. Hij nam veel moeite om zijn gezag te legitimeren tegenover al zijn onderdanen. In politiek opzicht uitte zich dit in een grondwet en een tweekamerstelsel waarin Noord en Zuid beiden de helft van de parlementariërs en senators leverden.[19] Willem benoemde de senatoren van de Eerste Kamer zelf en zijn keuze viel hierbij met name op de zuidelijke adel, waarmee hij hun steun aan zijn hof verzekerde.[20] Toch was het vooral schone schijn. In de praktijk trok de koning zich weinig aan van de *checks and balances* en regeerde hij als een absoluut vorst.

Symboliek was voor Willem een belangrijk instrument om de uitbreiding van zijn koninkrijk te legitimeren. Oude Bourgondische rituelen werden tijdens Willems tweede kroning in Brussel ingezet om de herinnering aan de laatste periode waarin beide landshelften een gezamenlijke geschiedenis hadden op te halen.[21] In de zoektocht naar legitimatie werd zelfs een wedstrijd uitgeschreven voor het schrijven van een *'algemene geschiedenis der Nederlanden*', maar geen van de vierenveertig deelnemers kon iets overtuigends produceren.[22] Het eeuwenlange historische gat tussen Noord en Zuid liet zich niet zomaar overbruggen. Hierdoor kwam het aan op symboolpolitiek om de eenheid te rechtvaardigen, zoals het jaarlijks verhuizen van de overheidsinstituties tussen Brussel en Den Haag.

Taal vormde een concreter probleem: het zuiden kende zowel Nederlands- als Franstalige gebieden. Willem

18 J.L. van Zanden en A. van Riel, *Nederland 1780-1914,* 134 en E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980: Twee eeuwen Nederland en België*, *Deel I 1780-1914* (Amsterdam 1976), 99-103.

19 Dit was ondanks het feit dat de bevolking van het zuiden (3,5 miljoen) veel talrijker was dan die van het noorden (2 miljoen). Ook dit werd later door de revolutionairen gretig uitgelicht. Zie: P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist*, 14 en E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980,* 99-103.

20 I. de Haan, *Het beginsel van leven en wasdom: De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (2003 Amsterdam), 22-23.

21 J. Janssens, *De Helden van 1830,* 16 en E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980,* 106-110.

22 P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist*, 17-18.

wilde alle elementen van de Franse taal en cultuur op den duur verdringen en zette daarom een beleid van Vernederlandsing in. Vlak na zijn kroning werd het Nederlands de enige officiële taal, ook al was het gebruik hiervan in de politiek (waar het gebruik van Frans al langer gebruikelijk was) nog niet meteen verplicht. Voorlopig vormde taal geen obstakel voor de politiek geëngageerde, Franstalige elite.[23] Vanaf 1823 werd Nederlands echter wel verplicht in de rechtbanken, tot groot ongenoegen van een groep jonge Franstalige juristen die door de Vernederlandsing werkloos dreigden te worden.[24] Het is deze gefrustreerde groep die zich zou ontwikkelen tot de radicale kern die een belangrijke rol speelde in het uitbreken en escaleren van de revolutie.[25]

Bestond er iets als een Belgische identiteit voor de revolutie? Het lijkt er niet op. De zuidelijke maatschappij toonde structurele verschillen met het noorden, maar dit leidde niet tot een tegenstelling tussen 'Belgen' en 'Hollanders'. Het zuiden was traditioneel gedecentraliseerd: de kerk en de adel maakten de dienst uit. Identiteit was vooral religieus met de pastoor als spil van het lokale universum. Het politieke element van decentralisatie, de adel, werd door Willem I enthousiast naar zijn hof gehaald en betrokken bij de centralistische politiek. Hierdoor is er pre-1830 nog geen sprake van enig 'Belgisch' verzet tegen het nieuwe koninkrijk.

De uitbraak en escalatie van de Belgische Opstand: 1828-1831

De eerste tekenen van onrust dienden zich aan in de laatste maanden van 1828. In navolging van een petitie die Luikse liberalen naar de Tweede Kamer hadden gestuurd, kwam een zuidelijke petitiegolf op gang. De eisen van deze petities waren divers. Sommigen vroegen om versoepeling van de Vernederlandsing terwijl anderen zelfs vrijheid van pers of ministeriële verantwoordelijkheid wensten. Deze eerste petitiegolf, waarbij zo'n 40.000 handtekeningen werden aangeboden aan de Tweede Kamer, maakte schijnbaar indruk op Willem, aangezien hij in de zomer van 1829 veel van de eisen inwilligde.[26] De relevantie van de petitiebeweging zit in het feit dat de beweging uitsluitend bestond uit - en gesteund werd door - zuiderlingen. Dit is niet vreemd, aan-

23 'Défendre *ses intérêts dans un langue étrangère'*, in de twee kamers werd vooral Frans gesproken, ook door de Nederlandse parlementariërs en senators.

24 E.H. Kossman, *De Lage Landen 1780-1980,* 110-111.

25 E. Witte, *De Constructie van België,* 28-29.

26 E.H. Kossmann, *De Lage Landen: 1780-1980*, 129-131.

gezien de petities demonstreerden tegen beleid dat alleen het zuiden trof (bijv. Vernederlandsing en de onderwijshervormingen). Maar waarom gaf een absoluut vorst toe aan een petitiebeweging met 'slechts' 40.000 handtekeningen?

De petitiebeweging was een ongebruikelijke samenwerking tussen twee invloedrijke groepen: de neoliberale journalisten en de katholieken. Zij verenigden zich samen tegen de regering, wat Willem als potentieel gevaarlijk zag. De koning ontmantelde de coalitie echter al snel: hij versoepelde de Vernederlandsing en sloot een Concordaat met de paus. Zo wist hij de katholieken en veel liberalen tevreden te stellen.[27] De enige oppositiegroep die nu nog overbleef bestond uit de neo-liberalen, die in hun kranten bleven pleiten voor persvrijheid en ministeriële verantwoordelijkheid. Een ideologische, politieke basis voor een zuidelijke revolutie bestond in 1830 buiten deze kleine groep niet of nauwelijks.

Tussen 1825 en 1832 stegen de prijzen van basisvoedsel echter extreem. Strenge winters en mislukte oogsten zorgden door heel Europa voor toenemende voedselprijzen, ook in de Nederlanden. Zo verdubbelden zowel de aardappel- als de graanprijzen tussen 1825 en 1830.[28] Uit data van andere landen blijkt dat dit een Europees probleem was, waardoor het mislukken van oogsten waarschijnlijk een klimatologische oorzaak heeft.[29] De stijgende voedselprijzen zijn daarmee aan het toeval toe te schrijven. Een directe consequentie was dat de zuidelijke economie harder getroffen werd dan de noordelijke. Door de hogere voedselprijzen kelderde de vraag naar industriële producten, waardoor veel zuidelijke arbeiders werkloos raakten. Zonder inkomen waren deze groepen afhankelijk van liefdadigheid in de steden, waardoor zij in 1830 in grote getalen aanwezig waren in de zuidelijke steden. Hun aanwezigheid in Brussel op de avond van de rellen is daardoor opnieuw toevallig, maar van groot belang.

De Brusselse Rel

Er hing een gespannen sfeer in de Brus-

27 Het Concordaat gaf katholieken o.a. het recht om weer hun bisschoppen te laten benoemen door Rome en om hun eigen onderwijs te organiseren, wat de grootste pijnpunten van de katholieken waren. Zie: E. Witte, *De Constructie van België,* 40-42.

28 R.C. Allen, *Prices and Wages in Antwerp & Belgium, 1366-1913, ingezien op 31-5-2013 via www.iisg.nl/hpw/data.php#europe en* R.C. Allen, *Prices and Wages in Amsterdam & Holland, 1500-1914, ingezien op 31-5-2013 via www.iisg.nl/hpw/data.php#europe.*

29 Voor de hele collectie zie: R.C. Allen, *Consumer price indices, nominal/ real wages and welfare ratios of building craftsmen and labourers, 1260-1913,* ingezien op 31-5-2013 via www.iisg.nl/hpw/data/.php#europe.

selse Muntschouwburg op 25 augustus 1830. In het publiek zaten studenten, Franse revolutionairen en Brusselse neo-liberalen. Het stadsbestuur dacht dat het weer toestaan van het operastuk *La Muerte de Portici* enkele kritische zielen zou bezighouden.[30] Geïnspireerd door de recente Julirevolutie en de omstreden opera liepen de zaken echter anders. Onrust brak uit en een groepje neoliberale jongeren verliet het theater om vernielingen aan te richten bij overheidsgebouwen en huizen van gehate figuren. Het toeval wil dat vlakbij het theater een grote groep mensen had staan wachten op de vuurwerkshow, die op het laatste moment toch afgelast was. Teleurgesteld, en gefrustreerd door hun economische situatie was de groep snel overtuigd om zich in het geweld te mengen. Het feit dat beide groepen op hetzelfde moment op dezelfde plek waren is, opnieuw, toeval. Belangrijker is dat de vernielzuchtige tocht van de groep door de stad uit twee aparte rellen bestond in plaats van één revolutionaire beweging met een politieke agenda. Allereerst waren er de neo-liberalen, die politieke onvrede uitten maar dat tegen de regering deden en zeker niet specifiek tegen 'Hollanders'. De tweede rel, aangewakkerd door een grote groep werklozen, had kenmerken van een voedselrel. Honger en armoede bewoog deze mensen, wat duidelijk wordt uit hun plundertocht langs voedsel- en kledingwinkels en de huizen van de rijken. De autoriteiten waren niet voorbereid op rellen van deze omvang en konden weinig anders doen dan terugtrekken. De rellen, door toeval samengebracht, escaleerden volledig. Brussel stond in brand.[31]

De rellen escaleerden volledig, Brussel stond in brand

De rellen leidden er uiteindelijk toe dat een noodstadsbestuur werd opgezet. Dit bestuur, de Commissie voor de Algemeene Veiligheid, omvatte zowel relschoppers (neo-liberalen) als slachtoffers van de plunderingen.[32] De commissie besloot een delegatie naar de koning te sturen met verzoeken tot belastingverlagingen en persvrijheid. Nieuws over de Brusselse rel verspreidde zich snel. In enkele andere zuidelijke steden kwam het ook tot onrust, maar nergens kwam het tot een combinatie van gewelddadig politiek protest en voedselrelen, zoals in Brussel. Van een 'Belgische' opstand was nog zeker geen sprake.[33]

30 J. Janssens, *De Helden van 1830,* 23-26.

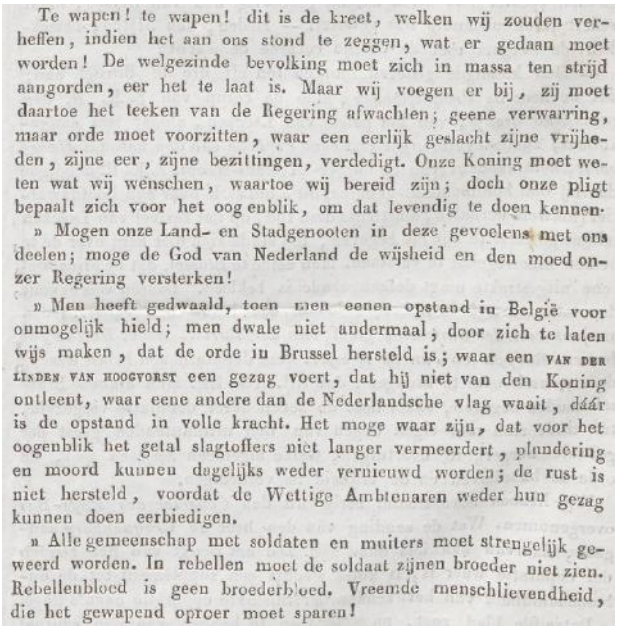
31 E. Witte, *De Constructie van België,* 51-55 en J. Janssens, *De Helden van 1830,* 23-33 en P. Rietbergen & T. Verschaffel, *Broedertwist,* 22-24.

32 E. Witte, *De Constructie van België,* 56-57.

33 In Antwerpen brak alleen een voed-

De 'Hollandse' reactie

De noordelijke pers reageerde woest op de Brusselse rellen. De kranten riepen de koning op om de 'Belgen' hard te straffen voor hun verraad.[34] Op 11 september concludeerde het *Algemeen Handelsblad* alvast dat de enige verstandige optie een scheiding tussen Nederland en België was, waarbij het territoriale verlies elders gecompenseerd diende te worden.[35] De noorderlingen zagen de Brusselse rellen als een verraderlijke Belgische aanval op 'Holland' die hard bestraft moest worden.[36] In het noorden bestond een

Te wapen! te wapen! dit is de kreet, welken wij zouden verheffen, indien het aan ons stond te zeggen, wat er gedaan moet worden! De welgezinde bevolking moet zich in massa ten strijd aangorden, eer het te laat is. Maar wij voegen er bij, zij moet daartoe het teeken van de Regering afwachten; geene verwarring, maar orde moet voorzitten, waar een eerlijk geslacht zijne vrijheden, zijne eer, zijne bezittingen, verdedigt. Onze Koning moet weten wat wij wenschen, waartoe wij bereid zijn; doch onze pligt bepaalt zich voor het oogenblik, om dat levendig te doen kennen.

» Mogen onze Land- en Stadgenooten in deze gevoelens met ons deelen; moge de God van Nederland de wijsheid en den moed onzer Regering versterken!

» Men heeft gedwaald, toen men eenen opstand in België voor onmogelijk hield; men dwale niet andermaal, door zich te laten wijs maken, dat de orde in Brussel hersteld is; waar een VAN DER LINDEN VAN HOOGVORST een gezag voert, dat hij niet van den Koning ontleent, waar eene andere dan de Nederlandsche vlag waait, dáár is de opstand in volle kracht. Het moge waar zijn, dat voor het oogenblik het getal slagtoffers niet langer vermeerdert, plundering en moord kunnen dagelijks weder vernieuwd worden; de rust is niet hersteld, voordat de Wettige Ambtenaren weder hun gezag kunnen doen eerbiedigen.

» Alle gemeenschap met soldaten en muiters moet strengelijk geweerd worden. In rebellen moet de soldaat zijnen broeder niet zien. Rebellenbloed is geen broederbloed. Vreemde menschlievendheid, die het gewapend oproer moet sparen!

Stevig taalgebruik in de noordelijke Bredasche Courant van 2 september 1830. Bron: Uitsnede uit Bredasche Courant, No. 74: 02-09-1830, (Breda 1830) ingezien op 01-06-2013 via www.kranten.kb.nl.

eeuwenlange ontwikkeling richting een 'nationale' identiteit, die niet bestond in het zuiden. Het gevolg hiervan was dat terwijl er nog geen enkele sprake was van een 'Belgische' opstand, er in de noordelijke pers al volop gesproken werd over 'Hollanders' en 'Belgen' als twee rivaliserende naties. Uiteraard bereikte het anti-Belgische sentiment van de noordelijke kranten ook de zuidelijke provincies, waar het juist bijdroeg aan het ontstaan van een Belgische identiteit. De noordelijke pers had de Brusselse rellen al als een nationale opstand bestempeld nog voor de opstandelingen daar zelf überhaupt aan had-

selrel uit, terwijl Luikse liberalen hun steun voor de Brusselse rel uitdrukten en zelf ook politieke doelwitten aanvielen. Opmerkelijk genoeg braken ook in Duitse steden als Aken en Keulen voedselrellen uit vlak na de Brusselse rel. Het onderstreept nog maar eens dat de sociaal-economische problemen een Europees verschijnsel waren. Zie: E. Witte, *De Constructie van België,* 56.

34 Zie bijvoorbeeld: *Arnemsche Courant, No. 104:* 02-09-1830, (Arnhem 1830) ingezien op 01-06-2013 via www.kranten.kb.nl.

35 *Algemeen Handelsblad, No.73: 11-09-1830* (Amsterdam 1830) ingezien op 01-06-2013 via www.kranten.kb.nl.

36 E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980,* 133.

den gedacht. [37]

De Koninklijke reactie

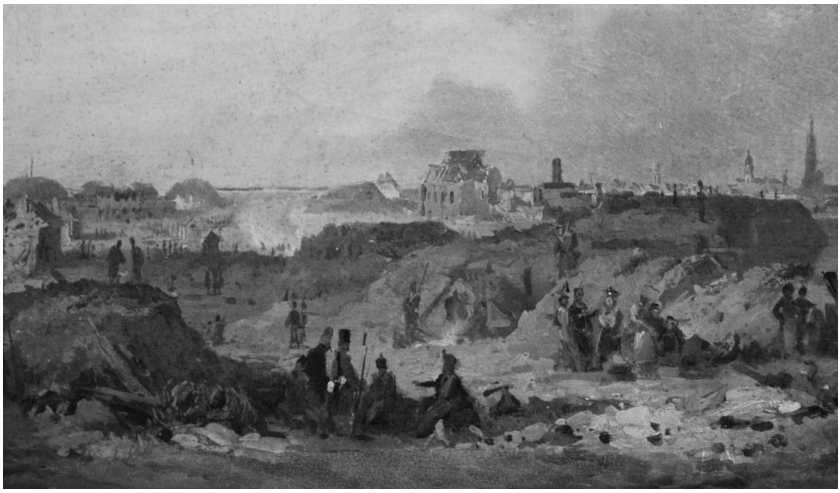
Willem I reageerde aarzelend en onhandig op de Brusselse rellen. Eerst riep hij de Staten-Generaal bijeen, waarvoor de rijkere industriëlen en edellieden uit Brussel ook werden uitgenodigd. Deze heren, die juist het matigende element van de veiligheidscommissie vormden, verbleven daardoor ruim een maand in Den Haag. Hierdoor werd het bestuur en de Burgerwacht in Brussel overgelaten aan de radicalere lieden, met name de neoliberalen.[38]

Daarna stuurde Willem de Prins van Oranje naar Brussel om het Koninklijk gezag te herstellen. De toekomstige Willem II bleek echter vooral aan zijn eigen ambities te denken en sloot een akkoordje met de commissie voor een administratieve scheiding tussen Noord en Zuid waarin hijzelf koning van België zou worden.[39]

Willem was woest om het verraad van zijn oudste zoon en stuurde zijn andere zoon Frederik met een legermacht naar Brussel om alsnog het koninklijk gezag te herstellen. Hoewel de neoliberale commissie naar Frankrijk vluchtte en de stad grotendeels onverdedigd liet, slaagde het Nederlandse leger er toch niet in om de stad te heroveren. In een guerrilla-achtige straatoorlog leed het grote verliezen tegenover door de commissie betaalde milities. De nederlaag werkte erg demoraliserend en had uiteindelijk als gevolg dat de Nederlandse troepen zich terugtrokken naar kazernes in het noorden. De neoliberale commissie rook haar kans, keerde terug naar Brussel en riep op 26 september een Voorlopig Bewind voor het zuiden uit, gevolgd door Belgische onafhankelijkheid op 4 oktober.

Wat volgde was een strijd om de resterende zuidelijke provincies tussen Den Haag en Brussel. De Prins van Oranje bleef herhaaldelijk zijn vaders intenties saboteren door zichzelf als koning voor de revolutionairen te presenteren, waarvoor hij steun genoot in het zuiden.[40] Ondertussen bestond in het zuiden absoluut geen consensus over wat 'België' moest worden. Het Voorlopig Bewind stuurde in eerste instantie aan op aansluiting met Frankrijk.[41] Toen dit mislukte probeerden zij in 1831 de Franse kroonprins op de troon te krijgen.[42] De Fransen stonden zeker

37 Ibidem, 133.
38 E. Witte, *De Constructie van België,* 58-63.
39 E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980*, 134-135.
40 T. Cartwright, *Les chances du Prince d'Orange,* (Correspondentie naar Lord Aberdeen op 7-10-1830), in: M. Lamertin (ed.), *Bulletin de la Commission Royal d'Histoire, Tome XCVIII* (Brussel 1935), 461-462.
41 P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist*, 36-37.
42 Ibidem, 40-42.

Gezicht op het bolwerk van Antwerpen na de beschieting van 1832. Bron: Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Brussel

welwillend tegenover een annexatie van België, maar konden zich het risico op een nieuw Europees conflict niet veroorloven.[43]

Belangrijke groepen in de zuidelijke samenleving waren enorm welvarend geworden binnen het Verenigd Koninkrijk. Zij hadden weinig vertrouwen in de levensvatbaarheid van een Belgische staat en bleven dan ook 'trouw aan Oranje'.[44] De zuidelijke Orangisten begonnen een ware contrarevolutie voor een herstel van het Nederlands gezag. Tot ver in 1831 vonden in Vlaamse steden coups plaats om het Oranje-gezag te herstellen.[45]

Het keerpunt in de strijd kwam op 27 oktober 1830. Op die dag werd de Nederlandse citadel in Antwerpen beschoten door dronken, feestvierende Brusselse revolutionairen. De Nederlandse generaal Chassé beantwoordde de schoten met een zevenenhalf uur durend bombardement op Antwerpen, waarbij de stad grotendeels verwoest werd.[46] De Nederlandse bevolking zag het als een heldendaad. Voor veel zuiderlingen bewees het dat het definitief gedaan was met de 'bloeddorstige' overheersing van Oranje in België. De zoek-

43 Fagel, *Le désir de paix du Gouvernement et de l'opinion français. - La politique de non-intervention (*Correspondentie naar de heer Verstolk op 01-09-1830*),* in: M. Lambertin, *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire, Tome XCIX* (Brussel 1935), 19-20.

44 E. Witte, *De Constructie van België,* 115-123.

45 P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist,* 48.

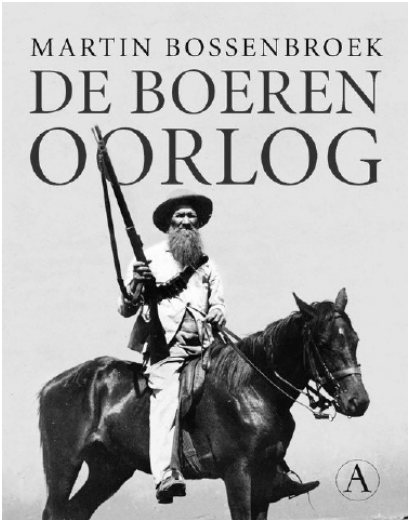
46 T. Cartwright, *Les causes et responsabilités du bombardement. Les tentatives d'armistice* (Correspondentie naar A.J. Bidwell op 28-10-1830)*,* in: M. Lamertin (ed.), *Bulletin de la Commission Royal d'Histoire*, 492-498.

tocht naar wat België nou eigenlijk was kon beginnen, maar was ten tijde van de Nederlandse erkenning van België in 1839 nog lang niet afgerond. Men kan zich afvragen of deze zoektocht naar-België niet tot op de dag van vandaag gaande is.

Conclusie

Wanneer we het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in vogelvlucht bekijken tussen 1815 en 1830, zijn er duidelijke verschillen tussen Noord en Zuid te zien. In tegenstelling tot wat de structuralistische literatuur ons vaak doet geloven, zijn deze verschillen alleen niet genoeg om de uitbraak van de Belgische Revolutie te verklaren. Economisch ging het tot 1828 erg goed in het koninkrijk, waarbij ook veel zuiderlingen hun welvaart zagen toenemen. De religieuze hervormingen zorgden voor zowel onvrede als waardering bij verschillende groepen in het zuiden, maar vormden uiteindelijk geen aanleiding tot revolutie. Ook in politiek opzicht was er tot 1830 maar weinig aan de hand, waardoor de Brusselse rellen en de escalatie daarvan door niemand echt voorzien waren. Nee, in tegenstelling tot wat de historiografie regelmatig beweert ligt de oorsprong van de Belgische Revolutie in het toeval, in een reeks gebeurtenissen en omstandigheden die op (zeer) korte termijn tot stand waren gekomen. De Brusselse rellen kwamen voort uit een toevallige samenkomst van een voedselrel en een ideologisch opstootje. De escalatie van de rellen tot een ware revolutie kwam voort uit de reactie van het noorden: het anti-Belgische discours in de pers, de persoonlijke ambities van de latere Willem II en het gewelddadige optreden van een generaal in Antwerpen. Voor mij rest er dan ook geen andere conclusie dan dat het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden absoluut geen 'mislukt experiment' was dat nooit een kans van slagen had. Bij het uitleggen van de aanleiding voor de Belgische Revolutie zou de nadruk op *agency* moeten liggen en zeker niet op *structuralisme*.<<

Tim Wencker (22) studeerde Geschiedenis in Utrecht en studeert momenteel European Union Studies in Leiden. Zijn interesses liggen vooral in de internationale betrekkingen, de ontwikkeling van natiestaten en geostrategie. De bevindingen in het artikel komen voort uit het onderzoek voor het vak Onderzoekssemi-nar III: Revolutions in Comparison, binnen de Bachelor Geschiedenis.

Martin Bossenbroek

De Boerenoorlog

Uitgeverij Athenaeum – Polak & Van Gennep, €24,95, 613p.

ISBN 978 90 253 6993 4

Bossenbroek, gids in de Boerenoorlog

Gidi Pols

De laatste twintig jaar wordt Zuid-Afrika bestuurd door een zwarte president. De regerende partij, ANC, is nu ook bezig de geschiedenis deels terug te claimen voor haar achterban. Straatnaamborden die verwijzen naar oude Boerenstrijders worden vervangen. Voortaan zullen de straten de naam dragen van een legendarisch stamhoofd of een vroege ANC-leider. Zelfs voor de bestuurlijke hoofdstad Pretoria, vernoemd naar Voortrekker Andries Pretorius, dreigt een naamsverandering. Langzaam probeert het ANC de sporen van de Boerenoorlog (1899-1902) te laten verdwijnen, tot ongenoegen van veel Afrikaners.

Ook volgens historicus Martin Bossenbroek is de geschiedenis van de oorlog nog steeds bijzonder interessant. De achterflap legt kort uit waarom: 'Oorsprong van de apartheid. Eerste mediaoorlog. Voorproefje van de Eerste én Tweede Wereldoorlog.' Het verhaal van twee nietige kolonistenrepublieken tegen een imperialistische supermacht. 'Ik hoop dat je door dit boek meer kunt begrijpen hoe de idioot complexe situatie in Zuid-Afrika is ontstaan', zegt Bossenbroek in een promofilmpje voor de Libris Geschiedenis Prijs. Het doel is duidelijk: een leesbare, gedegen geschiedenis voor een groot publiek.

Dat is gelukt. Het boek is bijzonder vlot geschreven en ondanks de behoorlijke omvang leest het weg als een stuiverroman. Vanaf bladzijde één wordt de lezer op een paard gezet en mee gevoerd door het levendig beschreven landschap van de Boerenrepublieken Transvaal en Oranje Vrijstaat. De tocht wordt ge-

leid door vier gidsen: de Nederlandse jurist Willem Leyds, de Engelse oorlogsverslaggever Winston Churchill, de Boerencommando Deneys Reitz en, in de proloog en epiloog, Martin Bossenbroek zelf. Ieder van hen neemt een eigen tijdsdeel van de oorlog en een eigen gezichtspunt voor zijn rekening.

Het doel is duidelijk: een leesbare, gedegen geschiedenis voor een groot publiek

Tijdens de voorgeschiedenis, vanaf juni 1884 tot het uitbreken van de oorlog in oktober 1899, volgt het boek de stappen van Leyds. Als staatsprocureur en later als staatssecretaris in dienst van de Zuid-Afrikaanse Republiek (Transvaal) was hij het meest sprekende voorbeeld van de groep Nederlanders die president Kruger om zich heen verzamelde. De periode vanaf het uitbreken van de oorlog tot de verovering van de Transvaalse hoofdstad Pretoria in juni 1900 wordt beschreven uit het avontuurlijke oogpunt van de vierentwintigjarige Winston Churchill. De latere Engelse premier werkte in die tijd als oorlogscorrespondent en hoopte met zijn schrijfwerk genoeg reputatie op te bouwen om carrière te kunnen maken in de politiek. Hij neemt de lezer mee het slagveld op en blijkt goede familiecontacten te hebben in de legertop en de hogere politieke kringen. Na de verovering van Pretoria keert Churchill terug naar Engeland en begint inderdaad met zijn klim op de politieke ladder. Ondertussen woedt de oorlog in Zuid-Afrika door. De Boerenbevolking en de krijgsgevangenen worden in interneringskampen gestopt, terwijl enkele tienduizenden Boerenmannen, de *bittereinders,* volharden in hun strijd. In dit deel van de oorlog, inmiddels een guerrillastrijd, volgen we de net-volwassen Deneys Reitz, een Boerencommando en tevens zoon van oud-president van Oranje Vrijstaat en staatsprocureur van Transvaal, Francis William Reitz, tot het bittere eind. Dat einde kwam er in 1902 in de vorm van een eervolle overgave van de Boeren: de Engelsen hadden gewonnen, maar gunden de Boeren zelfbestuur onder Britse soevereiniteit.

Hoewel Bossenbroek een verhaal vertelt, verliest hij de wetenschap nooit uit het oog. In de proloog loopt de auteur door het museum dat de herinnering aan de Boerenoorlog moet bewaken. Aan de hand van verschillende kamers vertelt hij over de historiografie van het debat. De kamers zijn vernoemd naar grote Boerenleiders: Steyn en De Wet, Kruger, Botha. Eén kamer verwijst naar Emily Hobshouse, een Britse vrouw die streed voor betere omstandigheden voor de Boeren in de kampen. Volgens Bossenbroek symboliseren de kamers de traditionele kijk op de Boerenoorlog,

als strijd tussen de Boeren en Britten en verraden ze, ondanks Hobshouse' zaal, een nadruk op 'Grote Witte Mannen' in de geschiedschrijving. Dan loopt Bossenbroek plots de Sol Plaatje-zaal in. Plaatje schreef het enige overgebleven dagboek van een zwarte Zuid-Afrikaan en was bovendien in 1912 medeoprichter van het ANC. De zaal is 'een gelukkige keus als symbool voor een historische waarheid die pas in de jaren tachtig van de twintigste eeuw ten volle werd onthuld.' Zo heeft ook de zwarte bevolking die meevocht en stierf in deze *white man's war* een plaats gekregen in de herdenking en het debat. Eén invalshoek ontbreekt echter, zowel in het museum als in het uitgebreide historische debat: het Nederlands perspectief. Volgens Bossenbroek mist hierdoor 'een cruciale schakel in de keten van oorzaak en gevolg.' Nederlanders vervulden namelijk sleutelposities in de Transvaalse en Oranje Vrijstaatse politiek en industrie. Daarnaast steunde de Nederlandse bevolking de Boeren met volle overtuiging in hun oorlog tegen de Britten. Dit boek vormt dan ook een toevoeging aan het wetenschappelijk debat door ook het gezichtspunt van de Nederlander in het grote geheel te brengen, en wel in de vorm van Willem Leyds.

Geen verkeerd streven, een completer beeld. Het boek geeft duidelijk weer hoe president Kruger door de import van Nederlanders en hun kapitaal probeerde de jonge Transvaalse republiek vorm te geven. De vraag is echter of de Nederlanders wel echt de importantie hadden die Bossenbroek nu doet geloven. De steun vanuit ons land leidde nauwelijks tot politieke druk tijdens de oorlog. Het Nederlandse volk volgde de Boerenzaak enthousiast, maar de regering durfde simpelweg niet tegen het machtige Engeland te ageren. Daar staat tegenover dat Leyds en enkele van zijn juridische leermeesters zich wel vol overgave voor de Boerenzaak inzetten en verwoede pogingen hebben gedaan om diplomatieke steun uit andere landen te krijgen.

Nederlanders vervulden sleutelposities in de Transvaalse en Oranje Vrijstaatse politiek en industrie

Bossenbroek maakte de historiografie rondom de Boerenoorlog completer door de Nederlander in het verhaal te passen. Daarmee veranderde hij echter niet de bredere nadruk van het debat: het blijft een politieke geschiedenis van een oorlog waar we voornamelijk de Grote Mannen volgen. Toch geven deze Grote Mannen een redelijk inzicht in de ontberingen van de gewone Boer of Brit. Churchill sprak als correspondent veel soldaten en trok met hen op het gevecht te gemoed en Reitz was

nog te jong om van zijn latere status of zijn vaders status gebruik te kunnen maken. Door de sporadische bezoeken van Emily Hobhouse ontbreken ook de blikken in de interneringskampen niet, al blijven ze vluchtig. Het perspectief van de zwarte bevolking is echter wel totaal afwezig en zo blijft het toch een beetje een verhaal over een *white man's war* die het volgens Bossenbroek zelf niet was. Gelukkig maakt hij dit deels goed met zijn voor- en nawoord over de huidige creatie van een nieuwe historische traditie waarin de zwarte bevolking de hoofdrol speelt.<<

René de Kam, Frans Kipp en Daan Claessen

De Utrechtse Domtoren. Trots van de stad.

Uitgeverij Matrijs € 39,95, 544 p.

ISBN 978 90 534 5467 1

Lijvige 'Dom-monografie' vult gapend gat Utrechtse geschiedschrijving

Remy Balistreri

'Over de Domtoren is toch zeker alles al geschreven?'; de auteurs van *De Utrechtse Domtoren* steken in hun inleiding direct de hand in eigen boezem. En inderdaad: een beetje Utrechtse student heeft minstens één keer in zijn leven de vierhonderdvijfenzestig treden van de bisschoppelijke Sint-Maartenstoren bedwongen. Toch ontbrak een volledig boekwerk over de hoogste kerktoren van Nederland; een hiaat waar de makers van *De Utrechtse Domtoren* dankbaar gebruik van hebben gemaakt. Op een aantal kleinere werken na – waarvan de meest recente in de jaren tachtig van de vorige eeuw verscheen – was er nog geen allesomvattend standaardwerk over de Domtoren voorhanden. René de Kam en Frans Kipp, beiden werkzaam bij de erfgoeddienst van de gemeente Utrecht, zouden uiteindelijk ruim negen jaar bezig zijn met het project. Naast een bouwhistorische en archeologische studie, werden ook talloze archiefstukken, rapporten en tekeningen bestudeerd.

De Utrechtse Domtoren is in wezen een reis door de geschiedenis. Deze reis begint bij de komst van de kerk naar het voormalige Romeinse fort Traiectum en leidt, via de bouw van de gotische Dom, naar de Domtoren zoals we die nu kennen. Om die reis door de geschiedenis zo helder mogelijk weer te geven, hebben de auteurs gekozen voor een opzet met drie boekdelen die elk een ander tijdsvak beschrijven. Het eerste deel

gaat over de periode die voorafging aan de bouw van de toren, het tweede deel handelt over de tijd dat de Domtoren als kathedrale toren dienst deed en het derde en laatste deel beschrijft de tijd na de Reformatie met als centraal thema de Domtoren in protestants Utrecht.

De opzet van de auteurs – de geschiedenis van de Domtoren voor een breed publiek toegankelijk maken – lijkt binnen luttele weken na publicatie al behaald: in maart 2014 kwam zowel de eerste als de tweede druk van het boek uit. Dat is om twee redenen wonderlijk: ten eerste vormt de lijvigheid, en de hiermee gepaarde kostprijs, van het werk een drempel die het grote publiek af zou kunnen schrikken. Ten tweede zijn de beschrijvingen in het boek hier en daar specialistisch van aard en voor diegenen zonder enige historische voorkennis wat abstract. Toch deert dit *De Utrechtse Domtoren* als geheel allerminst: als dit niet de verdienste van de toren zelf is, die immers tot ver buiten de stads- en landsgrenzen tot de verbeelding spreekt, dan is het wel die van graficus Daan Claessen, die het boek met een groot aantal 3D-afbeeldingen heeft aangevuld. Het oog wil ook wat en *De Utrechtse Domtoren* is, ook zonder een letter gelezen te hebben, een schitterend boek boordevol aansprekend beeldmateriaal.

Maar ook voor de meer ingevoerde lezer heeft het boek iets te bieden. Het jarenlange onderzoek van de auteurs heeft verscheidende nieuwe inzichten opgeleverd, waardoor zelfs de gidsen van de toren binnenkort terug aan de studie moeten. Soms zijn dit kleinigheden als een jaartal dat enkele jaren naar voren of naar achteren moet worden geschoven, maar af en toe is ook een geheel nieuwe kijk op de zaken ontstaan, bijvoorbeeld als het gaat om de organisatie van de 'Domfabriek' – het bedrijf dat verantwoordelijk was voor alle logistieke en organisatorische aspecten die kwamen kijken bij de bouw van een kathedrale toren. Een interessante vondst is onder meer dat er voorafgaand aan het uiteindelijke ontwerp verschillende schetsen de ronde deden waarin de Domtoren een open spits kende, vergelijkbaar met iconische bouwwerken als de kerktorens in Reims en Freiburg.

De Utrechtse Domtoren is een schitterend boek boordevol aansprekend beeldmateriaal

Kenmerkende aspecten van de Utrechtse Dom, zoals de vrijstaand gebouwde toren en het aloude Utrechtse kerkenkruis, komen in *De Utrechtse Domtoren* uitgebreid aan bod en worden door de heldere uitleg van context en duiding voorzien. Hoofdstuktitels als 'tot de minste kosten' geven boven-

dien een goede weergave van het beheer en onderhoud van de toren na de Reformatie, onder leiding van het (inmiddels Protestantse) Domkapittel: de Domtoren werd naar beste kunnen onderhouden, maar door financiële gebreken kon groot verval niet worden voorkomen. De deplorabele staat waarin de Domtoren regelmatig verkeerde en de pogingen vanuit de Utrechtse (kerk)gemeenschap om de toren in oude luister te herstellen, geven het spanningsveld aan waarbinnen de Dom zich als 'stadse toren' vanaf de late zestiende eeuw bevond. Een spannende bevinding binnen dit kader is dat de laatste grote renovatie, die van 1901 tot 1931 plaatshad, voor een deel gefinancierd is door crowdfunding avant la lettre.

De torenwachter zou met scherp hebben geschoten op de vrijende mannenpaartjes

Het interessantst wordt het boek als de auteurs de beschrijvende geschiedkundige stijl in korte intermezzo's laten voor wat het is en overgaan op een meer anekdotische schrijfwijze. Zo lenen de verschillende torenwachters, die tot 1901 in de Egmondkapel op 25 meter hoogte woonden en een gelagkamer runden, zich uitstekend voor smeuïge verhalen. Het aloude stadsverhaal dat na de instorting van het middenschip in 1674 de mannenliefde 'onder de Dom' tussen de brokstukken van de kerk werd bedreven, wordt door de auteurs van *De Utrechtse Domtoren* nog nét iets spannender gemaakt: deze daden van sodomie werden klaarblijkelijk in de Domtoren zelf gepleegd, één verdieping onder de woning van de torenwachter. Een negentiende-eeuwse torenwachter werd hierdoor dusdanig tot waanzin gedreven, dat hij met scherp zou hebben geschoten op de vrijende mannenpaartjes. Als straf werd hij opgesloten in het plaatselijke 'verbeterhuis', om vervolgens enige tijd verplicht tot bedaren te komen.

Opvallend genoeg vult *De Utrechtse Domtoren* een gapend gat binnen de Utrechtse geschiedschrijving. Een onderhoudende monografie, met bovendien een veelvoud aan afbeeldingen van de Domtoren, vormt een tijdloze aanvulling op de boekenkast van iedere Stichtse geschiedenisstudent. Voor wie de behoefte voelt, bevat het boek voldoende informatie en weetjes om een gemiddelde feitjesfetisjist te bevredigen. Maar ook voor hen met een doorgaans andere interesse dan kathedrale torens, biedt *De Utrechtse Domtoren* meer dan voldoende fascinerende grafische elementen en prachtige stadsverhalen om meerdere dagdelen tot volledige tevredenheid weg te dromen over het verleden van 'de trots van de stad'.<<

Bas von Benda-Beckmann

De Velser Affaire. Een omstreden oorlogsgeschiedenis

Uitgeverij Boom, €24,90, 461 p.

ISBN: 978 14 008 4453 1

Het wetenschappelijke antwoord op de Velser Affaire

Wisanne van 't Zelfde

Begin jaren tachtig van de vorige eeuw trok de historicus Blom fel van leer tegen een aantal Nederlandse historici die onderzoek hadden gedaan naar de Tweede Wereldoorlog. Hij verweet hen dat ze de objectiviteit uit het oog verloren waren. Zij waren verstrikt geraakt in het goed-foutdenken, waardoor de geschiedenis geen recht gedaan werd, aldus Blom. Historici, waaronder Loe de Jong, namen een duidelijk standpunt in en beschreven het verleden vanuit Nederlands oogpunt. Hierbij lieten ze de nuance los, waardoor de geschiedwerken beschouwd konden worden als een 'monument met een moreel oordeel'.[1] Blom betoogde dat de geschiedschrijving eenzijdig werd en ten prooi viel aan morele oordelen. Hij riep historici op om de objectiviteit te bewaren en een genuanceerd geschiedwerk te schrijven. Hiertoe moest onderzoek verricht worden vanuit nieuwe perspectieven, nieuwe onderwerpen moesten bestudeerd worden en de beleving van de mensen zelf moest onderzocht worden. Tevens pleitte Blom ervoor om de achtergronden te bestuderen en de Nederlandse situatie te vergelijken met de situatie elders.

Het boek De Velser Affaire. Een omstreden oorlogsgeschiedenis van

1 J.C.H. Blom, 'In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland', in: J.C.H. Blom (ed.), *Crisis, bezetting en herstel* (Den Haag 1989) 105.

historicus en Tweede Wereldoorlogdeskundige Bas von Benda-Beckmann lijkt een antwoord op de oproep van Blom. De Velser Affaire behelst de vraag of enkele prominente figuren binnen het Velsense verzet, waaronder Nico Sikkel, Arend Kuntkes en Cees van der Voort, met de Duitsers samengewerkt hebben tijdens de oorlog. Hoewel zij allen hoge posities binnen het politieapparaat hadden en hierdoor in staat waren om belangrijke informatie door te spelen naar het verzet, werden zij na de oorlog van collaboratie beschuldigd. Ook werd hun verweten dat zij geen zuivere motieven hadden om deel te nemen aan het verzet: zij zouden zichzelf verrijkt hebben en bovendien de ambitie gehad hebben om communistische verzetslieden aan de Duitsers uit te leveren. Na de oorlog kregen Sikkel, Kuntkes en Van der Voort een belangrijke rol toebedeeld in de bijzondere rechtspleging. Zij werden er echter van beschuldigd dat zij 'kleine vissen' streng straften om zelf buiten schot te blijven.

Na de oorlog werd er veel aandacht aan deze zaak besteed in de media. Nog altijd is de kwestie onopgehelderd en houdt deze de Velsense bevolking bezig. Dit bleek ook tijdens de presentatie van het boek, waarbij Von Benda-Beckmann aanhaalde dat de nazistische burgemeester van Velsen, Van der Weide, als één van de weinige burgemeesters ter dood veroordeeld werd. Iemand uit de zaal riep uit: 'en het is nog uitgevoerd ook!' Na de speculaties in de media was het nu tijd voor een wetenschappelijk onderzoek naar deze affaire. Von Benda-Beckmann probeert de Velser Affaire te verklaren aan de hand van structurele oorzaken en achtergronden en op deze manier een antwoord te krijgen op de vraag waarom de Velser Affaire uitgroeide tot een nationaal schandaal. Meerdere Nederlandse gemeenten hadden namelijk te maken met figuren die een dubieuze rol speelden tijdens de oorlog. Von Benda-Beckmann plaatst de affaire in zijn context om de werkelijke oorzaken te kunnen achterhalen. In zijn boek behandelt hij achtereenvolgens de sociale verhoudingen in Velsen, de aard van het verzet en de aandacht voor de affaire na de oorlog.

In het eerste deel van het boek betoogt Von Benda-Beckmann dat de Velsenaren reeds voor de oorlog op gespannen voet met elkaar leefden. De CPN kende een grote aanhang binnen de gemeente en regelmatig was er sprake van arbeidsconflicten binnen de industrie en de visserij. Het Velsense verzet werd enerzijds gevormd door politiebeambten en anderzijds waren de communisten vertegenwoordigd. Deze verscheidenheid in politieke visies bemoeilijkte later de samenwerking binnen het verzet.

In het tweede deel komt Von Benda-Beckmann hierop terug. De verschillende verzetsgroepen werden vanaf 1944 geacht om samen te werken, maar

het verschil in sociale achtergrond bemoeilijkte de samenwerking: er bestond een groot onderling wantrouwen en de groepen werkten regelmatig langs elkaar heen. Sikkel stond aan het hoofd van de verzetsgroepen. Hij raakte in diskrediet, omdat er regelmatig communisten, waaronder Hannie Schaft, gearresteerd werden. Sikkel was in de meeste gevallen van de voorgenomen arrestaties op de hoogte, maar waarschuwde de verzetslieden niet. Hem is na de oorlog verweten dat hij uit was op de uitlevering van communisten aan de Duitsers.

In het derde deel noemt Von Benda-Beckmann de onderzoeken van speciaal aangestelde commissies die naar aanleiding van de affaire plaatsvonden. De uitkomsten van deze onderzoeken waren vaak teleurstellend, omdat de onderzoekers werden tegengewerkt door de hoofdpersonen uit de affaire. Dit vormde de aanleiding tot een onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek.

Helaas is Von Benda-Beckmann er niet in geslaagd om de Velser Affaire volledig te ontrafelen en antwoord te geven op de vraag of de hoofdpersonen uit de affaire daadwerkelijk een dubbelrol gespeeld hebben tijdens de oorlog. De hoofdpersonen zijn niet meer in leven en hun verklaringen zijn tegenstrijdig. Tevens is belangrijk bronnenmateriaal vernietigd. Het feit dat de auteur geen antwoord kan geven op belangrijke vragen is teleurstellend, maar is niet te wijten aan onkunde. Het is het risico van geschiedkundig onderzoek. Von Benda-Beckmann geeft overigens aan dat het niet zijn doel was om met pasklare antwoorden te komen: 'Deze studie […] werpt hopelijk wel een verhelderend licht op de complexe verhoudingen in het verzet en op pogingen van Sikkel en zijn vertrouwelingen om de voor hen gevoelige zaken onder tafel te schuiven: dat was de werkelijke Velser Affaire.'[2] Hierin is hij zeker geslaagd.

Tijdens de presentatie van *De Velser Affaire* werd duidelijk dat dit onderzoek van grote waarde is voor de Velsense bevolking. Weliswaar geeft het boek niet op alle vragen antwoorden, maar de auteur heeft de situatie verhelderd en er is erkenning gekomen voor de Velsenaren. Voor niet-Velsenaren is het boek echter af en toe moeilijk te volgen. Er worden veel personen genoemd en persoonlijke zaken beschreven die verhelderend kunnen werken voor Velsenaren, maar het boek complex maken voor buitenstaanders. Desondanks is *De Velser Affaire* een aanrader voor eenieder die zich wil verdiepen in de complexe ontwikkelingen in het verzet en de morele dilemma's die de oorlog met zich meebracht. Het onderzoek naar de Velser Affaire kan worden opgevat als een casestudy, die de ontwikkelingen op nationaal niveau illustreert.

Von Benda-Beckmann is erin ge-

2 Bas von Benda-Beckmann, *De Velser Affaire. Een omstreden oorlogsgeschiedenis* (Amsterdam 2013) 354.

slaagd om een onpartijdige en ongekleurde visie op de *Velser Affaire* te geven, die recht doet aan alle betrokkenen. Uit het boek blijkt dat hij oog heeft voor de complexe situatie in de Tweede Wereldoorlog. Dit boek kan gezien worden als het antwoord op het betoog van Blom en verdient zeker navolging.<<

Speciaal voor leden van de UHSK! Neem een abonnement op Historisch Nieuwsblad en profiteer van hoge kortingen!

Historisch Nieuwsblad werpt nieuw licht op grote gebeurtenissen uit het verre verleden, maar ook uit de meer recente geschiedenis. Altijd in relatie met de huidige maatscappelijke, sociale en politieke ontwikkelingen. Historisch Nieuwsblad laat zien waarom de wereld is zoals hij is.

Kom je abonnement afsluiten op de UHSK kamer!
(Drift 21 1.06)

Of ga naar www.uhsk.nl

- **11 nummers** Historisch Nieuwsblad voor maar **€47,50** i.p.v. €85,25 (ruim 40% korting)
- **5 nummers** Historisch Nieuwsblad voor maar **€27,50** i.p.v. €38,75 (ruim 30% korting)
- **3 nummers** Historisch Nieuwsblad voor maar **€13,-** i.p.v. €23,25 (ruim 40% korting)

Het abonnement wordt automatisch verlengd naar een halfjaarabonnement voor €29,50! Na eerste abonnementstermijn geldt een opzegtermijn van één maand.

Vind jij het **moeilijk** om een **goede scriptie** te **schrijven**?

Vind je het lastig **systematisch** te werk te gaan of ben je ronduit **onzeker over** je **eigen kunnen**?

VOOR HULP:
SCRIPTIEBEGELEIDING OP MAAT!

Wendelijn van der Leest

- ✔ Ervaren begeleiding op maat
- ✔ Coachend & Betrokken
- ✔ Kleine groepen ook mogelijk
- ✔ Heldere richtlijnen

06 143 80 356
wendelijn@geschiedenisschrijven.com
www.geschiedenisschrijven.com

geschiedenisschrijven

Gezocht: Kopij

De redactie is altijd op zoek naar verfrissende, originele en kritische kopij. Heb jij een paper of een scriptie geschreven en wil jij een breder publiek dan alleen je docent en je oma? Stuur nu je stuk op naar de redactie!

Nog geen scriptie geschreven maar wel je ongezouten mening over een recent uitgekomen geschiedenisboek geven? Dat kan!

Meer informatie over publiceren is te vinden op de website van Aanzet. Kijk bij Auteursrichtlijnen waar je scriptie, kopij of recensie aan moet voldoen.

Houd verder de Facebookpagina, Twitter en de website van de Aanzet in de gaten voor nieuws, oproepen voor inzendingen en meer…

Aanzet.wordpress.com
Redactie.aanzet@gmail.com
Facebook.com/historischtijdschriftaanzet
Twitter.com/redactieaanzet

Gezocht: Redacteuren

Historisch Tijdschrift Aanzet is op zoek naar nieuwe redacteuren die de redactie volgend jaar komen versterken.

Houd jij van schrijven, ben je kritisch en wil je journalistieke ervaring opdoen? Wil jij graag minimaal twee jaar op vrijwillige basis meewerken aan de totstandkoming van hét historisch tijdschrijft voor en door geschiedenisstudenten uit Utrecht? Dan pas jij misschien wel in de redactie van het Historisch Tijdschrift Aanzet.

Als redacteur houd je je bezig met allerlei verschillende aspecten van het maken van een wetenschappelijk blad. Je bepaalt welke aangeleverde kopij geschikt is voor publicatie, je begeleidt de auteur in het schrijven van zijn of haar artikel, je redigeert artikelen en recensies en je schrijft zelf ook stukken zoals interviews en recensies. Daarnaast denk je mee over PR, vormgeving en de logistiek bij het tot stand komen van een nieuw nummer.

Kom jij onze redactie versterken? Stuur een e-mail naar redactie.aanzet@gmail.com!

www.aanzet.wordpress.com | redactie.aanzet@gmail.com